

BAŞÇI, Veysel (2019), “Dunbulî Beyliği Tarihi ve Tarihi Kronikleri [XIII-XVIII. YY.]”,
Kadim Akademi SBD, C. 3, S. 2, s. 63-114.
Makale Geliş Tarihi: 12.11.2019 / Makale Kabul Tarihi: 9.12.2019

DUNBULÎ BEYLİĞİ TARİHİ VE TARİHİ KRONİKLERİ

[XIII-XVIII. YY.]

DUNBULÎ HISTORY AND HISTORICAL CHRONICLES [XIII-XVIII. YY.]

Veysel BAŞÇI *

ÖZ: Dunbulîler, XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar, Şam, Musul, Cebel Sincar, Cizre, Hakkâri, Van ve aynı hat üzerindeki günümüz İran coğrafyasının batısında yer alan Hoy, Çors, Selmas, Urumiye, Tebriz ve dahi Nahcivan, Gence ve Şeki'ye kadar uzanan bölgelerde varlık göstermiş, tarihin farklı evrelerinde ise pek çok kola ayrılarak gerek inanç gerekse etnik anlamda farklı kimlikler edinmiş son derece komplike bir Kürt kabilesidir. Bu kabilenin Eyyubiler döneminden başlamak suretiyle söz konusu bölgelerde çeşitli iktidarları olmuştur. Akkoyunlular döneminde bir süre Hakkâri Emirliğini de elinde bulunduran Dunbulîler, Safeviler döneminde Hoy merkezli tesis ettikleri beyliği 1799 yılına kadar ayakta tutmayı başarmışlardır. Gâh bağımsız gâh muhtariyete dayalı sistem esaslı yönetilen bu beylik, yeri gelmiş kendi adına sikke kestirmiş, yeri gelmiş Tebriz kale surlarının onarımı dâhil olmak üzere adı geçen bölgelerde büyük imaretler inşa ettirmiştir. Dunbulî Beyliği ile ilgili çeşitli tarihi kaynaklarda bilgiler olsa da beyliğin tarihine odaklanmış birçoğu hala el yazması olarak duran Farsça eser ve kronikler de mevcuttur.

ABSTRACT: Dunbulis lived in Damascus, Mosul, Jabel Sincar, Cizre, Hakkâri, Van and some other places in the same lines as in Khoy, Chors, Salmas, Urumiye, Tabriz, also Nahcivan, Gence and Saki from 13th. century until the end of 18th. century. It is an extremely complicated Kurdish tribe that has acquired different identities both in faith and ethnically by dividing into many branches in different stages of history. This tribe had various powers in these regions starting from the Ayyubids period. The Dunbuli, who also held the Hakkâri Emirate for a while during the reign of Akkoyunlu State, managed to keep the principality until 1799, which they centered in Khoy during the Safavids. This principality, which was sometimes independent sometimes autonomous, has taken coins in its name and has built large imarets in the mentioned regions including the restoration of the fortified walls of Tabriz. Although there are various historical sources about the Dunbuli Principality, there are also a lot of Persian works and chronicles, which still focus on the history of the principality.

* Dr. Araştırmacı-Yazar, veyselbasci77@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-1525-0355>

Bu makalede beyliğin tarihçesinin yanı sıra, matbu ve el yazması olarak iki kategoriye ayırdığımız beylik tarihine odaklanmış kronik ve eserlerin tanıtılması amaçlanmıştır. Söz konusu kroniklerden özellikle el yazması olanlar, beyliğin yerel tarih yazıcılığını da gözler önüne serdiğinden, makalede söz konusu yazma kroniklerin başlıca özellikleri de sıralanmıştır ayrıca bu eserler tarih yazıcılığı kapsamında değerlendirilmiş olup, bunlardan bazılarının görsel varakları da paylaşılmıştır.

In this article, it is aimed to introduce chronicles and artifacts focused on the history of principalities, which are divided into two categories as printed and manuscript, as well as the history of the principality. Since the chronicles, especially the manuscripts, reveal the local historiography of the principality, the main features of the mentioned chronicles are also listed in the article and these works have been evaluated within the scope of historiography and the visual leaflets of some of them have been shared.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Dunbulî, Beylik, İnan, Kürt, Kronik

Key Words: History, Dunbuli, Principality, Iran, Kurdish, Chronic

GİRİŞ

در گلشن وجود به هرجا که بلبل است

مدحت سرای خوان کریمان دنبلی است

“Varlık bahçesinde ne kadar bülbül
varsa, kerem sahibi Dunbulî hanlarının
methiyesini şakıtmaktadır.”

Nahçıvanlı Kadın Şair, Hayran

Her ne kadar İranlılar, Sasaniler döneminde de bir tarih yazıcılığı vardı, “Karnâme-i Erdeşir-Papekân/Babekân” ile “Şehristānha-i İran” adlı İslam öncesi döneme ait kimi eserler de bu tarih yazıcılığına bir örnektir deseler de Bertold Spuler, Arap ordularının fethine kadar, İran’da güçlü bir tarih yazıcılığının olmadığını, ancak Arap ordularının galibiyeti sonrası, İran’da tarih yazıcılığının güçlü bir gelenek halini alarak parlak bir devreye girdiğini söyler (Spuler, 1388: 14).¹ Söz konusu dönemden sonra İslamlaşan İran topraklarında hâkimiyet sağlamış pek çok devlet ve hanedanlık; tarih yazımının gelişmesine katkı sunmuştur. Özellikle hicri II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerel-bölgesel yahut şehir tarihi yazımının temelleri atılmıştır. Zamanla bir gelenek halini alan şehir yahut yerel-bölgesel tarih yazımının gelişimine irili ufaklı birçok beylik ve emirlik de ciddi katkı sunmuştur ve bu disiplini, bir gelenek haline getirerek yönetimleri altındaki şehir ve bölgelerin tarihini yaz(dır)mak suretiyle bilginin, sonraki nesillere aktarılmasını sağlamışlardır. Mezkuh yüzyılda özellikle ilim merkezi olan Horasan bölgesinde kaleme alınmış yerel-bölgesel tarih anlatımına odaklı eserler dikkate şayandır (Kanavat v. dğr., 1389: 11). Tarih-i Buhara, Tarih-nâme-i Herat, Tarih-i Sistan, Tarih-i Beyhakî yahut İbni Belhî’nin Farsnâme’si bu kategoride değerlendirilebilecek eserlerin başında gelir. İslamlaşan İran’daki genel tarih yazıcılığı geleneğine paralel olarak gelişen yerel tarih yazıcılığı yahut şehir tarihi yazıcılığı (Şehrnâmeler), yüzyıllarca devam etmiş, Nasıreddin Şah-ı Kaçar’ın (1848-1896) iktidarının sonlarına kadar görkemli yükselişini sürdürerek devam etmiştir. Kaçarlar devrinde İran şehirlerinin birçoğunda şehir tarihleri kaleme alınmış, bu hususta şehir valilerine saraydan genelgeler dahi gönderilmiştir (Halilî, 1384: 24). Kuşkusuz, şehir tarihlerinin yahut bölgesel tarih yazıcılığının ortaya çıkışı, farklı saik ve sebeplere dayanır. Bu disiplinin; bölgelerin gelişimi, merkezi hükümetlerle olan münasebet sınırlarının irdelenmesi, aidiyet taassubunun dışa vurumu, gelişim beklentisi gibi bir takım ana hedefleri olduğunu söylemek mümkündür ancak bilgi aktarımının devamlılığını sağladığı şüphe götürmez bir gerçektir. Bu kapsamda İran’ın batı bölgesi kabul edilen Azerbaycan’da Safevi, Cevanşir, Avşar ve Kaçarlarla birlikte ilk beş büyük hanedan içerisinde anılan ve XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar özellikle Hoy, Sökmenâbâd, Selmas, Urumiye, Tebriz, Van ve Hakkâri gibi bölgelerde

¹ İslam öncesi dönem İran tarih yazıcılığı hakkında bkz. Ahmed Tafazzulî, *Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş-ez İslam*, haz. Jale Amuzgâr, (Tahran: İntişarat-ı Sûhen, 1378), 260-261

varlık göstermiş, müntesip ve birleşenlerinin İran'ın pek çok bölgesine dağıldığı ve devlet kademelerinde özel mevkilere getirildiği Dunbulî/Denâbile Beyliğinin de bir tarih yazıcılığı geleneğine sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Emin Riyahî'ye göre; beyliğin en parlak dönemi kabul edilen Ahmed Han-ı Dunbulî (1763-1786) döneminden sonra ahfadından pek çok kişi övünç duyduğu beylik tarihini yazmaya başlamıştır (Riyahî, 1378: 107). Yazılan bu tarihlerde, etnik köken, inanç ve kimliksel aidiyetlere dair önemli bilgiler olduğu gibi beylikteki emirlerin, merkezi hükümetlerle geliştirdikleri siyasete dair de önemli ayrıntılar mevcuttur. Osmanlı Devlet erkanı ile yazışmalar da yapmış kimi Dunbulî Beylerinin uluslararası destek gördüğünü gözler önüne seren tarihi bu kroniklerde örneğin Ahmed Han-ı Dunbulî'nin Rus yayılcılığına karşı Fransa ve Osmanlı devletleri tarafından İran tahtına oturtulmak istendiğine dair son derece önemli bilgi ve belgeler de yer almaktadır. Sözü edilen bu tarihi kroniklerin bir kısmı tabedilmiştir, ancak önemli bir kısmı ise henüz el yazması olarak başta İran olmak üzere Hindistan ve Ermenistan gibi ülkelerin kütüphanelerinde mevcuttur.

Tarih boyunca Yezidilikten Sünniliğe, Sünnilikten Şiilik veya benzer heteredoks inançlara evrilen ve zaman içerisinde de bir kısmı Azerileşen, bir kısmı da buldukları coğrafyaya göre kimlik kazanan, Osmanlı-İran-Rus üçgenindeki jeopolitik kavşakta yüzlerce yıl iktidar olabilmeyi başarmış Dunbulî Beyliği ile ilgili Türkiye'de bugüne kadar bağımsız bir çalışma yapılmamıştır. Kürt (Zaza) tarihi alanındaki kimi araştırmacılar; beylik ile bilgileri derlemişlerse de beyliğin birincil el kaynakları üzerinde hala çalışılmış değildir. Türkiye'de bu sahadaki bilgiler genel olarak; Şerefnâme, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Cihannûma ile belli başlı Osmanlı kaynaklarındaki söz konusu beylik yahut bu beyliğin aşiretleri ile ilgili verilmiş bilgilerle sınırlıdır ya da salt "Dımülî" isminden yola çıkarak "Zaza" tarihine indirgenmiş çalışmalardır.² Oysa dil-diyalektik, din-etnisite yahut başkaca aidiyetlerin ortaya konması, tartışılması, çözümlenmesi için söz konusu beyliğin birincil el tarihi kaynak ve kroniklerinin incelenmesi zaruridir. Çünkü her ne kadar İran sınırları içerisinde neşvünema bulmuşsa da söz konusu beyliğin tarihi, ülkemiz ve bölgemizi de ilgilendiren ayrıntılarla doludur. Mezkûr eserlerin incelenmesiyle, beyliğin her türlü sosyo-kültürel ve dini aidiyeti, politik duruşu, Osmanlı-İran ve Ruslarla olan münasebetleri, çeşitli Kürt güçlerle geliştirdikleri ittifaklar yahut ilişkiler ya da başka farklı özellikleri hakkında daha doğru ve daha doyurucu değerlendirmeler yapmak pekâlâ mümkündür.

Bu amaçla; mezkûr beylikle ilgili çalışmak isteyen araştırmacılara kolaylık olması açısından, bu makalede üç aşamalı bir yöntem izlenmiştir. İlk beyliğin Kaçarlar dönemine kadar sarkan kısa bir derleme tarihçesi sunulmuş ardından Kaçar dönemi tarih yazıcılığı içerisinde şekillenmiş olan Dunbulî Beyliği tarih yazıcılığı incelenmiş ve son olarak da beyliğin tarihine dair kaleme alınmış kronikler tanıtılmıştır. Bu kapsamda, ekseriyeti 1800'lü yılların ilk ve orta diliminde yazılmış olup, hala el yazması olarak duran Riyazü'l Cenne, Tarih-i Dunbulî, Tezkiretü'l Denâbile, Tarih-i

² Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Ercan Çağlayan, "16. Yüzyılda Süveydi ve Hoy Zaza/Dumbeli Emirlikleri", *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, ed. İbrahim Özcoşar - Shahab Vali, (İstanbul: Kitapyayinevi, 2017), 65-70. Ercan Çağlayan, *Zazalar, Tarih, Kültür, Kimlik*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016) Malmisanij, *Kırd, Kırmanc, Dımuli veya Zaza Kürtleri*, (İstanbul: Deng Yayınları, 1996). Roşan Lezgîn, *Toplumsal Kürt Gruplarından Zazalar*, (Diyarbakır: Roşna Yayınevi 2016). Alanoğlu, Murat. "Zazalar". *Diyanet İslam Ansiklopedisi. Ek 2*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2016). 696-698.

Denâbile, Tarih-i Keşşaf, Tarih-i Kürd, Riyazü'l Cenne ve Bahrü'l Ülum-i Zünûzî, Risale-i Mutemmin el-Etbâ gibi yazma eserlerle birlikte, Tarih-i Kaşan, Me'âsarü'l Kûbera fit-Tarihü's-Sâmerrâ, Asârü'l-Şiâ el-İmamiye, Tarih-i Meşahir-i Kürd, Tarih-i Hoy-ı Riyahî, Tarih-i Hoy-ı Akasî, Tarih ve Coğrafya-i Dârüssaltana-i Tebriz, Tecrübetü'l Ehrâr ve Tesliyetü'l Ebrâr, Danişmendân-ı Azerbaycan, Nigaristan-ı Dâra gibi matbu eserler ve içerikleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Dunbulîlerle ilgili geniş bilgiler içeren ancak araştırmacıların rahatlıkla ulaşabildiğini düşündüğümüz, keza Türkçe çevirileri de mevcut olan; Zeki Beg'in Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Şerefnâme, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Kitab-ı Cihannümâ yahut benzer Osmanlı kaynakları, aynı şekilde serhat illeri tarihindeki Dunbulîlerle ilgili kısımlar ya da bu illerin salname ve mühimme defterleri ise bu çalışmada değerlendirme kapsamı dışında bırakılmıştır.

1. Dunbulîlerin Etnik ve Dini Kökenine Dair

Dunbul veya Arapçadaki nispet eki alarak Dunbul'a mensup anlamına gelen Dunbul+î kelimeleri yahut bu kelimenin çoğulu olarak kullanılan "Denâbile" kelimesi pek çok kaynakta farklı verilmiştir. Çeşitli kaynaklarda bu kelime; Dunbuli, Dunbeli, Dımuli, Dımullî, Dımbılı, Dınbılı, Dınbilî, Dunbeli, Dumbeli, Dünbeli, Dünbelli, Dümbülü, Dümbüllü, Dümbili, Donboli ve Denabile şeklinde kullanılmıştır. Mecdüddin el-Firûzabâdî, el-Kamûsü'l Muhîd adlı eserinde Dunbul kelimesinin kunfuz (قُنْفُذ) vezninde okunduğunu, çoğulunun da Denâbile olduğunu belirtmiştir (Akasî, 1350: 145).³ Dehhuda'da bu kelimenin Diyarbakır civarında kendisinden başka herhangi bir dağla birleşmeyen tek parça kayalık bir dağ ismi olduğu, Azerbaycan ve Kaşan'daki Zerrabîlerin de buradan geldiği yazılıdır (Dehhuda, 1382: Dunbul Maddesi). Tarih-i Kaşan adlı eserde Dunbul dağı ile ilgili Tarih-i Adab-ı Mülûk'a dayandırılarak şu bilgiler verilmiştir: "Dunbul, Hoy'da vaki bir yerdir, Dunbul dağı ise, Diyarbakır dağlarından bir dağdır. Burası yolu olmayan, tek parça kayalık bir dağdır ve kendisinden başka bir dağla da birleşmez. Etrafındaki vadiler bol ağaçlıdır, vadilerin bittiği yerde ise yüksek sıra dağlar mevcuttur. Akarsuları nehrele birleşir. Sincaran (سنجران) dağı ve kalesi de bu nehrin kenarında yer alır, bugüne kadar ne bir sultan ne de bir padişah o dağı ele geçirememiş, Dunbulî taifesine baş eğdirememiştir" (Zarrabî, 1379: 321). Dunbul dağı ile ilgili Nikitine de Lerch'e dayanarak bu dağın Fırat nehrinde bir dağ olduğunu, oraya sadece kayıklarla çıkılabildiğini, Türklerin aynı dağa "Karacahisar" dediğini ve bu dağında Palu'nun kuzeyinde yer aldığını söylemiştir (Nikitine, 1929: 109).

Arap kaynaklarından; Mes'udi, İbn Fazlullah el-Ömerî, İbn Hacer el-Askalânî aynı şekilde Mecdüddin el-Firûzabâdî; Dunbulî isminin Musul civarında yaşayan bir Kürt aşiret ismi olduğunu belirtmişlerdir. İbnü'l-Ezrak, Tarihü'l-Farîkî ed-Devlet'ül-Mervaniye adlı eserinde Diyarbakır ve Meyafarkin'deki Kürt kabilelerini sayarken Dunbulî kabilesinin de adını anmıştır (Alanoğlu, 2016: 696). Ayrıca aynı eserde Abdurrahman b. Ebi el-Verd Dunbulî'den Dustikiye-Mervaniye emirlerinden birisi olarak söz edilmiştir. Mes'udi buna ek olarak kendi döneminde bir kısım Dunbulînin, Şam diyarına yerleştiğini belirtmiştir. Mesalikü'l Ebsar adlı eserde ise Dunbulîlerin Musul'un doğusunda yerleşik oldukları özellikle Maklûb ve el-Muhtar dağlarını mesken edindikleri yazılıdır. Dunbulîlerden bazılarının ise Şam'da meskûn olduğu

³ Bu makalede standart olması açısından söz konusu kelimeyi vezni ile vermiş el-Kamûs'taki şekliyle yani Dunbul/Dunbulî (دُنْبُلِي / دُنْبُلِي) şeklinde kullanacağız ve yine kelimenin çoğulu için de DİA ve el-Kamûs'taki kullanımı ile aynı olan Denâbile (دِنَابِلَه) kelimesini temel alacağız.

Futuhât-ı Mekkiye’de geçer. Bu eserde Melik Tahir Ebu Musa Dunbulî’den ve İbn-i Arabî’nin öğrencilerinden Şeyh Süleyman Dunbulî’den bahsedilmiştir (Tevfik, 2007: 94-96). Ömer Rıza Kihâlê’de Mecm’el Kebâil el-Arab adlı eserinde Dunbulîleri Şam kökenli Arap kabilesi olarak nitelemiştir (Abdi, 1396: 10).

İran tarih kaynaklarında ise Dunbulîlerin Yezidi kökenli bir Kürt aşireti yahut farklı Kürt kabilelerinden oluşan bir Kürt aşiret konfederasyonu olduğu kayıtlıdır. Bu hususta tarihçiler arasında ayrıntı sayılabilecek farklılıklar olsa da bir fikir birliği olduğu görülmektedir (Nadir Mirza, 1373: 149). V. I. Savina; “Nam-i Akvâm Der Coğrafiya-i İran” adlı eserinde Dunbulîleri küçük bir Türk kabilesi olarak vermiştir (Abdi, 1396: 10). Sevina ile aynı dönemde yaşamış İranlı Seyyah Zeynelabidin Şirvanî ise Dunbulîleri Kürt Taifeleri arasında göstermiştir (Şirvanî, 1385: 459). İştihardî’nin Tezkire-i Denâbile adlı eserinde; “aşiret ve kabileleri kellâ Ekrad-ı Kurmançtır” denilmektedir (Abdi, 1396: 9). Dunbulîlerin soy kütüğüne dair; ilk ataları olarak Abbasi Halifesi Harun Reşid’in Veziri Musa b. Yahya Bermekî’nin İsa adındaki oğlu gösterilir (Terbiyet, 1391: 136). Bazı tarihçiler Ebu Hanife Dineveri’nin de “Ensab’ül Ekrad” adlı eserinde Dunbulîleri, Bermekilerden Emir İsa’ya dayandırdığını belirtmişlerdir (Cevahirkelam, 1307: 4/ 205, Ruhanî, 1382: 3/ 87, Zeki Beg, 2018: 712).⁴ Beyliğe ait tarihi kroniklerde Dunbulîlerin soy kütüğü her bir emirin hayat hikayesi de dahil olmak üzere ayrıntılarıyla verilmiş ve Dunbulîlerin soyu İslam öncesi İran şahlarından Enuşirvan’a kadar dayandırılmış ve aşağıdaki şekilde bir şecere verilmektedir: “Eb’ül Muzaffer Cafer Şems’ül-Mülûk b. Emir İsa el-Selahaddin b. Yahya el-Kürd b. Emir Cafer-i Sâni b. Emir Süleyman b. Emir Şeyh Ahmed Beg b. Emir Musa-i Melik Tahir b. Emir İsa-i Melik b. Emir Musa b. Emir Yahya -Harun Reşid’in Veziri- b. Kubad b. Bermek b. Erdevan b. Bermek b. Enuşirvan-ı Adil” (Zerrabî, 1379: 327). Söz konusu kroniklerin hemen hemen tamamında benzer şecereyi görmek mümkündür ve kroniklere dayanan kimi tezkireciler ve tarihçilerde eserlerinde buna yer vermişlerdir.⁵ Örneğin M. Han-ı Terbiyet, Abdürrezak Beg-i Dunbulî’ye nispet edilen Tarih-i Dunbulî⁶ adlı yazma nüshadan alıntı yaparak Dunbulîlerin ilk ataları ile aşiretin Sökmenabad’⁷ a gelişini hakkında şu bilgileri paylaşmıştır:

“Dunbulîlerin tarihi ve nesebi ile ilgili olarak tarih kitaplarında yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla bu hanedanın soyu Yahya Bermekî’ye dayanır. Yahya Bermekî’nin Fazl, Musa, Cafer ve Muhammed adında dört oğlu vardı. Bunlardan Musa bin Yahya’nın, lakabı Musa-i Sâni olan İsa Bey adındaki oğlu 50 yıl kadar Şam⁸ bölgesini yönettikten sonra Dunbul Kalesi ile

⁴ Cevahirkelam, Dunbulî kroniklerine dayanarak böyle bir iddia ortaya atmış ve diğer tarihçilerde ondan almıştır. Ancak Ensab’ül Ekrad adlı eser kayıp bir eser olduğundan bu bilginin doğruluğu teyide muhtaçtır.

⁵ Bu şecere veya nesebnameyle ilgili “Beyliğin Tarih Yazıcılığının Genel Özellikleri” adlı bölümün 6. Maddesinde değerlendirilmiştir.

⁶ Aşağıda bu eserden genişçe söz edilecektir.

⁷ Sökmenâbad/Sekmenâbâd yahut Seklanâbâd nahiyesi İran’ın Hoy ilinin 45 kilometre kuzeybatısında, Siyah Çeşme yolu üzerinde (Makû-Hoy arasında) yer almaktadır. Sökmenova diye de geçer ve bu ovada irili ufaklı 40 köy vardır. Merkez Nahiyeye ise Zurâbad’tır. Önemli köyleri şunlardır: Kîlvans, Şûvik, Ali Şeyh, Kürdik-bâla, Zivê ve Açıy. Nahiyenin içinden “Akçıy” adında, sınır köyleri, Damdana ve Melhemli’den gelen bir çay geçer. Yöre halkı, tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Nahiyenin nüfusu, 1923 sayımına göre; 9610’dur (Rezmâra, 1331: 4/ 273).

⁸ Musul, Cezire ve etraf bölgeleri de kapsayan geniş anlamı ile Vilayet-i Şam veya Bilâdüşşâm bölgesi kastedilir.

Sökmenabad nahiyesine gelerek o bölgede neşvünema buldu. Günden güne bölgedeki Dunbulî Kürtlerinin sayısı arttı ve otuz bin haneyi geçtiler ki bunların tamamı da İsa Bey'i emir olarak benimsemişti ve kendisine biat etmişlerdi.⁹ Onun ardından çocukları aşiretin ve bölgenin yönetiminde bulundu. Kotor, Ovacık, Nahçıvan ve Şarur¹⁰ gibi bölgeler onların hâkimiyeti altına girdi" (Terbiyet, 1391: 136).

Evliya Çelebi'de yukarıdaki benzer aktarımları teyit eder nitelikte Dunbulîlerin, Harun Reşid zamanında Hoy, Salmas ve civar bölgeleri imar etmeleri için söz konusu bölgeye getirilip iskân edildiklerini yazmıştır. Çelebi ayrıca Dunbulîlerin Van eyaleti ile İran'da Hoy, Salmas, Çors¹¹ ve Urumiye dolaylarında meskûn olduklarını, Urumiye gölünün güneyinde kendi isimlerinde Dunbulî şehri, kalesi, hükümeti, pazarı ve hanları bulunduğundan söz ederek Dunbulîlerin bir Terekeme boyu olduğunu belirtir (Evliya Çelebi, 1999: 177).¹² Dunbulî tarihi kroniklerinde ise bu aşiretin Cebel-i Sincar'dan Hoy'a geldiği yazılıdır (Riyahî, 1378: 3/ 109). Benzer bilgileri Bidlisî'de vermiştir. Aşiretin köken itibari ile Şam ve Cezire bölgesinden Hoy'a geldiklerini, din itibari ile de Yezidi olduklarını o da aktarmıştır:

⁹ Dunbulî tarihi kroniklerinde ortak olarak yer alan bilgilerinden birisi de bir aşiret konfederasyonu olan Dunbulîlerin birçok oymaktan oluştuğunu varsayan bilgidir. Buna göre Dunbulî oymaklarından bazıları şunlardır: Emir Yahya'nın torunları Yahya Dunbulîler, Ebü'l Muzaffer Ca'fer Şemsü'l-Mülûk'ün torunları Şemsikiler, Emir İsa'nın torunları İsabeyliler, Emir Feridun ve Emir Eyübhanî'nin torunları Beyzadeler bunlardan bazılarıdır (Dunbulî, [yz.] 1850: 96b, Zerrabî, 1379: 329, Cevahirkelam, 1307: 4/ 205, Zeki Beg, 2018: 712-714). Farklı oymak ve ailelerden oluşan Dunbulîler arasında tarihin farklı evrelerinde niza ve kavgalar oluşmuş ve bu oymakların zamanla birbirlerinden ayrıldıklarına muteber tarih kaynaklarında yer verilmiştir. Ayrıca Dunbulî aşiretleri arasında zaman içerisinde dil, kültür ve mezhepsel kimlik ve farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Örneğin Şemsikiler bugün hala Van ve Ağrı bölgesinde sakin olup Kurmancî diyalektiğini konuşan Sünnî Kürt iken; aşiretin Hoy tarafında kalanları ise zamanla Şiileşmiş ve İranlı Seyyah Zeynelabidin Şirvanî'nin de dediği gibi, aslen Kürt olmalarına rağmen zamanla Azerice konuşmaya başlamış ve Kızılbaş aşiretlerden sayılmışlardır (Şirvanî, 1385: 286). Nikitine'nin incelemiş olduğu kronikte; "Dunbulî kabileleri Kurmanc Kürtleri olup aslı menşeleri Fars-ı Acem diyarıdır" şeklinde bir ibare mevcuttur (Nikitine, 1929: 116). Günümüzde Hoy'un merkezi ile Azerbaycan Cumhuriyetinde kalan Dunbulîler Azerileşmişse de civar bölgelerdeki Dunbulîler arasında halen Kürtçenin Kurmancî diyalektiği konuşulur. Özellikle Nadir Şah döneminde Horasan'a sürgün edilen Dunbulîlerin bir kısmı o bölgede hala Kurmancî konuşur. Gıyas Beg-i Dunbulî'nin (ö.1704) soyundan gelen Kaşan'daki Dunbulîler ise köken itibari ile Kürt olduklarını söylese de Farslaşmıştır (Zarrabî, 1379: 325). Ayrıca Dunbulîlerin Azerbaycan, Nahçıvan ve Ermenistan sınırları içinde kalan bakiyelerinden bir kısmı Kurmancî diyalektiği konuşur, bunların bazıları hala Yezidi kimliğine de sahiptir.

¹⁰ Şarur veya Şerur, Nahçıvan ile Dağlık Karabağ arasında yer alan bir sınır şehridir. Delegez, Zangûzur, Şuşan, Laçın, Kêlbecar gibi şehir ve nahiyelere komşudur. Adı geçen şehirlerin kadim sakinleri Kürtlerdir (Bukşpan, 2018: 29).

¹¹ Hoy ilinin kuzeyinde Kotor nehrinin batısında yer alan Kara Ziyadin nahiyesinde yer alır. Günümüz itibari ile ahalisi Şii olup Azerice konuşur (Rezmâra, 1331 / 5: 163).

¹² Bazı araştırmacılar Evliya Çelebi'nin Dunbulîleri "Ekrad-ı Zaza" olarak nitelendirdiğini varsaymıştır. Bkz. "16. Yüzyılda Süveydi ve Hoy Zaza/Dumbeli Emirlikleri" *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, (ed. İbrahim Özcoşar-Shahab Vali), İstanbul: Kitapyayınevi, s. 66; Çağlayan, söz konusu bu çalışmada, "vech-i tesmiyesi lisan-ı Ekrad-ı Zaza'da Şuhöy derler, anın çün kal'a-yı Şuhöy dediler" ifadesini, Evliya Çelebi'nin Dunbulîler ve Hoy kalesi hakkında kullandığını belirterek maalesef bariz bir tarih ve coğrafya hatasına düşmüştür. Zira Çelebi bu ifadeyi Hoy ve Dunbulîler için değil Akre ve İmadiyede bulunan kaleler için kullanmıştır. Karşılaştırmak için bkz: Evliya Çelebi, 1999: 289.

“Dunbulî beylerinin soyu Şam Araplarından İsa adında bir adama ulaşır. Diğer bir rivayete göre bu adam Ceziretü'l Ömeriye¹³ halkından olup, Azerbaycan yöresine göç etmiş, dönemin sultanları kendisine Hoy'un Sökmenabad nahiyelerini ocaklık-yurtluk olarak vermişler ve o da bir süre oraya yerleşmiştir. Günden güne aşiret ve kabileleri etrafında toplayarak büyük bir topluluk meydana getirmiştir. Dunbulî beyleri ve aşiretleri, başlangıçta namakbul Yezidilik dinine mensup idiler. Sonraları İsa Bey olarak bilinen yöneticileri ve bazı aşiretler, bu bidatten vazgeçip Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebine döndüler. Ancak hala ifsad edici inancında ısrar eden bazıları vardır. Sahih bir rivayete göre ise Dunbulî aşiretleri Bohtan bölgesinden gelmişlerdir ve Kürtler arasında onlara Dunbulî-i Boht[î] denir” (Bidlisî, 1377: 310).

Bidlisî'nin Dunbulîlerin Ceziretü'l Ömeriye bölgesinden geldiğini teyit eden bilgi de Dunbulî mensubu, Muhaddis Kevammeddin Ebu Hasan Ali b. Ebubekir b. Süleyman b. İbrahim b. Hasan-ı Dunbulî'nin hayat hikayesinde de belirtildiği üzere Dunbulîlerin, Ceziretü'l Ömeriye'ye bağlı “Me'lesâya/معلثايا”¹⁴ nahiyesinde meskûn oldukları bilgisidir (Tevfik, 2007: 94 ve 96). Lescot'un, XV. yüzyıldan önce Cezire'nin birçok emiri Yezidi idi tespiti de aynı bilgi ile örtüşmektedir (Lescot, 1975: 111). Lescot'un Ceziretü'l Ömeriye ve Buhtan bölgesinden farklı bölgelere göç etmiş Yezidi aşiretler haritasında, Dunbulîlerin Hoy civarına göç ettikleri de açık bir şekilde görülmektedir (bkz. resim 1). Beylik kroniklerinden Tezkire-yi Denâbile'de de Emir İsa Dunbulî, Eyyübilerin evlad ve afhadından birisi olarak gösterilmiştir (Abdi, 1396: 10).

Yukarıda Bidlisî'nin “Dunbulîler arasında hala Yezidi olanlar vardır” sözünden XVI. yüzyıl sonu itibari ile Yezidilik inancında olan aşiret bileşenlerinin olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihçilerinden Joseph Von Hammer'da Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserine dayanarak yazdığı Kürt kabileleri arasında Dunbulî kabilesini de zikreder ve söz konusu kabilenin Van Eyaleti'nde meskûn Yezidi bir kabile olduğunu belirtir (Çağlayan, 2016: 67). Beyliğin el yazması kroniklerinden Tarih-i Keşşaf ve Tarihi Denâbeliler de de Dunbulîlerin Yezidi veya Ezdaniyet inancına mensubiyeti olabildiğince ön planda tutulmuştur. 1800'lü yılların ortalarında ve Kaçar dönemi tarih yazıcılığı çerçevesinde kaleme alınmış bu eserlerde Dunbulîler arasında Yezidilikle birlikte heteredoks inançların da yaygın olduğu, bu inanç grupları arasında bir tür geçişkenlik ve benzerlikler olduğu belirtilmiştir. Özellikle Yaresan ve marjinal bir sufilik olan Nimetullahiye/Nuralişahi inancının Yezidilik inancıyla ortak paydalarına vurgu yapılmıştır. “Nimetullahi/Nuralişahi tarikatı ile Yezdani/Yezidi tarikatlar arasında ihtilaf söz konusu değildir. Bir grup zikir ayinlerini Farsça yaparken diğeri Arapça yapıyor. Birisi; Yezdandan başka ilah yoktur derken diğeri lailaheillah söylüyor” (Serdeşti, 1386: 116-117) diyerek, Ezidi Dunbulîlerin heterodoks gruplarla inanç ilişkilerine değinilmiştir. Nitekim İran'daki Kaçar Hanedanlığıyla ilgili bir çok roman kaleme almış Britanyalı diplomat-yazar James Justinian Morier (1780-1849) İran'ı gezerken elde ettiği kişisel gözlemlerine dayanarak; çok sayıda Yezidi ailenin Yaresanların merkezi Kirmanşah'a [yahut Şeytan-perestlerin şehri olarak anılan Kirmanşah'ın Serpol-e Zâhab] şehrine taşındıklarından ve ısrarla orada kalmak istediklerinden bahseder ki bu da Yezidi ve diğer heterodoks grupların iç içe geçişinin tarihsel seyrini göstermesi açısından önemli bir anekdotdur (Omarkhali, 2014: 24-25).

¹³ Ceziretü İbn Ömer'de denir. Bugünkü Cizre ve civarıdır.

¹⁴ Mu'cemü'l Buldân'da geçtiği üzere Musul civarında, Ceziretü'l Ömeriye ile Duhok arasında kalan bir beldedir (Dihhuda, 1382: Me'lesâya Maddesi).

Nikitine ise Dunbulîlerin Yezidi kimliği bahsinde şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Kürtler arasında ne kadar Yezidi düşünceye sahip kişi, kabile veya emir var ise bunların tamamı Emir İsa Dunbulî'nin ahfadındandır” (Nikitine, 1929: 115). Riyahî de Tarih-i Hoy adlı eserinde bu aşiretinin geçmişte Yezidi olduğunu belirtirken; Yezidilikteki Melek-i Tavsus'un bir sembolü olan beyaz horozun bugün bile Hoy'da kutsal kabul edildiğini, bu inancında Dunbulîlerden miras kaldığını belirtmiştir (Riyahî, 1378: 109). Ayrıca Beyliğin önemli merkezlerinden olan Hoy'da kestirdikleri sikkelerden birinin üzerine işlenmiş olan Yezidiliğin başat imgesi Melek-i Tavsus kabartması da Dunbulîlerin geçmişteki Yezidi kimliklerine dair değerlendirmeleri doğrular niteliktedir (bkz. resim 2). Son olarak XIX. yüzyılın başlarında Sincar'da Cemil Ağa adındaki Yezidi pirinde bulunan ve Yezidi pir ailelerini listelemiş olan tarihi bir nesebname “Pir Musa Dunbulî İcaze Vesikasıdır” diye bir ifade geçmektedir (bkz. resim 3) ki bu da Dunbulîlerin Yezidi Pirlük hiyerarşisi içerisinde bir dönem yer aldıklarını göstermektedir (Lescot, 1975: 111).

2. XIII. Yüzyıldan Safeviler Dönemine Kadar Dunbulîler

Yukarıdaki parafardan da anlaşılacağı üzere mevcut tarihi kaynaklar, Dunbulîlerin XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde söz konusu bölgeye geldiklerini göstermektedir. Ebul Fida tarihinde de belirtildiği gibi Dunbulîlerin Hoy ve civarına gelmeden önce Eyyubiler ordusunun bir birleşeni olduğu, Şam, Cezire ve Hakkâri gibi bölgelerde Eyyübilerle hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Şam Eyyübileri devrinde yönetim sınıfından olan Emir Seyfettin Dunbulî'nin Moğollara karşı direndiğini gösteren tarihi bilgiler mevcuttur (Tevfik, 2007: 95). Ayrıca Ebül Fida tarihinde bu aşiretin, ilk olarak 1210 yılında Şam dolaylarından Eyyubiler ordusuyla birlikte Hakkâri ve Hoy civarına geldiği, Eyyubi Sultanlarının Hoy ve Kara Ziyaddin bölgesi arasında kalan Sökmenabad'ı ocaklık-yurtluk olarak bu aşiretin büyüklerinden İsa Dunbulî'ye tevdi ettikleri açıkça belirtilmiştir (Nadir Mirza, 1373: 170). Bu bilgi özellikle Ahlat Eyyübileri döneminde başta Van gölü havzası olmak üzere civar bölgenin, istikrarlı bir özellik kazanması, çevredeki bazı Kürt topluluklarının da bu bölgeye gelişine ortam hazırlamıştır (Demir, 2019: 105) bilgisi ile de örtüşmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında; Ahlat ve el-Cezire Eyyübileri hükümdarı Melikü'l Eşref Muzafferüddin'in (ö.1237) Harezmi hükümdarı Celaleddin Mengüberdi'nin (ö.1231) bölgedeki hakimiyetini geriletmesiyle Dunbulîlerin bölgeye geldiğini bunun da 1218 yılından önce olduğunu tahmin etmek mümkündür. Lakin Dunbulîlerin Akkoyunlular devrine kadar geçen süre içerisindeki tarihleri konusunda, beylik kroniklerinin paylaştığı bilgiler dışında diğer muteber tarihi kaynaklarda pek fazla bilgi yoktur. Bu hususta M. Emin Zeki Beg, Baba Merduh Ruhanî, Nikitine, Abdülaziz Cevahirkelam, Terbiyet, Nadir Mirza gibi kimi araştırmacılar, Ebu Hanife Dineveri'nin “Ensab-ı Ekrad”, Sadreddin Rebiî b. Qazi Fuşenci'nin “Kurdnâme/Kerednâme” ve müellifi meçhul “Tarih-i Selatin-e Kurd/Kerd” gibi eserlere dayanarak birtakım bilgiler paylaşmışlardır (Zeki Beg, 2018: 712-713, Ruhanî, 1382: 3/ 88-89, Nikitine, 1929: 113-117, Cevahirkelam, 1307: 4/ 205-209).¹⁵ Onların paylaştığı bu bilgiler de, beyliğin el

¹⁵ Dineveri'nin Ensabu'l Ekrad ile Sadreddin Rebiî b. Qazi Fuşenci'nin Kurdnâme/Kerednâme adlı eserleri hakkında XIX. yüzyılın başındaki tarihçilerin veya oryantalistlerin birtakım alıntılar dışında elimizde pek bir bilgi mevcut değildir. Örneğin; Dineveri'nin Ensabu'l Ekrad adlı eseri ile ilgili olarak Rus Oryantalist Romaskevici, yaptığı araştırmalar sonucunda Saint Petersburg Asya Müzesinde “Risaletü'l Ensab-ı Ekrad” isimli bir eser gördüğünü söyler ancak ayrıntı paylaşmaz. Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünden bir kopyası alınıp Tahran “Merkez-i Ferhengi-ye Horasan'a” getirilmiş -3p-21r tr. h.k.1233, D-277, kayıt nr. 104- olan 36 varaklı Ensabu'l Ekrad adlı risalenin ise Kürtlerin soyağacı ile ilgili olmadığı da bazı araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir (Abdi, 1396: 21-22).

yazması kroniklerinden Tarih-i Kaşan, Tarih-i Keşşaf, Tarih-i Denâbile, Tezkire-i Denâbile, Risale-i Müttemmen'ül Etbâ ve Ümerayı Denâbile gibi eserlerden alınmıştır. Mezkûr araştırmacılar, söz konusu eserleri kaynak göstererek benzer bilgileri derlemişlerdir ancak bu bilgileri muteber tarih kaynakları ile karşılaştırarak sonuçlandırmamışlardır. Dolayısıyla kroniklerde verilmiş bilgilerin söz konusu kaynak eserler ile karşılaştırılması ve teyidi zaruridir. Ancak söz konusu bu kroniklerde dördüncü kuşaktan Safevilerin egemenliğine girene kadar geçen süre içerisinde beyliğin emirliğini üstlenmiş isimlerin kronolojik sıralaması ile hayatlarından kesitler görmek mümkündür. Bu kroniklerde; Dunbulîlerin ilk olarak 1200'lü yıllarda Şam diyarından söz konusu bölgeye geldiği, Hakkâri bölgesinde kimi kaleleri (Bay kalesi) ele geçirerek burada çeşitli imaretler yaptıkları -ki bu bilgi muteber tarihi kaynaklarında teyit ettiği bir bilgidir- belirtilmiş ardından her bir beyin siyasi tarihi ayrı ayrı anlatılmıştır.¹⁶ Örneğin, XIII. Yüzyılda Moğol işgali sırasında Dunbulî aşiretlerinin Moğollarla olan ilişkilerine değinilmiştir. Tarihi Kaşan'da belirtildiği üzere; Emir İbrahim Dunbulî (ö.1320) Tebriz'de ikamet ederek Cengiz Han'ın oğullarından Gazân Han (ö.1304) ile iyi ilişkiler geliştirmiş, bu sayede memleketini Moğolların muhtemel tahriplerinden kurtarmıştır¹⁷ ancak onun yerine geçen oğlu Emir Cemşid Dunbulî (ö.1341) ise Moğollarla çarpışmayı seçmiş ve bu çarpışmaların birinde hayatını kaybetmiştir (Zerrabî, 1379: 336-337). İlhanlı Sultanı Olcaytu Han'ın (ö.1316) devrini derk eden Emir Behlül Dunbulî (ö.1359) ise kendi zamanında Türk kabileleri ile savaflara son vermiştir. Bidlisî'nin Şerefname'de "Akkoyunlu Türkmenleri ile Dunbulîler beraber ele geçirmişlerdir" (Bidlisî, 1377: 311) dediği Hakkari'nin Bay kalesinde ölmüş ve aynı yere gömülmüştür. Timur'un (ö.1405) Azerbaycan ve Anadolu seferlerinde ise Dunbulîlerden pek çok oymak Ermenistan'a, özellikle de Karabağ bölgesinin güneyine ya da farkı bölgelere göçertilmiştir. Nitekim Tarih-i Kaşan'da aynı zaman aralığına ilişkin Tarih-i Zafernâme, Tarih-i İhşidîye ve Tarih-i Elfi'ye dayanılarak verilmiş bilgiler mevcuttur. Buna göre; Beyliğin emirlerinden, Türkler tarafından kendisine "Han" lakabı verilmiş Emir Mahmud b. Şah Mansur-ı Kürd'ün (ö.1420)¹⁸ Timurlarla sürekli savaştığı yazılıdır. Karakoyunlu İskender Mirza (ö.1438)

Fuşenci'nin manzum eseri hakkında ise bk. Melikü's-Şüera Bahar (ts.), "Sadreddin Fuşenci" *Mecelle-i Armağan*, 1/25-40. Tarih-i Selatin-i Kurd adlı eser ise Hafız Ebrû'nun Tarih-i Selatin-i Kered adlı eseri ile benzer isme sahip olduğundan aynı kaynak olma ihtimali yüksektir.

¹⁶ Beyliğin emirleri hususunda kronolojik olarak verilen tarihler arasında farklılıklar da göze çarpmaktadır. Nitekim bu tarih farklılıkları, Nikitine, Cevahirkelam, Baba Merduh, Nadir Mirza, Terbiyet ve Zeki Beg gibi kimi tarihçi ve tezkirecilerin de eserlerine yansımıştır. Örneğin İbrahim Beg-i Dunbulî'nin ölüm tarihini karşılaştırmak için bk. Nikitine, 1929: 114, verilen tarih h. 690, Zeki Beg, 2018:713, verilen tarih h. 692, Zerrabî, 1379: 337, verilen tarih h. 720.

¹⁷ Hasankeyf Tarihi'nde Gazan Han ile münasebeti olan, Nevruz bayramında Tebriz'e giderek Gazan Han'a hediyeler sunmuş Emir Ebâbekr Dunbulî adında birinden söz edilmektedir. Bu kişinin Emir İbrahim Dunbulî ile aynı kişi olma ihtimali vardır. Bkz. el-Hasan b. İbrahim el-Münşi el-Hisni, *Târih Hışn Kaifâ*, 92, (haz. Yusuf Baluken), İstanbul: Nûbihar, 2019

¹⁸ Zeki Beg'e göre de Sultan Yıldırım Beyazıt (ö.1403) nezdinde özel ve saygın bir yere sahip (Zeki Beg, 2018: 713) olan Emir Mahmud daha sonraki yıllarda Dunbulî aşiretleri ile yollarını ayırmış ve Mahmudîler olarak bağımsız hareket etmiştir. Bugünkü Hoşab kazası ile Hoşab kalesini inşa ettiren de Emir Mahmud'tur. Tarih-i Kaşan'da Mahmudî şehrinin inşası ve civarı ile ilgili bilgilerde mevcuttur. Bu bölümde Timur'un bir türlü şehri ele geçiremediğinden, sağlam kale surlarından, Van gölünden de bahsedilmiştir (Zerrabî, 1379: 341). Şerefname ve daha farklı kaynaklarda Mahmudîlerin hicri altıncı asrın ortalarına kadar "Yezidi" yani Halti oldukları, Hasan Beg namında bir zatın delaletiyle İslamlaştıkları, yazar (Sabri Paşa, 2015: 66). Önceleri tek bir aşiret iken sonradan ayrışan Mahmudî ile Dunbulî Kürtleri arasında yaylak ve kışlakların paylaşılması hususunda bir düşmanlık başlamıştır. Her bir kabile diğerine karşı merkezi yönetimlerin desteğini alma siyaseti gütmüş, merkezi yönetimlerde onların bu ihtilafından çıkarı doğrulusunda yararlanmışlardır (Akasî, 1350: 135).

döneminde Beyliğin başında olan Emir Sultan Han-ı Dunbulî'nin (ö.1455) ise Ermen topraklarının bir kısmını ele geçirdi belirtilmiştir (Zerrabî, 1379: 340-342). "Akkoyunluların Kürdistan'daki hakimiyetleri, bütün XV. yüzyıl içinde devam etmiştir. 1478'den 1490 yılına kadar hükümdarlık eden Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Yakup'un (ö.1490) ölümünden sonra Akkoyunluların dağılması üzerine Kürtler, Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan'ın torunu I. Şah İsmail tarafından Türkmenlerin yardımıyla yeniden itaat altına alınuncaya kadar muvakkat bir zaman için istiklallerini almışlardır" diyen (Hinz, 1992: 39) Hinz'in bu çıkarımı, Dunbulîlerin, Safevi Devletinin kuruluşu sürecinde, Akkoyunlu Devletinin sınırları içinde bağımsız ve/veya yarı bağımsız yapılar şeklinde idare edildiklerini gösterir. Nitekim Bidlisî de söz konusu zaman aralığına ilişkin beyliğin sergüzeşti ile ilgili olarak şu bilgileri paylaşmıştır:

"Akkoyunlu Türkmenleri zamanında İsa Bey-i Dunbulî'nin çocuklarından Şeyh Ahmed Bey isminde birisi yüksek rütbelere ulaştı. Akkoyunlu kendisine Bay hükümeti ile istila ettikleri Hakkâri vilayetinin bir kısmını verdiler.¹⁹ Böylece Bay kalesi Dunbulî aşiretinin yönetimine geçmiş oldu. Şeyh Ahmed'in ardından vasiyeti üzerine yerine oğlu Şeyh [Emir] Behlül geçti..." (Bidlisî, 1377: 311).

Bidlisî'nin değindiği söz konusu dönemde; Uzun Hasan kendi egemenliği için bir tehdit olarak gördüğü Hakkâri Kürt Beyliğini ortadan kaldırmak için Kürtler arasındaki iç çelişkileri kullanarak Tercilî, Mahmudî ve Dunbulî aşiretleri ile Hakkâri Kürt Emiri İzzedin Şêr'in üzerine yürümüş ve egemenliğine son vermiştir. İzzedin Şêr'in elinden alınan Hakkâri Beyliği Türkmenlerin kontrolüne geçmiş, düzen ve asayiş işleri ise Dunbulîlere bırakılmıştır. Akkoyunlularla müttefik olan Dunbulîler, uzun bir süre Hakkâri'yi Akkoyunlular adına yönetmiştir (Aydeniz, 2012: 95-96). Ancak bir süre sonra Hakkâri'nin yönetimini Esedüddin Zerrinçeng'e kaptıran Dunbulîler, Hakkâri yöresinden yönünü "tekrar" Hoy'a çevirmek zorunda kalmıştır (Akasî, 1350: 145-146). Bu hususta Sabri Paşa'nın da şu çıkarımı ayrıca dikkate sayandır:

"Kadim Yezidi olan Dunbulî aşiretinin Akkoyunlular devrinde mühim rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Takriben H. 1000 tarihlerinde yazılmış gayr-ı matbu Van Tarihi, Akkoyunluların, Van ve Hakkâri'deki nüfuzlarını bu aşiret sayesinde istinad ettiklerini söylüyor. Fil-hakika Dunbulîler Akkoyunlu Türklerine çok yardım etmişlerdir" (Sabri Paşa, 2015: 67).

3. Safeviler ve Dunbulîler

Cevahirkelam, Zeki Beg ve Baba Merduh gibi tarihçiler; "Dunbulîlerle Safevilerin ilk münasebeti Şeyh Haydar Safevi döneminde olmuştur ve o dönemde beyliğin yönetiminde bulunan, Emir Behlül Dunbulî (ö.1475) Şeyh Haydar'a bağlılığını ilan ederek²⁰ onunla beraber Dağıstan ve Kafkaslarda ki seferlere katılmış, Sultan Halil

¹⁹ Mezkûr dönemde Dunbulî Beyliği'nin başında olan Şeyh Ahmed veya Mir Ahmed Dunbulî (ö.1472) Hafız Şirazi'nin şiirlerine Kürtçe tahmisler yazan ilim dostu bir beydir (Nikitine, 1929: 115).

²⁰ Konu ile ilgili mezkûr tarihçilerin verdiği bilgilerden bu bağlılığın mezhepsel mi yoksa siyasi mi olduğu pek anlaşılmıyor. Süreç içerisinde beyliğin veya beyliğe bağlı aşiretlerin tam olarak ne zaman Şiiliğe geçtiği bilinmemektedir. Kimi tarihçiler, beyliğin tedricen Şii olduğunu, II. Şah İsmail Safevi (ö.1577) dönemine kadar Ezidi ve Ehli Sünnet olmak üzere iki inanç üzerinde kaldıklarını, I. Şah Abbas

Akkoyunlu ile yapılan savaşta da hayatını kaybetmiştir” (Cevahirkelam, 1307: 4/207, Zeki Beg, 2018: 713, Ruhanî, 1382: 3/89) deseler de bu hususta pek bir ayrıntı paylaşmazlar. Bidlisî de Şerefname’de Emir Behlül’ün sadece adını anar (Bidlisî: 1377: 312) ancak o da ayrıntı paylaşmaz. Fakat Dunbulîlerin Safevilerin kuruluş sürecindeki rolüne, aynı şekilde Şah İsmail dönemindeki beylik yapılarına ilişkin beyliğe ait tarihi kroniklerde teyide muhtaç olsa da oldukça önemli ayrıntılar mevcuttur. Buna göre; Emir Kılıç lakaplı Emir Behlül b. Emir Ahmed-i Dunbulî, Uzun Hasan’ın (ö.1478) Ebu Said Gürkan (ö.1469) ile yaptığı savaşta gösterdiği üstün başarılarından ötürü Uzun Hasan’ın kız kardeşi Alem Şah Hatun ile evlendirilir ve bu evlilikten Emir Şahverdi Dunbulî nam-ı diğer Rüstem Han-ı Dunbulî (ö.1492) dünyaya gelir. Ve o günden sonra Dunbulîler arasında, Alem Şah Begüm’ün çocuklarına “Begzâdeler” lakabı da verilir. Uzun Hasan’ın diğer kız kardeşi Hatice Begüm ise Şeyh Cüneyd’in eşi ve Şeyh Haydar’nın annesidir ve çocuğunu Amid’de dünyaya getirmiştir. Dolayısıyla Şeyh Haydar Safevi ile Emir Şahverdi Dunbulî, teyze çocukları sayılırlar ve ikisi de Uzun Hasan’ın yeğenidirler (Zerrabî, 1379: 345). Ayrıca kroniklerdeki benzer ifadelerden bu akrabalık ilişkilerinin bir sonraki kuşakta da devam ettiği görülüyor (Dunbulî, [yz.] 1850: 138a,140a). Ancak bu kroniklere göre Şeyh Haydar’la birlikte savaşlara katılmış olan Dunbulî Emiri, Emir Behlül değil oğlu Emir Şahverdi Han-ı Dunbulî’dir ve bu Emir, Mir-i Miran lakabı ile Şeyh Haydar’ın askeri birliklerinin başındayken kendisiyle birlikte Derbent mevkiinde (1488 yılında) boğularak can vermiştir (Zerrabî, 1379: 346). Şah İsmail’in (ö.1524) çağdaşı olan Dunbulî Emiri ise, teyzesinin oğullarından aynı zamanda Çaldıran savaşına iştirak etmiş, sonrasında da Şah Tahmasb’a (ö.1576) nice hizmetleri olmuş Emir Süleyman veya Selman Han-ı Dunbulî (ö.1577)’dir. Diğer bir adı Emir Behruz Han olan ve “Selman Halife” lakabı ile anılan Salman Han-ı Dunbulî, uzun süre çeşitli unvanlar ile beyliği idare etmiş ve Şah Tahmas döneminde de derk etmiştir. Ruhanî’ye göre Selman Halife-i Dunbulî, Şah Tahmasb’ın Kanuni Sultan Süleyman’la Azerbaycan’daki savaşında iki bin atlı birliği ile Osmanlılara karşı savaşmış, bu büyük yardım sayesinde Safevi ordusu Osmanlı ordusunu durdurabilmiştir. Bu yardımın karşılığında da Erdebil ve Gilan eyaletlerinin yönetimi bir süre Selman Han-ı Dunbulî’ye tevdi edilmiştir (Ruhanî, 1382: 3/90). Bidlisî’ye göre ise; Dunbulî-Safevi münasebetleri Şah Tahmasb Safevi’nin Hacı Bey-i Dunbulî’ye tevdi ettiği görevlerle birlikte başlamış, böylelikle beyliğin İran ve bölge tarihindeki yeri daha fazla belirginleşmiştir (Bidlisî,1377: 311). Buna göre; Şah Tahmasb’ın sarayında yetişmiş Hacı Bey uzun süre Şah Tahmasb’a sadakatle bağlı kalmıştır, ancak idari olarak bağlılığın söz konusu olduğu bu dönemde Dunbulîlerin Şia mezhebini benimsediklerine dair net bilgiler mevcut değildir. Şah Tahmasb’a sadakatini çeşitli vesilelerle ispat etmiş Hacı Bey-i Dunbulî’ye, Hoy kazasının yönetimi, Sökmenabâd ile birleştirilerek eyalet olarak verilmiştir. Bu tarihten sonra beyliğin merkezi Hoy olmuştur. Van sınır bölgeleri de aynı şekilde onun kontrolüne bırakılmıştır. Şah tarafından kendisine “Sultan” lakabı tevcih edilen Hacı Bey, beyliğin sınırlarını genişletirken bir taraftan da aralarında kadim düşmanlık bulunan Mahmudî aşireti ile sorunlar yaşamaya başlamıştır. Osmanlıların desteğini alan Mahmudî beyleri 1545 yılında Hoy’a saldırarak Hacı Bey’i ve Dunbulî’lerden birçok kişiyi kılıçtan geçirmiştir

(ö.1629) döneminde ise beyliğin Emiri, Selman Han-ı Dunbulî’nin (ö.1577) öncülüğünde Şiiliğe râğbet ettiklerini yazmıştır (Mir Caferi, Hadiyan, 1388: 3). Ayrıca Emin Riyahî’nin tespitine göre; Abdürezzak Dunbulî’nin Tecrübet’ül Ehrar ve Tesliyet’ül Ebrar adlı eserinde beylikteki atalarını sayarken Emir Selman Han-ı Dunbulî’den (ö.1577) öteye gitmemesi, beyliğin Selman Han-ı Dunbulî’den sonra Şiiliği seçtiğini gösteren güçlü delillerden birisidir (Riyahî, 1378: 113).

(Bidlisi, 1377: 312).²¹ Bidlisi'nin bildirdiğine göre Hacı Bey'in ölümünden sonra Dunbulîler kâh Kızılbaş Safevilerin kâh Rumilerin (Osmanlıların) safına geçmiştir (Bidlisi, 1377: 312-313). Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi²² sırasında Kızılbaş Safeviler Ardahan'da, Dunbulîlerden dört yüz gözde savaşçıyı katledip, saraydaki özel muhafızlardan²³ da yirmi otuz kadarını infaz ettiklerinde, Dunbulîler de saf değiştirerek Sultan Süleyman'a sığınmıştır. Sultan Süleyman, Kotur Deresi ile Bargiri Nahiyelerini sancak olarak Dunbulîlerden Muhammed oğlu Mansur Bey'e vermiş, böylelikle Dunbulî aşiretlerinin Kızılbaşlara karşı tek sancak altında toplanması amaçlanmıştır. Mansur Bey ölünce Beyliğin yönetimine oğlu Veli Bey geçmiştir. Veli Bey, Kotur Deresi ile Abaka Nahiyelerini 1597 yılına kadar Osmanlı'nın himayesinde yönetmiş, kardeşi Kılıç Bey ise Nahçıvan Seferi sırasında kendisine sancak olarak tevcih edilen Uçuk Nahiyesinden sorumlu olmuştur (Bidlisi, 1377: 313-314).

Hacı Bey'in öldüğü sırada iki aylık olan erkek çocuğuna Kürt geleneklerine göre ölen babasının adı verilmiştir. Şah Tahmasb, babasız kalan bu erkek çocuğunu kendi sarayına götürmüş, yetiştirdikten kısa bir süre sonra, genç sayılabilecek bir yaşta da onu babasının yerine atadığını ilan etmiştir. Sultan Beyazıt ile yaşanan kargaşalı dönemde ise adı geçen II. Hacı Bey-i Dunbulî Abaka Nahiyesine emir tayin edilmiş böylelikle yaklaşık yirmi yıl bu bölgeyi Safeviler adına yönetmiştir (Bidlisi, 1377: 314). Bu süre zarfında Dunbulîler, Safevi sarayında daha fazla nüfuz sahibi olmaya da başlamıştır. Dunbulîlerden pek çok isim, bu cümleden; Sultan Ali Bey-i Dunbulî Safevi sarayında üst düzey askeri makamlara getirilmiş, II. Hacı Bey'in ölümünden sonra da Safevi Şahı Sultan Muhammed Hüdabende (ö.1579) tarafından Beyliğe emir olarak atanmıştır (Mir Caferi-Hadiyan, 1388: 5). Ayrıca Abaka Nahiyesinin yarısı Süleymansaray Nahiyesi ile birleştirip Sultan Ali Bey'e tevcih edilmiştir. Sultan Ali Bey'in emirliği döneminde Dunbulî Beyliği siyasi kargaşalardan ötürü harap olmuş, iktisaden çökmüştür. Büyük bir iktisadi sıkıntı çeken Dunbulî Beyi Sultan Ali Bey, Nahçıvan'a bağlı Şarur ve Alakis'ten aldığı vergilerle Beyliği idare etmeye çalışmıştır. Bu sıkıntılı dönemde hayatını kaybeden Sultan Ali Bey, arkasında Nazar Bey, Kılıç Bey ve Hüseyin Bey adında üç erkek çocuk bırakmıştır. Sultan Ali Bey'in ölümünden sonra Sultan Muhammed Hüdabende, Beyliğin yönetimini oğlu Nazar Bey'e tevcih etmiştir. Erivan Osmanlılar tarafından ele geçirilip Vezir Sinan Paşa söz konusu bölgeye muhafız olarak tayin edilince Nazar Bey-i Dunbulî, öteden beri Çukursad'da ikamet eden Rumlu, Albavut, Çemişgezek ve Sa'dlu oymaklarından olan bazı Kızılbaş komutanlarla birlikte Çağaloğlu Sinan Paşa'nın aracılığıyla Erzurum'da Ferhat Paşa'ya

²¹ Bahsi geçen savaşta, Hacı Bey ve Dunbulî askerleri Dunbulî kalesine sığınmışlardır. Hacı Bey'in eşi Mahmudî Beyi Mir Hasan'ın kız kardeşidir. Hacı Bey'in söz konusu eşi kale kapısını ağabeyi Mir Hasan ve askerlerine açmış böylelikle Dunbulîler yenilmiştir. Bk. Kaz-i Ahmed-i Kumî. *Hülâsatü't-Tarih*, haz. İhsan İşrakî, (Tahran: İntişarat-ı Danişgâh-ı Tehran, 1359) 2/336. Ayrıca Peçevî Tarihinde "Dunbulî Hacı Han'ın Öldürülmesi ve Hoy Kuvvetlerinin Bozguna Uğraması" başlığı ile bu savaşın ayrıntıları verilmiştir. Bk. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), 1/270-271.

²² Bu sefer sırasında Matrakçı Nasuh'ta Kanuni ile birlikte. Sökmenova ve Hoy şehrini resmeden bir de minyatür çizmiştir (bkz. resim 4).

²³ Safevi Devletinin askeri ve mülki terminolojisinde kor[ici] denen birlikler, "koric-başı" adında yüce divanda temsil edilen üst makama bağlı özel muhafızlar ordusudur. Ordudaki yüzbaşılar ve eyalet askerleri de bu koricibaşlarına bağlıdır. Kullarağası, Eşikağası, Tüfenkçiağası vb. makamlardan oluşan yüce divanda daimî üyeliği olan Koricibaşları, Divan-ı Ali Veziri tarafından atanır, sarayda alınan önemli kararlar onların da teyidine sunulurdu. Bununla ilgili olarak bk. *Tezkeretü'l Mülük, Sazmân-i İdari Hükümet-i Safevi*, haz. Muhammed Debirsiyakî, (Tahran: Emir Kebir, 1378), 7. Dolayısıyla yukarıdaki bilgidan Dunbulî Beyliği mensuplarının söz konusu dönemde saraydaki özel askeri ve mülki makamlara getirilmiş olduklarını gösterir.

itaatini bildirmiştir. Böylelikle Çaldıran, Süleymansaray ve Sökmenabad bölgeleri eski usul gereğince Osmanlılar tarafından tekrar Nazar Bey-i Dunbulî ve kardeşi Kılıç Bey'e tevdi edilmiştir. Ancak Sökmenabad kazası daha önce Mahmudî Beyi Mansur Bey'e verildiğinden bu durum iki Kürt kabilesi arasında yeniden husumete neden olmuştur. İki kabile arasında yaşanan çarpışmada Nazar Bey ve kardeşi Hüseyin Bey'de dahil olmak üzere Dunbulî aşiretinden seksen savaşçı öldürülmüştür. Bunun üzerine taraflar Ferhat Paşa'dan olayın soruşturulmasını istemiş, tarafları Erzurum'a davet eden Ferhat Paşa Mahmudîlerden Sökmenabad'ı Dunbulî Emirlerinden Hacı Bey'e bırakmalarına hükmederek, Kılıç Bey'e de Çaldıran Nahiyesini sancak olarak tevcih etmiştir (Bidlisî, 1377: 314-315).

I. Şah Abbas-ı Safevi (ö.1629) dönemine gelindiğinde ise Dunbulî Beyliği daha fazla bir önem kazanmıştır zira ülkenin batı topraklarını Osmanlılara kaptırması olan Safeviler, bu bölgeleri geri alabilmek için yerel beyliklerin ittifakına ihtiyaç duymuştur. Nitekim Tebriz ve Azerbaycan'ın geri alınmasında Dunbulîlerin önemli de bir rolü olmuştur (Nadir Mirza, 1373: 207). Bu dönemin en önemli Dunbulî Bey'i Emir Cemşid Sultan Dunbulî'dir (ö.1631). Şah Abbas'la beraber Belh ve Horasan seferlerine katılmış, döndükten sonra da Merend Beylerbeyi olarak görev yapmıştır. Ayrıca içerdeki isyanları özellikle Azerbaycan bölgesindeki isyanları bastırmakla görevlendirilmiştir ve kendisine Gazi Beg-i Kürd denmiştir (Türkmen, 1350: 2/ 643). Erivan kuşatması sonrası Cemşid Bey ve Kılıç Bey gibi Dunbulî beylerine yönetmeleri için münasip başka bölgeler de tevdi edilmiştir (Türkmen, 1350: 2/657). Cemşid Bey'in ardından dönemin en önemli Dunbulî Beyi Selman Sultan nam-ı diğer Selman Subaşı Dunbulî'dir (ö.1630). Sınır bölgelerinde yaşanan Osmanlı saldırılarına karşı koyarak merkez hükümet tarafından "Han" lakabı ile ödüllendirilmiş, sınır bölgelerinin güvenliğinden sorumlu "Bey" ilan edilmiştir (Türkmen, 1350: 2/902). Ayrıca 1603 yılında Tebriz'in Osmanlılardan alınmasında da önemli bir rol ifa etmiştir.²⁴ Bu hizmeti karşılığında Çors ve Salmas şehri kendisine verilmiştir. Kısa bir süre sonra da kendisine bağlı 500 süvarisiyle Osmanlı hakimiyetindeki Erciş'e saldırarak Muhammed Paşa'yı esir almış, Kızılbaş ordusuna teslim etmiştir (Türkmen, 1350: 2/783). Riyahî'ye göre; aynı tarihlerde Osmanlı saldırıları nedeniyle harabeye dönmüş Hoy'un yerine bu beyliğin merkezi Çors ve Salmas şehirlerine taşınmıştır (Riyahî, 1378: 123). Selman Han-ı Dunbulî'nin adı Şah Abbas'ın Kızılbaş Beyleri arasında; "Çors ve Selmas hâkimi, Dunbulî'den Subaşı Selman Han" diye geçer. Keza aynı yerde; "Bergişat hâkimi, Dunbulî'den Maksud Sultan"ın ismi de yer alır (Tarih-i Kızılbaşan, 2016:113). Selman Han-ı Subaşı, Şah Abbas'a sadakatle bağlı kalmıştır. Öyle ki 1616 yılında beylikte Şah Abbas'a karşı isyan başlatarak Karnıyarık kalesini ele geçiren Gazi Beg-i Kürd'un çocukları olan Dunbulîlere dahi acımamış, Tebriz Beylerbeyi Pir Budak Han'la birlikte amcazadelerinin isyanını kılıç zoruyla bastırmaya çalışmıştır (Riyahî, 1378: 123).

I. Şah Abbas dönemi Dunbulîler ile Safevi Devleti ilişkileri açısından bir dönüm noktasıdır. Zira Beyliğin yönetiminde olan Selman Han-ı Subaşı'nın Şiiliği

²⁴ Abdürrezzak Beg-i Dunbulî'nin yazdığına göre; Selman Han-ı Dunbulî, Beyliğin başına geçmeden önce Şah Abbas'la beraber Tebriz'i Osmanlılardan geri almak için orduda hazır bulunmuştur. Şah Abbas'ın Osmanlı askerlerinin durumundan haber almak isteğini öğrenince de gece yarısı gizliden Osmanlı karargahına girmiş ve Serasker Defterdarını esir alarak karargâhtan çıkartarak, Şah Abbas'ın huzuruna getirmiştir. Şah Abbas, Serasker Defterdarından aldığı önemli askeri bilgilerle sonraki gün Tebriz'e girebilmiştir. Tebriz'in geri alınmasından sonra da bu hizmet karşılığında Selman Han-ı Subaşı'na -ki bu kelimenin aslı Subaşı değil Savaşbaşı'dır- Hoy ve havalisi tevdi edilmiştir (Dunbulî, 1349: 56).

benimsemesi ve yönetimi altındaki aşiretlere Safevilerin resmi mezhebini dayatması, Beyliğin Hoy civarı ile Selmas ve Çors civarındaki aşiretleri arasında belli birtakım ihtilaflar yaşanmasına sebep olmuştur. Selman Han-ı Subaşı'nın yirmi yıllık uzun iktidarı döneminin ilk yıllarında Dunbulîlerin az bir kısmı Şiiliği kabul etmişken sonraki yıllarda Yezdekan Nahiyesi ile Karasenlu köyleri hariç pek çok aile, resmi mezhebe tabi olmuş ve bu yeni durum Safevi yönetimi ile Dunbulî Beyliği ilişkilerinin daha da derinleşmesinin önünü açmıştır. Böylelikle Hoy civarındaki pek çok nahiyeye ve bölgeye ek olarak, merkezi yönetim, mülki ve askeri pek çok makamı da Dunbulîlere tevdi etmiştir (Dunbulî, 1351: 56).

1630 yılında Selman Han-ı Dunbulî'nin ölümüyle birlikte Şah Safi Safevi (ö.1642) tarafından Beyliğin yönetimine torunu Eyüp Han-ı Dunbulî (ö.1659) getirilmiştir. Selmas ve Çors dışında dokuz farklı bölge daha kendisine verilmiştir. 1659 yılına kadar mezkûr bölgeleri Dunbulîler adına yöneten Eyüp Han-ı Dunbulî, IV. Murad'ın 1635 yılındaki Revan Seferi sırasında Osmanlı ordusuna karşı durduğu için adı geçen Safevi şahı tarafından ödüllendirilmiş ve Tebriz Beylerbeyi Şah Bendehan'ın kızkardeşi ile evlendirilmiştir. Ayrıca 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla birlikte İpek yolu üzerinde bulunan Dunbulî bölgeleri göreceli bir iktisadi kalkınma göstermiştir (Muhammedî, 1392: 5). Ancak söz konusu bu göreceli refah, aynı zamanda içerideki rekabeti de tetiklemiştir. Bazı Dunbulî yöneticilerinin kişisel servet hırsı Dunbulî birleşenlerinden Hanzâde ve Begzâdelerin itirazını da beraberinde getirmiştir. Bu itirazlar neticesinde kimi Dunbulî aileleri Nahçıvan ve Kaşan gibi bölgelere göç ederek anayurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Safevilerin sekizinci şahı I. Şah Süleyman (ö.1694) Beylikteki düzeni tekrar tesis etmesi için beyliğin başına Şahbaz Han-ı Dunbulî'yi (ö.1731) geçirmiştir. Şah Sultan Hüseyin Safevi (ö.1726) dönemine girildiğinde Dunbulî Beyliğinin başında olan Şahbaz Han-ı Dunbulî, Osmanlıdan Abdullah Paşa komutasındaki askerlerce kuşatılmış, dokuz aylık bir direnişin²⁵ sonunda teslim olmak zorunda kalmıştır (Dunbulî, 1349: 57). Safevilerin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre içerisinde Dunbulîler, kimi zaman Osmanlıların safına geçmişse de daha çok Safevilerin yayında yer almış ve böylelikle beylik idaresini devam ettirmişlerdir. Dunbulîlerin, Safevi dönemindeki en parlak devri ise kuşkusuz Selman Han-ı Subaşı'nın I. Şah Abbas dönemine denk gelen yirmi yıllık iktidarı olmuştur. Safevilerin Afgan saldırılarıyla birlikte yıkılma sürecine girdiği 1721 yılından Kaçarların işbaşına geldiği 1796 yılına kadar geçen süre, Dunbulî Beyliğinin nispeten siyasi istikrara kavuştuğu yıllar olmuştur. Öyle ki her ne kadar merkeze bağlı olsa da bu süre içerisinde Dunbulî Beyliği bir tür yarı bağımsız model şeklinde yönetilmiştir (Nadir Mirza, 1373: 210). Bu yıllar içerisinde Beylik yönetimi öylesine güçlenmiştir ki bazı tarihçiler bu tarih aralığından önceki süreyi beylik idaresi olarak değerlendirmemiştir (Mir Caferi - Hadiyan, 1388: 5).

4. Avşarlar Döneminde Dunbulîler

Safevilerin yıkılış sürecinde Dunbulî Beyliği bir süre Osmanlı'nın egemenliği altına girmişse de Safevi devleti adına serasker rütbesi ile tarih sahnesine çıkmış olan güçlü komutanlardan Nadir Avşar (1736-1747) 1730 yılında Tebriz, Hoy ve civarını Osmanlılardan geri aldıktan sonra Çors'taki Dunbulî Beyliğinin başına Şahbaz Han-ı Dunbulî'nin büyük oğlu II. Murtezaquli Han-ı Dunbulî'yi (ö.1747) getirmiştir. Kardeşi Necefkuhi Han (ö.1784) ise Nadir'in ordu komutanlarından birisi olmuş, her iki kardeş sefer veya fetihlerinde Nadir'e eşlik etmiştir (Dunbulî, 1349: 67). Nadir'in 1743

²⁵ Kimi kaynaklarda bu kuşatmanın iki ay kimisinde ise elli üç gün sürdüğü yazılıdır (Muhammedî, 1392: 5).

yılındaki Bağdat ve Musul kuşatması sırasında Dunbulîler kendilerine tahmil edilen ağır vergilerden ötürü Murtezaquli Han'ın amca çocukları Şefik ve Hüseyinali Begler öncülüğünde isyan başlatmış, etraf bölgeleri de kendi hakimiyetleri altına alarak Kars ve Erzurum'daki Osmanlı paşalarına itaatlerini bildirmişlerdir.²⁶ Murtezaquli Han önceleri kendi akrabalarının taleplerine karşı çıkmışsa da Nadir'in sert önlemleri karşısında akrabalarının safına katılmıştır. Böylelikle Dunbulîler ile İran güçleri bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Osmanlılardan aldıkları desteğe rağmen İran kuvvetleri karşısında zayıf düşen Dunbulîler, Murtezaquli Han öncülüğünde bin aileden oluşan oymakları ile Osmanlı Seraskeri Yusuf Paşa'ya sığınmış, akabinde Osmanlı'nın destek kuvvetleri ile karşı saldırıya geçmişlerse de sonuç alamamışlardır. Görüşmek için Murtezaquli Han'ı huzura davet eden Nadir Şah, Murtezaquli Han'ı infaz ettirmiş ve bölgenin idaresini Horasan Kürtlerinden iki kişiye bırakmıştır (Akasi, 1350: 190). Nadir, bir süre sonra Osmanlı sınır hattındaki stratejik bir bölgede hüküm süren Murtezaquli Han'ı öldürdüğüne pişman olmuş ve 1746 yılında Murtezaquli Han'ın oğlu Şehbaz Beg-i Dunbulî'ye (ö.1773) "Han" lakabı i'ta ederek babasının yerine atadığını ilan etmiştir (Dunbulî, 1351: 66). Ayrıca Hoy, Çors ve Selmas'la birlikte Kürdistan'ı da kendisine tevdi etmiştir. Şahbaz Han-ı Dunbulî Şiraz kuşatması sırasında askerleriyle birlikte Nadir'in ordusunda yer almıştır. Bu arada Nadir Şah'ın, tahta geçmesinden sonra giderek ülkede katı ve baskıcı bir politika izlemesi sadece saray erkanı ve devlet adamlarını değil tüm İran halkını huzursuz etmeye başlamıştır. Bu sebeple her bölgede isyanlar patlak vermiştir. Bu isyanlar, İran tarihi gidişatında Zendlerin iktidara gelişine zemin hazırlayan sürecinde bir başlangıcı kabul edilir. Avşarların yıkılış süreci de denen bu çalkantılı dönemde pek çok siyasi faktör, boy, kabile ve hanedanlık birer ikişer İran siyasi arenasına dâhil olmaya başlamıştır. Öyle ki; Michael Axworthy; XVIII. yüzyıl İran'ını kavimlerin yeniden tarih sahnesine çıktığı yüzyıl olarak nitelendirir (Axworthy, 2016: 211). Bu süreçte İran'ın çeşitli bölgelerinde iktidar kavgası veren hanedanlıklar, Dunbulî Beyliğini kendi yanlarında tutmak için onların bölgesel yönetimlerine göreceli de olsa daha fazla imtiyaz vermiş, merkez ile bağları zayıfladıkça ve Nadir döneminin o baskıcı atmosferinden çıkıldıkça Beylik düzeni daha bağımsız işler hale gelmiştir (Muhammedî, 1392: 9-10). İşte tamda böyle bir süreçte Nadir Şah öldürülmüş ve Şahbaz Han-ı Dunbulî, Urumiye kalesinde Nadir Şah adına tahta geçtiğini ilan eden İbrahim Han-ı Avşar'a itaatini bildirmiştir (Gülistane, 1344: 183). Ancak Nadir Şah'ın komutanlarından Azad Han-ı Afgan'ın (ö.1781) Tebriz'deki büyük seferine Fethali Han-ı Avşar'la birlikte katılarak İbrahim Han'dan yönünü Azad Han'a dönmüştür (Gülistane, 1344: 185). 1755 yılında ise dini-mezhebi sebeplerden ötürü Azad Han'dan ayrılarak Kaçar Hanedanlığının kurucusu Ağa Muhammed Han'ın (1786-1797) babası Muhammed Hasan Han-ı Kaçar'a katılmış, 1760 yılında ise kardeşi Necefkuli Han-ı Dunbulî ile beraber Kaçarların safında Azad Han-ı Afgan ve müttefiki Babanzade Mahmut Paşa'ya karşı savaşta yer almıştır ve bu savaş Azad Han'ın yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Ancak bir yıl sonra tekrar Fethali Han-ı Avşar ve Azad Han'ın ordusuna katılarak Kerim Han-ı Zend'e karşı verilen savaşta yer

²⁶ Nadir Şah dönemine dair kaleme alınmış "İran Der Zaman-ı Nadir Şah" adlı eserde Dunbulîlerin ağır vergilere karşı başlattıkları isyan hakkında yazılanlar şu şekildedir: "H. 1157/1744 yılında Dunbulî adlı kıl çadırlarda sakin Kürt kabilesi, Hoy ve Selmas Nahiyesinde isyan başlatır, bir süre sonra aşiretin büyükleri ve köylülerde onlara katılırlar. Muhammed Kazım, Dunbulîlerin isyandan başka çareleri olmadığını belirtir zira ona göre köylüler, o saçma ve ağır vergileri ödeyebilecek güçte değillerdir. Nadir Şah ise bu tür isyanları bastırmakta bayağı zorlanmıştır" Geniş bilgi için bk. Vladimir Minorskiy v.dğr. *İran Der Zaman-ı Nadir Şah*, trc. Reşid Yasemî, haz. Ali Asgar Abdullâhî, (Tahran: Dünya-i Kitap, 1383) 292.

almıştır. Tüm bu süreç içerisinde Azerbaycan bölgesindeki pek çok beylikte bu cümleden Dunbulîler de yapısal değişiklikler olmuş, klasik beylik sistemi yerine bir tür eyalet sistemi de denebilecek yeni bir siyasi sistem ikame edilmiştir (Muhammedî, 1392: 9).

5. Zendler Döneminde Dunbulîler

Afşarların kudretli hâkimi Nadir Şah'ın ölümüyle birlikte ülkede tekrar iç kargaşa dönemi başlamıştır. İşte bu iç kargaşalardan başarıyla çıkıp, 1750'lerin başından 1794'e kadar, Horasan dışında Osmanlı sınırlarına kadar uzanan İran coğrafyasını egemenliği altına alan topluluk ise Zendler olmuştur. Zendler; Küçük Lor konfederasyonuna mensup Feyli aşiretinin Lek kolu olan Melâyir merkezli Şii bir Kürt taifesidir ve 1794 yılına kadar Şiraz merkez olmak üzere İran'da hakimiyet kurmuşlardır. Kuşkusuz Zendleri iktidara taşıyan isim bu hanedanlığın kurucusu ve en parlak siması kabul edilen Kerim Han-ı Zend'tir (1750-1779). Zend taifesinin lideri Kerim Han cesareti ve önder kişiliği ile iç karışıklıklar sürecinde Bahtiyari tarafının iki lideri Ali Merdan Han ve Ebü'l-Feth Han'la birlikte üçlü bir ittifak kurarak güçlü rakiplerini diskalifiye etmeyi başarmış, güç kazandıktan sonra da müttefiklerinden Ali Merdan Han'ı yenilgiye uğratarak siyasi otoritesini daha da sağlamlaştırmıştır. re1759 yılında güney İran'ın Şiraz şehrine girerek burayı hükümet payitahtı ilan etmiş ve adına sikke bastırıp hutbe okutmuştur. Ancak kendisine şah veya padişah gibi unvanlar vermemiş daha ziyade halkın vekili anlamına gelen "Vekil-i Reāya" unvanını kullanmayı tercih etmiştir. İdari, askeri ve siyasi sistem açısından pek bir değişikliğe gitmemiş, Nadir Şah'ın yönetim biçimini sürdürmüştür. Şiraz'da imar ve kültüre oldukça önem vermiştir. İnşa ettirdiği kale, hamam, bazar ve cami gibi yapılar günümüzde bile ayakta olup onun adıyla (Vekil) özdeşleşmiştir. Kerim Han genel olarak içeride ve dışarı barışçıl bir politika izlemeyi tercih etmiştir. İktidarı döneminde İran'ın komşuları ile herhangi büyük bir savaş vuku bulmamıştır. Yegâne savaş Basra'da Osmanlılarla olmuştur. İktidarının ilk yıllarında Osmanlılarla iyi ilişkilere sahip iken sonraki yıllarda gerek Basra Körfezi meselesi gerekse Bâbanzade Kürt Otonom bölgesinin Osmanlıya bağlılığı sebebiyle Osmanlılarla arası açılmış, sınır bölgelerinde irili ufaklı kimi çatışmalar meydana gelmiştir (Nevâî, 1344: 35-55). Avşarların zayıflamaya başladığı 1747 ile Zendlerin iktidara geldiği 1750 yılları İran Azerbaycan'ın da mevcut pek çok beyliğin güçlendiği hatta yarı bağımsız hareket ettiği yıllar olmuştur. Bu dönemde Dunbulîler de çeşitli ittifaklar ile beyliğin yönetimini devam ettirmiştir. Kerim Han'ın 1764 yılında Azerbaycan'a büyük bir ordu ile girmesi ve Fethali Han-ı Avşar'ı yenilgiye uğratarak hâkimiyet kurması bölgede dengeleri değiştirmiş ve pek çok beylik ve yerel iktidar kendisine biat etmiştir. Kendisine biat eden Şehbaz Han-ı Dunbulî'yi (ö.1771) Hoy ve Selmas'ın yönetimine, amcası Ahmed Han-ı Dunbulî'yi (ö.1786) ise Dunbulî aşiretinin başına getirmiştir. Kerim Han'ın ikinci Azerbaycan seferinde ise Şehbaz Han ve Ahmed Han'ı yönetim merkezi olan Şiraz'a götürdüğü, Şehbaz Han'ın uzun bir süre Şiraz'da rehin tutulduğu da rivayet edilir (Mir Caferi - Hadiyan, 1388: 8). Şehbaz Han'ın Şiraz'daki zorunlu ikametinde Kerim Han-ı Zend, Şehbaz Han'ın kızı Sahibe Sultan'ı oğlu Ebü'l-Feth Han'a nikâhlanmış böylelikle Dunbulîler ile Zendler arasında akraba ilişkileri de başlamıştır. Bu nikâhın ardından Kerim Han-ı Zend 1763 yılında Necefkuli Han-ı Dunbulî'yi Tebriz Beylerbeyi amcası Ahmed Han-ı Dunbulî'yi de Hoy, Çors ve Selmas Beyi olarak atamıştır (Nadir Mirza, 1373: 220-371). Dunbulî Beyleri arasında tarihte iz bırakmış en önemlileri ise kuşkusuz Necefkuli Han ile Ahmed Han-ı Dunbulî'dir.

5.1. Necefkuli Han-ı Dunbulî

Necefkuli Han-ı Dunbulî genç yaşta Nadir Şah'ın ordusunda yer almış ve Emirül Ümera lakabı ile ve Nadir Şah'la birlikte Hindistan'dan Rum'a Dağıstan'dan Gürcistan'a pek çok sefere katılmış başarılı bir komutanken Nadir'in ölümünden sonra Hoy'a dönerek beylik idaresinin başına geçmiş ve beyliğin işlerini düzene sokmuştur. Nadir sonrası kargaşalı dönemde Adil Şah ve kardeşi Ahmed Han-ı Dunbulî ile birlikte ilk olarak İbrahim Şah-ı Avşar'ın safında yer almıştır. Kerim Han-ı Zend'in ikinci Azerbaycan çıkartmasında kendisine biat etmiş ve Kerim Han tarafından 1763 yılında Azerbaycan Beylerbeyi olarak atanmıştır. Necefkuli Han, Nadir Şah, Muhammed Hasan Han-ı Kaçar ve Kerim Han-ı Zend dönemlerinde gerek Dunbulî Beyliğinin idaresi gerekse Tebriz Beylerbeyi olarak söz konusu bölge de iktidar kalmış ve adı geçen her üç şahla da iyi ilişkilere sahip olmuş, çok yönlü bir siyaset izleyerek bölge de nice hizmetlerde bulunmuş, pek çok imaret inşa ettirmiştir. Bu cümleden 1779 yılında meydana gelmiş olan büyük Tebriz depreminden sonra iki yıl boyunca Tebriz kalesi ile on iki kapılı Tebriz şehir surlarını tekrardan inşa ettirmiştir (Dunbulî, 1349: 240-241). Öyle ki "Nisbet" Mahlası ile ünlü şair Hadi Hemedanî, Necefkuli Han-ı Dunbulî'nin Tebriz depreminden sonra şehirdeki imaret ve yeniden inşa faaliyetleriyle ilgili olarak aşağıdaki şu dizeleri tarihe not düşmüştür:

چون گشت از گردش چرخ جفاکش	اساس قلعه تبریز بر باد
خدیبو معدلت آیین نجف خان	که داد معدلت اندر جهان داد
بنای قلعه ای بنهاد از نو	که مثلش کس ندارد در جهان یاد
به تاریخش رقم زد کلک نسبت	«ز نو سد سکندر گشت آباد»

80

Şu cefakeş feleğin dönüşüyle Tebriz kalesinin temeli berbād oldu

Lakin adalete süs veren Şah Necefhan, dünyaya adaleti geri verdi

Kalenin binasını yeniden inşa etti, öyle ki kimse emsalini dünyada görememiştir

"Nisbet" in kalemi tarihini şöyle düştü onun ki; "İskender'in seddi yeniden örüldü" (Ruhanî, 1382: 92).

Bu depremde ailesinden pek çok kişiyi, bu cümleden oğlu Fazlalî'yi de kaybetmiş Necefkuli Han-ı Dunbulî 1784 yılında Tebriz'de vefat etmiş ve vasiyeti üzerine Necef'te toprağa verilmiştir. İran tarihi ve edebiyatında mümtaz bir yere sahip Abdürrezzak Beg-i Dunbulî Necefkuli Han'ın oğludur.

5.2. Ahmed Han-ı Dunbulî

Kerim Han-ı Zend'in emri ile 1761'de bazı rivayetlere göre 1763 yılında Hoy ve civarına bey olarak tayin edilmiştir. Kaç yıl yönetimde kaldığına dair farklı rivayetler mevcuttur. Bazı kaynaklar 1753 yılında iktidara geldiğini ve ölene kadar yani 1785 yılına kadar yönetimde kaldığını yazmıştır (Riyahî, 1372: 214). Ancak otuz yıldan fazla bir süre yönetimde kaldığına dair tarihçiler arasında görüş birliği vardır. Beyliğin en gözde ve en önemli beylerindendir. Öyle ki onun zamanında Dunbulî Beyliğinin hakimiyet alanları olabildiğince genişlemiştir. Etrafındakilerin bu kadar mülk, ordu ve güce sahipsiz neden padişahlığını ilan etmiyorsun diyenlere genellikle şu cevabı

Araştırma
Makalesi

vermiştir: “Atalarımın bana vasiyettir, asla şahsım için böyle bir isimlendirmeyi doğru bulmam, ben sade bir Kürt aşiret reisi olarak kalmayı padişah olmaya yeğlerim” demiştir (Nadir Mirza, 1373: 213). Adil bir yönetici olmuştur. Bu hususta halk tarafından kendisine “Fermanfermâ-i Adil” lakabı dahi verilmiştir. Ünü İran sınırlarını aşır Avrupa’ya kadar ulaşmış olan Ahmed Han-ı Dunbulî hakkında Fransa Devleti’nin İran’a gönderdiği Cont Du Ferire adlı elçisi, Ruslardan destek gören Ağa Muhammed-i Kaçar’a karşı Ahmed Han-ı Dunbulî’nin desteklenmesini önermiş, bu hususta Osmanlı’nın da desteğini aramıştır (Mir Caferi - Hadiyan, 1388: 10). Osmanlı Devlet ricali ile, bu cümleden Sultan I. Abdülhamid (ö.1789) ile yazışmaları bulunan Ahmed Han-ı Dunbulî’ye Osmanlı Devleti destek vermiş, Dağıstan, Şirvan, Gence, Karabağ Beylerine mektup göndererek; Ahmed Han-ı Dunbulî ile beraber hareket etmelerini istemiştir. Eldeki belgeler beyliğin merkezi olan Hoy’a muhaceret etmiş ve oraya yerleşmiştir.²⁷ Onun döneminde Hoy şehrine “Darüssefa” ve “İran şehirlerinin gelini” lakabı verilmiştir. Ahmed Han-ı Dunbulî, 15 Ocak 1786 yılında Ağa Muhammed Han-ı Kaçar’ın (ö.1797) komplosu neticesinde yeğenleri tarafından öldürülmüştür. Ağa Muhammed-i Kaçar’ı bu komploya iten neden ise Ahmed Han-ı Dunbulî’nin Azerbaycan’da etkin ve sevilen bir Han olmasıdır. Bu durumu kendisi ve ikbali için bir tehdit gören Ağa Muhammed Han-ı Kaçar ailesel ihtilafları da kullanarak Ahmed Han-ı Dunbulî’yi yeğenlerine öldürtmüş, Tebriz, Merend, Hoy ve Karacadağ’ın yönetimine ise oğlu Hüseyinçuli Han-ı Dunbulî’yi (ö.1798) getirmiştir. Osmanlı’nın Rus ve Kaçarlara karşı Ahmed Han-ı Dunbulî’yi İran tahtına oturtmak istediğini göstermektedir (Muhammedî, 1392: 12).

Ahmed Han’a “Han” lakabı vererek kendisini taltif etmiş kişi ise Kerim Han-ı Zend’dir. O da buna karşılık Kerim Han adına Hoy’da sikke kestirmiştir (bkz. Resim 5) ve adına hutbe okutmuştur. Nadir Mirza’nın aktarımına göre; hakimiyet alanı Hoy, Selmas, Merend, Tebriz ve bazen de Karacadağ olan Ahmed Han-ı Dunbulî birçok Kürt taifesi tarafından da desteklenmiştir (Nadir Mirza, 1373: 212). Ahmed Han-ı Dunbulî, Kerim Han’ın bir tür fedaratif sistemle yönettiği ülkede iktidarı altındaki bölgelerde pek çok imaret, han, kale, hamam, kervansaray ve köprü inşa ettirmiştir. Hoy şehrinin mükerrer inşası dışında Hoy Kalesi, Hoy Bâzar-ı, Pol-e Hatun, Bağlı Dilgûşa, Han Kervansaray ve Molla Hasan Mescidi bunlardan sadece bazılarıdır. Ayrıca kardeşi Necefçuli Han gibi Şiilerin kutsal merkezlerinden Necef, Kerbela ve Samerra’da da imaretler inşa etmiştir.²⁸ Hakimiyet bölgesindeki huzur ve asayişten ötürü İran’ın pek çok bölgesinden hatta Erivan, Keşmir gibi bölgelerden birçok aile beyliğin merkezi olan Hoy’a muhaceret etmiş ve oraya yerleşmiştir.²⁹ Onun döneminde Hoy şehrine “Darüssefa” ve “İran şehirlerinin gelini” lakabı verilmiştir. Ahmed Han-ı Dunbulî, 15 Ocak 1786 yılında Ağa Muhammed Han-ı Kaçar’ın (ö.1797) komplosu neticesinde yeğenleri tarafından öldürülmüştür. Ağa Muhammed-i Kaçar’ı bu komploya iten neden ise Ahmed Han-ı Dunbulî’nin Azerbaycan’da etkin ve sevilen bir Han olmasıdır. Bu durumu kendisi ve ikbali için bir tehdit gören Ağa Muhammed Han-ı Kaçar ailesel ihtilafları da kullanarak Ahmed Han-ı Dunbulî’yi yeğenlerine

²⁷ Hoy’a muhaceret ederek oraya yerleşmiş bu ailelerden birisi de aşağıda bilgisini vereceğimiz Tarih-i Hoy adlı eserin yazarı Emin Riyahî’nin ailesidir. Riyahî ailesi Ahmed Han döneminde İsfahan yakınlarındaki Şehr-i Kürd’tan Hoy’a gelmiştir.

²⁸ Bununla ilgili bk. Şeyh Zebîullah Mahallatî, *Me’âsarü’l Kûbera fit-Tarihü’s-Sâmerrâ*, (Kum: el-Mektebü’l Hayderiye, 1384) 330-335.

²⁹ Hoy’a muhaceret ederek oraya yerleşmiş bu ailelerden birisi de aşağıda bilgisini vereceğimiz Tarih-i Hoy adlı eserin yazarı Emin Riyahî’nin ailesidir. Riyahî ailesi Ahmed Han döneminde İsfahan yakınlarındaki Şehr-i Kürd’tan Hoy’a gelmiştir.

öldürtmüş, Tebriz, Merend, Hoy ve Karacadağ'ın yönetimine ise oğlu Hüseyinçuli Han-ı Dunbuli'yi (ö.1798) getirmiştir.

6. Kaçarlar Döneminde Dunbuliler

Kaçarların Dunbulilerle ilk münasebeti Necefkuli Han ve Şehbaz Han-ı Dunbuli'nin Muhammed Hasan Han-ı Kaçar ile ilişkilerine dayanmaktadır. İktidar kavgalarının verildiği XVIII. yüzyıl içerisinde şekillenen bu ilişki, Kerim Han-ı Zend'in Azerbaycan'ı ele geçirmesinden önce Necefkuli Han'ın Tebriz Beylerbeyi ve yeğeni Şehbaz Han'ın da Hoy Beyliğine getirilmesi ile başlamıştır (Dunbuli, 1342: 290). Azerbaycan Ümerasının büyüklerinden olan Şehbaz Han, bir süre görünürde Azad Han-ı Afgan'la birlikte hareket etmişse de Muhammed Hasan Han-ı Kaçar'a gönülden bağlılığını hiç eksik etmemiş ve 1756 yılında kendisine biatını yenilemiştir. Bu biat Muhammed Han-ı Kaçar'ın güçlenmesi ve Azad Han'ın yenilmesindeki en önemli faktörlerden olmuştur (Gülistane, 1356: 317). Muhammed Hasan Han-ı Kaçar, 16 yaşındaki oğlu Ağa Muhammed Han'ı "Darüssaltane Tebriz'de Eyalet Naibi" olarak tayin etmesini müteakip, 1757 yılında Irak ve Fars'a sefer düzenlemiştir. Bu seferinde Şahbaz Han-ı Dunbuli de altı bin savaşçısı ile onun yanında yer almıştır (Dunbuli, 1351: 87). Toplam iki yıl boyunca Muhammed Hasan Han-ı Kaçar'la birlikte hareket eden Şehbaz Han Kaçar büyüklerinin kendi aralarındaki iktidar mücadeleleri ve ihtilaflarından ötürü onlardan ayrılarak Azerbaycan'a dönmüştür. Ancak gerek Şehbaz Han'ın gerekse Necefkuli Han'ın Kaçarlarla ilişkileri hiçbir zaman kesilmemiş, birbirine paralel şekilde devam etmiştir. Muhammed Hasan Han Azerbaycan'ı ele geçirdiğinde de Necefkuli Han'ı hem Tebriz Beylerbeyi olarak atamış hem de daha önce oğlu Ağa Muhammed Han'a tevdi ettiği "Atabek Makamını" Necefkuli Han'a vermiştir (Dunbuli, 1351: 86). Kaçar ve Dunbuli ilişkilerini ilerleten bir diğer etkende; bu aileye mensup bazı kişilerin -ki bunlar arasında Necefkuli Han'ın oğlu Abdürrezzak Bey'de vardır- Kerim Han döneminde Şiraz'daki rehine türü zorunlu ikametlerinin, Ağa Muhammed Han'ın Şiraz'ı ele geçirmesiyle birlikte kaldırılması ve Azerbeycan'a dönüşlerinin sağlanmasıdır. Aynı tarihlerde Hüdâdad Han-ı Dunbuli'nin (ö.1791) Tebriz Beyliği de temdit edilmiştir ki bu da Dunbulileri Kaçarlara yakınlaştıran bir başka faktör olmuştur (Dunbuli, 1342: 291). Hüdâdad Han-ı Dunbuli'den sonra 1790 yılının bahar ayında Ağa Muhammed Han-ı Kaçar, Karacadağ seferine çıkmadan önce Tebriz ve Hoy'u Hüseyin Han-ı Dunbuli'ye tevdi etmiş (Hüseyin Fesâi, 1367: 1/645) ancak bu durum Ahmed Han-ı Dunbuli ile Necefkuli Han-ı Dunbuli'nin çocukları arasındaki rekabeti de beraberinde getirmiştir. Bütün sınır bölgelerinden sorumlu olan Hüseyin Han, Hoy Beylerbeyi unvanıyla Kaçar Merkez Hükümeti ile iyi ilişkilerini korumaya çalışmıştır. Ancak kardeşi Caferkuli Han'ın (ö.1814) kıskırtmaları neticesinde Ağa Muhammed-i Kaçar tarafından Hoy Beylerbeyi görevinden alınarak Tahran'a gönderilmiş ve orada ev hapsinde tutulmuş yerine de onun bu duruma düşmesine sebep olan kardeşi Caferkuli Han getirilmiştir. Caferkuli Han-ı Dunbuli, Ağa Muhammed-i Kaçar'ın öldürülmesine kadar beyliği yönetmiştir. Fethali Şah'ın tahta çıkmasıyla birlikte 1796 yılında bütün Azerbaycan bölgesine Beylerbeyi yapılmış ancak buna karşılık oğlu II. Necefkuli Han, Fethali Şah'ın sarayında rehin tutulmuştur. Caferkuli Han'ın Fethali Şah dönemindeki hükümeti ise pek uzun sürmemiştir. Hüseyin Han'ın Tahran'daki ev hapsinin kaldırılmasıyla birlikte tekrar Hoy'a dönmesi, Caferkuli Han'ın iktidarının da sonu olmuştur. Bu durumu kabullenmeyen Caferkuli Han, merkeze karşı isyan başlatmıştır. Bunun üzerine Feth Ali Şah'ın küçük yaşta Tebriz Beylerbeyi yaptığı oğlu Velihaht Abbas Mirza (ö.1833), 1799 yılında Caferkuli Han isyanını bastırmak ve bölgede merkezin otoritesini tekrar tesis etmek üzere Hoy'a gönderilmiştir. Civardaki Kürt aşiretlerinin de desteği alan Caferkuli Han ile Abbas

Mirza arasında yapılan ve tarihte Muğancuk (1799) olarak anılan bu savaşta yenilen Caferkuli Han Osmanlı'ya sığınmak zorunda kalmış, beyliğin ve bölgenin idaresine kısa bir süreliğine Mahmud Han-ı Dunbulî getirilmiştir (Nadir Mirza, 1373: 240). Aslında Muğancuk savaşı idari anlamda Dunbulî Beyliğinin de sonu olmuştur (Riyahî, 1378: 190-193). İran tarih kaynakları, Caferkuli Han-ı Dunbulî'nin merkezi yönetime karşı söz konusu isyanını, Rus-İran savaşlarının da bir nedeni olarak görür (Mir Caferi ve Hadiyan, 1388: 12). Ayrıca Osmanlılarla gizli ilişkileri olduğunu, Osmanlıların kışkırtması neticesinde isyan ettiğini bildiren iddialarda vardır (Muhammedî, 1392: 13). Nitekim Şirvanî'de Caferkuli Han'ın evvela Osmanlı'ya sığındığını, oradan istediğini alamayınca da Rusya'ya iltica ettiğini yazar (Şirvanî, 1395: 96). Kaçar Şehzadelerinden Ferhat Mirza ise bu hususu şu sözlerle ifade eder: "Babasının ve amcalarının öldürülmesinden sonra Kafkasya'ya kaçtı. Ağa Muhammed-i Kaçar'ın Azerbaycan'a gelişi ve kendisine aman vermesi sonucunda İran'a geri döndü ve onunla birlikte Kafkasya seferine katıldı, ordu komutanlarından birisi oldu ancak Ağa Muhammed'in 1796 yılındaki ölümünün ardından Azerbaycan dağlarında isyan etti, gah Osmanlılarla gah İranlılarla çatıştı. Nihayet Ruslarla anlaşta ve 1813 yılında Ruslar tarafından Şekî Emiri olarak atandı.³⁰ Bir yıl sonra da orada vefat etti, cenazesini Sâmerâ'ya naklettiler, oradaki aile kabristanına gömüldü" (Ferhat Mirza, 1366: 383-384). Caferkuli Han'ın isyanından sonra beylikteki iç kavgalar da doruğa çıkmıştır. Merkezi yönetimin de aşırı müdahaleleri ile gündün güne gücünü yitiren Beylik idaresi, aslında Kaçarların iktidarı ele geçirmesiyle birlikte yıkılma sürecine girmişti (Mir Caferi ve Hadiyan, 1388: 12) ancak hala ayakta idi ve Caferkuli Han'ın ardından Beylik yönetimine getirilmiş olan Emir Aslan Han-ı Dunbulî'de (ö.1829) Rusya, Osmanlı ve İran arasında sıkışıp kalmıştı. Lakin 1799 yılındaki kanlı savaşın ardından beylik yapısal olarak yıkılmıştı. İdari anlamda ortadan kaldırılan beyliğin idarecileri ise Kaçarların saray elitleri arasına serpilmişti. İdari sistemin değişmesiyle birlikte vali, bürokrat ve farklı kisvelerde yönetici sınıf arasına dahil olan Dunbulîler zamanla bilhassa Kaçarlar devrinin ikinci yarısından sonra siyasi kimlikten ziyade kültürel ve edebi kimliklere sahip müntesipleri ile adlarından söz ettirmişlerdir.

7. Beyliğin Tarih Yazıcılığının Genel Özellikleri

İran'da bölgesel-yerel tarih yazıcılığı söz konusu tarihçilerin tarihlerine duydukları kişisel ve özel ilgiden ve yerel yöneticiler ile kalem erbabı kişilerin teşvik ve destekleri sonucunda ortaya çıkmış ve zamanla önemli bir gelişme kat etmiştir. Yaşadıkları ve kurdukları beyliğin tarihinin İran tarihi içindeki yerini ve önemini ortaya koymak için çaba sarf etmiş çoğunluğu Dunbulî mensubu bazı tarihçiler, bilhassa Kaçar Hanedanlığı döneminde bir dizi eser telif etmişlerdir. Emin Riyahî'nin de belirttiği gibi beyliğin en parlak dönemi kabul edilen Ahmed Han-ı Dunbulî (1763-1786) döneminden sonra ahfadından pek çok kişi övünç duyduğu beylik tarihini yazmaya başlamıştır (Riyahî, 1378: 107). Telif edilmiş bu eserler arasında (Riyaz Riyazü'l Cenne ve Bahrü'l Ülum-i Zünûzî ile Tezkire-i Denâbile-i İştahardi örneklerinde olduğu gibi)

³⁰ Osmanlı Devleti'nin Kafkas cephesinde Ruslar'a karşı ittifak ettiği Hoyski ailesi Caferkuli Han-ı Dunbulî'nin çocuklarıdır. Caferkuli Han-ı Dunbulî'yi müteakip yüz sene zarfında aile üyeleri arasından General İskender Han-ı Hoyski, General Cihangir Han-ı Hoyski ve Yarbay Hüseyinkuli Han-ı Hoyski gibi kurmay askerler çıkmıştır. Ayrıca 1918'de kurulan bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı Feth Ali Han-ı Hoyski (1875-1920)'de aynı ailedendir. Hoyski ailesinin Azerbaycan tarihindeki yeri ve önemi için bkz. E. Elnur İsmailov, "Xanı Xoyskie: Materialı K Rodoslovnoyi Biografiyam", (Bakı: Azerbaycan Tarixi Şecere Cemiyetinin Xeberleri: Dördüncü Buraxış-şılış, 2003), 35-58.

patronaj geleneğiyle ortaya çıkanlarla birlikte kişisel teşvik ve desteklerle (Tarih-i Kaşan ve Tarih-i Denâbileler örneğinde olduğu gibi) ortaya çıkanlarda olmuştur. Bu eserlerin ortaya çıkmasında katkısı olmuş kişilerden birisi de hiç kuşkusuz Manokçi Limci Haterya/Hateria'dır. Nam-ı diğer Derviş-i Fânî olan Haterya, Hindistan'da yaşamış İran asıllı Zerdüştilerdendir yahut Dr. Nadir Kerimiyan Serdeştî'nin değerlendirmesinde olduğu gibi bir Zerdüş t misyoneridir ve Kürdistan'daki tarih yazıcılığına ayrı bir önem verdiği anlaşılmaktadır (Serdeştî, 1386: 115-118). 1800'lü yılların ortalarında Hindistan'dan İran'ın Yezd şehrine gelmiş ve 1890 yılında Tahran'da hayatını kaybetmiştir. Haterya İran'da yaşadığı dönemde İslam sonrası İran coğrafyasında özellikle yerel anlatımlara dayalı tarihi vesikaları toplamıştır. Bu alanda çalışan tarihçilere teşvik amaçlı maddi destek de vermiştir. Dönemin Kürt tarihçilerine de tarih yazımı hususunda maddi destek sağlamıştır. Siyeru'l-Ekrad dışında Tarih-i Keşşaf ve İbn-i Hüseyin Ali Dunbulî tarafından yazılmış Tarih-i Denâbile adlı eserler onun destek ve teşvikleri sonucu kaleme alınmıştır. Bâbanî gibi Kürdistan elitleri ile ilişkisi olduğu Kürdistan yöneticileri tarafından Senendec ve etraf bölgelerde aylarca ağırlandığı, Kürdistan'a dair gözlemlerini yazdığı da anlaşılmaktadır (Bâbanî, 2019: 213). Hateria, yerel anlatımlara dayalı tarihi nüshaların yazılması üzere Nasireddin Şah'la da (1848-1896) görüşmüş, bu görüşmeden sonra Nasireddin Şah tüm şehirlere genelgeler göndererek şehir yahut bölge tarihlerinin yazılmasını emretmiştir. Tarih-i Kaşan örneğinde olduğu gibi o dönemde pek çok eser bu şekilde kaleme alınmaya başlamıştır.

Kaçar dönemi İran tarih yazıcılığı bünyesinde gelişmiş Dunbulî tarihi yazıcılığının genel özelliklerini aşağıdaki birkaç maddede sıralamak mümkündür.

- 1- Dunbulî yahut Denâbile tarihi adı altında telif edilmiş eserlerin çoğu geleneksel tarih yazıcılığı yöntemiyle kaleme alınmış ve genellikle beyliğin merkezi konumundaki Hoy, Çors, Selmas gibi şehirlerin, hâkim iktidar tarihini merkeze alarak kronolojik bir sırayla beylerin hayat hikayelerine odaklanmıştır. Beylerin kişisel karakterleri ile önemli vukuatlarını yazan ancak bu vukuatların sebep ve sonuç ilişkilerine değinmeyen bir metot izlenmiştir.
- 2- Yazma eserlerdeki bilgilerde Dunbulî beylerinin dini aidiyetlerinin de işlendiği görülmektedir. Zünüzî'nin Bahrü'l Ülum'daki ilgili bölüm ile Riyazü'l Cenne'deki bazı bölümlerin dışında Dunbulîlerin sosyal ve kültürel hayatına dair bilgiler ise yazmalarda çok az belirtilmiştir.
- 3- Geleneksel tarih yazıcılığında göze çarpan patronaj telif eserler, Dunbulî kroniklerinde de görülmektedir. İsfahan Beylerbeyi Mahmud Han-ı Dunbulî'nin (ö.1842) saray münşisi Muhammed Hasan İştihardî'nin kaleme aldığı Tezkere-i Denâbile ile Nasireddin Şah-ı Kaçar'ın (1831-1896) özel tabibi Mirza Zeynelabidin Han-ı Mutemmin-el Etbâ'ya sunulan Risale-i Mutemmin-el Etbâ ile Zünüzî'nin Bahrü'l Ülum ve Riyazü'l Cenne adlı eserleri patronaj kapsamında değerlendirilebilir.
- 4- Geleneksel tarih yazıcılığının bir diğer özelliği olan sipariş üzerine eser telifi Dunbulî kroniklerinin birçoğunda görülmektedir. Yukarı da adı geçen Manokçi Limci Haterya'nın teşvik ve desteği ile ortaya çıkmış Tarih-i Keşşaf, Tarih-i Kaşan ve Tarih-i Kürd bu kapsamda değerlendirilebilir.
- 5- Yazma eserlerdeki tarihi bilgiler, aşağı yukarı benzer kanonlar etrafında gelişmiştir. Bu bilgilerde tarih farklılıkları olsa da isimler benzerdir. Yararlanılmış kaynaklar da hemen hemen aynıdır.
- 6- Dunbulî tarihi kroniklerinin tamamında, aşiretin/beyliğin Bermekilerden geldiğini öne süren savlar oldukça belirgindir. Bu durum sadece Dunbulî

beyliği ile ilgili değildir. Kaçarlar döneminde kaleme alınmış birçok tarihi vesikada da görülebilecek bir durumdur. Türk soylu Kaçar Hanedanlığının soykütüğünü bile İslam öncesi İran Padişahlarına dayandırmış eserler mevcuttur. Örneğin Kaçarlar döneminin en gözde tarihçilerinden aynı zamanda Dunbulî mensubu olan Abdürrezzak Beg-i Dunbulî, Kaçarlar dönemi Rus ve İran savaşlarını konu aldığı *Ma'asâr Sultaniye* adlı eserinde Kaçarlar iktidarının temelini İslam öncesi İran Padişahlarından Keykavus ve Cemşid ile ilişkilendirmektedir (Dunbulî,1351: 70, 157, 224). Dolayısıyla Dunbulî kroniklerindeki görünen bu aidiyetin, İrani/Zerdüştî kimliğin sahiplenilmesi ile izah edilebilir bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür. Zira Bermeki ailesi Arap asabiyetinin karşısında İrani kimliğin bir sembolü olarak görülür ve Bermeki ailesi İrani kimliğin bürokrasideki temsilcileri olarak kabul edilir. Dolayısıyla Safevi, Avşar, Zend ve Kaçar devletlerinde önemli bürokratik makamlara getirilmiş Dunbulî Beyliği mensuplarının da söz konusu kroniklerde soy kütüklerini Bermekilere dayandırması, Kaçarlar dönemi tarih yazıcılığında görünen bir durumdur ve bu durumun da siyaseten makam elde etme dürtüsü, politik çıkar sağlama ve İran bürokrasisinin kalbine yerleşme gibi birtakım sebep ve hedeflerden kaynaklanmış olması da muhtemeldir. Ayrıca her ne kadar kimi kaynaklarda Bermeki ailesinin de Kürt Zerza/Zerazi/Zerzari kabilesinden olduğu ve Musul'da meskûn iken Harun Reşid döneminde Anadolu'nun doğusuna yerleştirildikleri yazılmışsa da³¹ bu aile daha çok İran bürokrasisinin temsilcisi yönüyle tarih sahnesinde yerini almış (Kraemer, 1992: 94-97) ve bu yönüyle öne çıkmıştır. Ayrıca başta Bidlisî olmak üzere, Nikitine ve daha pek çok tarihçi, Bermeki ailesinin Belh kökenli ruhban, Zerdüşt bir aile olduğunu, Abbasiler devrinde kendilerini gizlemek suretiyle kadim İran geleneklerini ihya etmek isteyen Sasani devleti özlemcisi olduklarının da altını çizmiştir (Nikitine, 1929:113). Emin Riyahî'ye göre ise Dunbulîlerin kendisini Bermekilere ve İslam öncesi İran padişahlarına dayandırmasının nedeni kadim Yezidi kimliklerini gizlemek içindir. Şii bir toplumda yanlış anlaşılacak Yezid b. Muaviye'ye intisab edilmekten çekinen Dunbulîler, kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü bilgilerle kadim İranî ve Zerdüştî kimlikleri olduğunu düşündüklerinden bu kimliklerini meçhul şecerelerle ortaya koymak istemiş olabilirler (Riyahî, 1378: 107-108). Ancak Riyahî'nin yerinde bir sorusu olan; "Dunbulîler Şii toplumu nazarında daha fazla itibar gören seyitlik kimliği yerine neden İrani/Zerdüştî kimliği seçmiş olabilirler?" sorusuna ise ikna edici, yeterli bir cevabı yoktur. Tüm bunlara rağmen Dunbulîlerin Bermekilerden geldiği düşüncesi hanedan mensubu pek çok kişi tarafından sahiplenilmiş bir durumdur. Bu düşünceye o derece inanılmış ki kendisi de bir Dunbulî olan İran'ın en ünlü şairlerinden Meliküş-şüera Bahar bile bununla övünmüş ve Bermekilere dayandığını düşündüğü ecdadı ile ilgili aşağıdaki şu beyitleri dillendirmiştir:

نغمه آمد ز نی، اما هنر از نسایی بود	مولدم طوس و لیکن گهر از کاشان است
با عم خویش صبا دعوی همتائی بود	جد من هست صبور آنکه به کاشان او را
وین نسب آن روز اسباب خودآرائی بود	میرسد از پس سی پشت به آل برمرک

³¹ Bu konu ile ilgili bkz. Mustafa Gökpınar-Ali Can Geliş, *Lek Kürtleri, Çukurova Lekvanikleri, Haymana Lek Şahbazanları, Bingöl Bermeki Lekleri, Tarihsel Sosyal Bir İnceleme*, (İstanbul: Do Yayınları,2016), 449-469.

“Doğduğum yer Tus, lakin aslım Kaşan’dandır, neyden ses gelse de hikmet kamıştan idi”

“Ceddim Sebûr, o kişi ki Kaşan’da amcası Seba ile -şairlikte- boy ölçüşen idi”

“Yetişir soyum otuz kuşaktan Âl-i Bermek’e, o günlerde bu neseb, bir iftihar idi.”

- 7- Tarih-i Keşşaf ve Tarih-i Denâbileler örneğinde olduğu gibi kroniklerin birçoğunda Dunbulîlerin kadim Yezidi ve Ezdaniyet inancına ve buna bağlı olarak heteredoks din anlayışlarına sıklıkla vurgu yapılmıştır.
- 8- Yazma eserlerin tamamında, toptancı bir yaklaşımla redetme yerine, muteber tarihi kaynaklarla teyit ve karşılaştırmaların yapılmasının gerekli olduğu bir takım spesifik bilgiler (Dunbulî Beylerinin Safevi Devletinin kurucuları ile akrabalık ilişkilerinin olduğunu ortaya atan örnekler gibi) mevcuttur.
- 9- Tarihi kronikler, Dunbulîlerin Osmanlı ve Safevi Devletleri gibi merkezi güçlerle olan ilişkilerin aydınlatılmasında çok önemli birer vesika niteliğindedirler.
- 10- Kürt Beyliklerinin ilişkileri, çatışma ve ittifakları hakkında da çok önemli bilgiler ihtiva etmektedirler.
- 11- Muhammed b. Abdürrezzak-ı Dunbulî’ye ait olan Tarih-i Denâbile örneğinde olduğu gibi bu kroniklerin bazılarında Desatir³² (fal, cifir, yıldız bilimi vb.) öğretilerde mevcuttur.
- 12- Kroniklerden bazılarının müellifi belli olmasa da Dunbulî mensubu kişilerce kaleme aldıkları anlaşılmaktadır.

Kroniklerin beylik mensubu kişilerce kaleme alındığı göz önünde bulundurulduğunda, verilen bazı bilgilerin aidiyet taassubundan kaynaklandığını söylemek mümkündür

8. Beyliğin Tarihine İlişkin Telif Edilmiş Yazma Eserler

Dunbulî Beyliği tarih yazıcılığı çerçevesinde telif edilmiş ve hepsi Farsça (Riyazü’l Cenne örneğinde olduğu gibi kısmen Arapça) yazılmış olan bir dizi yazma eser mevcuttur ki bunların bazı el yazması nüshaları başta İran Kütüphaneleri olmak üzere Hindistan ve Ermenistan kütüphanelerinde de kayıtlıdır. Elbette ulaşabildiğimiz bu eserler dışında henüz keşfedilmemiş olan el yazması başka eserlerin de olması kuvvetle muhtemeldir. Dunbulî tarihi yazıcılığı çerçevesinde telif edilmiş yazma eserlerden bazıları şunlardır:

8.1.Tarih-i Keşşaf

Yukarıda adı geçen Hintli Zerdüş Manokçi Limci Haterya/Hataria’nın maddi teşvik ve desteği ile 1848 yılında kaleme alınmıştır. Yazdıklarından inançlı bir mümin olduğu anlaşılrsa da eserin müellifi belli değildir. Eserde “bu kitap Hüseyin Han-ı Moğol’un oğlu Timur Paşa adındaki birine aittir” diye bir ifade yer almaktadır. Ancak eseri incelemiş olan Mehdi Garevi ve Reşid Şehmerdan, yazarın Kürt ve Dunbulîlerden olduğunu belirtmişlerdir. Yazma eser, her bir

³² Tam adı Desatir-i Asımanî olan bu kitap I. Şah Abbas döneminde yazılmış olup “Molla Firüz” adında bir İranlı tarafından Hindistan’a götürülmüş ve orada yaygınlaştırılmıştır. Başka bir görüşe göre ise Şah Abbas’tan yüz yıl önce Babürlü Ekber Şah (1555-1604) döneminde “Azerkeyvan” adında birisi tarafından Hindistan’dan İran’a getirilmiştir. Kitap, antik dönem İran’da “Beşinci Sasan” adlı yalancı bir peygamberin öğretilerinin Azerkeyvan tarafından yorumlanmasını ihtiva eder. Kitap defalarca basılmış ancak içerdiği yanlış ve taraflı tarih ve edebi bilgileriyle pek çok kalem erbabını yanıltmıştır ve bu yanlış tarihi bilgiler Kacar dönemi tarih yazıcılığına da yansımıştır (Dehhuda, 1382: Desatir Maddesi).

sayfası on bir satırdan müteşekkil toplam altı yüz varaktan oluşur. Nesta'lik yazı stili ile yazılan eserin bazı sayfaları okunamayacak durumdadır. Eserin konu başlıkları ise şunlardır: Debistānū'l Mezhāhib'ten bazı bilgiler, III. Yezdgird dönemine kadar İran Şahları, Tarih-i Ekrad, Kürt Padişahları ve Fetihleri, Yezdanperest Kürtler hakkında malumat, Çaristan-ı Çarçemen'den bazı bölümler, Desatir'den bir bölüm, Mecsup Alişah ve Kevser Alişah'ın Hilafetnamesi ve bazı kanatlı ve dört ayaklılara dair yorumlar. Eserde Kürtler, asil İranlılar olarak gösterilmiş ve her ne kadar din değiştirmişlerse de hala Yezdan perestliğin/Yezidiliğin etkisinde oldukları belirtilmiştir ve Sasanilerden olan ataları Bermekilere bağlı oldukları vurgulanmıştır. Eser, Dunbulîleri, diğer Kürt aşiretleriyle birlikte ele almış, Dunbulîlerin aşağı ve yukarı Azerbaycan bölgesine ne şekilde dağıldıkları üzerinde durmuştur. Bununla birlikte Dunbulîlerin özellikle Yezidi kimlikleri ön planda tutulmuş, dönemin heterodoks inanç grupları ile ortak yönlerine değinilmiştir. Osmanlı ve Safeviler arasındaki yaşanan savaşlara da değinilmiş olan eserde, Kürtlerin iki tarafa da karşı olduğu ancak daha ziyade Safevi saflarında oldukları belirtilmiştir. Bu minvalde Şah Safi Sam Mirza (ö.1642) dönemindeki Ali Han-ı Dunbulî yönetimindeki Dunbulî Beyliğinin Osmanlılara karşı sergiledikleri duruş ayrıntıları ile verilmiştir. Eserde her ne kadar ayrıca kaynak zikredilmemişse de satır aralarında yararlanılmış kaynakların isimleri verilmiştir. Eserde yararlanılmış kaynaklardan bazıları şunlardır: Tarih-i Cihanâra-yi Qazi Ahmed Gaffari, Âlemâra-yı İskenderî, Tarih-i Nevvab-ı Mahmud Han, Tarih-i Siyak, Tarih-i Dunbulî Abdürrezzak Beg, Cihannûma, Heşt Behişt, Tarih-i Arz-ı Leşker, Ravzatü's-Safâ, Riyazü'l Cenne, Haft İklim, Şerefnâme, Tarih-i Şirvanşahan, Tarih-i Elfî, Kurdnâme/Kerednâme-yi Sadreddin Rebiî b. Qazi Fuşenci, Tarih-i Herat-ı Şeyh Abdullah ve Cevami'ül Tevarih-i Ebu Said Beyzavî. Bu yazılı kaynaklar dışında Kutbül Ektâb Hacı Molla Rıza adında bir şahsında sözlü anlatımlarına yer verilmiştir. Tarih-i Keşşaf, Siyeru'l Ekrad, Tarih-i Kürd ve Tarih-i Kaşan'ın birer nüshasıyla birlikte Bombay, Cama Oriental Institute'de yer almaktadır (Serdeşti, 1386: 115-118).

8.2. Riyazü'l Cenne-i Abdürrezzak Beg

Abdürrezzak Beg-i Dunbulî'ye (ö.1827) ait Dunbulî tarihi ile ilgili Farsça kaleme aldığı kayıp bir eserdir. Mirza Muhammed Hasan-ı Zünûzî'nin (ö.1803) aynı ismi taşıyan ve orijinali Arapça-Farsça olan yazma eseri ile karıştırılmamalıdır.³³ Cevahirkelam, bu eserin bir kopyasının Saltanat Kütüphanesinde mevcut olduğunu ve yazmayı incelediğini belirtmiştir (Cevahirkelam, 1307: 4/205). Zeki Beg'de eserin bir kopyasının söz konusu kütüphanede olduğu bilgisini aynen nakletmiştir (Zeki Beg, 2018: 712-714). Riyahî ise eserin bir nüshasının Tahran Gülistan Sarayı Kütüphanesi nr.1815'te kayıtlı olduğunu yazmıştır (Riyahî, 1378: 113).³⁴ Eserin bir başka nüshasına dair Muhammed Taki Bahar -Melikü's Şûâra- "Sebk Şinasi" adlı kitabında şöyle bir ifade kullanmıştır: "Necefkuli Han'ın oğlu Abdürrezzak Beg, Dunbulî taifesindedir. Bu taife o toprakların kadim taifelerinden biridir ve Abdürrezzak Beg'in o taifenin tarihine dair kalem aldığı bir eseri vardır. Ben bu tarih kitabının el yazma kopyasını Merhum Muhammed Haşim Mirza Efser'de görmüştüm sanırım şu anda o merhumun varislerinde duruyor" (Bahar, 1389: 319).³⁵ Belirtmek gerekir ki bu eserin aşağıda tanıtacağımız

³³ Aşağıda Zünûzî'nin Kitaphane-i Meclis-i Şura-i Milli No: 2340 / 2190'da mevcut Riyazü'l Cenne adlı eserini ayrıca tanıtacak, ekler bölümünde de varak örneklerini sunacağız.

³⁴ Emin Riyahî yazmanın, söz konusu kütüphanedeki ilgili numarada olduğunu belirtmiş ancak kütüphanenin Kültür Mirasları Kurumuna devredildiğinden beridir kapalı olduğunu, nüshaya ulaşamadığını da eklemiştir. Makalenin yazarı olarak ilgili kütüphanede yaptığımız araştırmalar neticesinde verilen numarada söz konusu nüshanın izine rastlayamadık. Söz konusu kütüphanede Zünûzî'ye ait Riyazü'l Cenne nüshası mevcuttur ancak Abdürrezzak Beg'e ait böyle bir eser yoktur.

³⁵ Dikkat edilirse Bahar burada bir "Dunbulîler Tarihi" kitabından söz ediyor Riyazü'l Cenne' adını belirtmiyor. Ayrıca Abdürrezzak Beg'in biyografisini veren eserlerin tamamında, onun "Dunbulî Tarihi" adlı bir eserinin olduğu belirtilmiş ancak Riyazü'l Cenne adında bir eserden pek bahsedilmemiştir. Dolayısıyla bu makalenin yazarı söz konusu bu bilginin Cevahirkelam'dan sudur ettiğini, Zeki Beg ve Riyahî örneğinde olduğu gibi sonraki araştırmacıların da bu bilgi üzerinden değerlendirme yaptıklarını

Abdürrezzak Beg'e nispet verilen Tarih-i Dunbulî adlı eser ile karıştırılıyor olma olasılığı yüksektir. Zira söz konusu iki eser de Dunbulîler tarihi hakkındadır ancak birisi mevcut iken diğeri kayıptır. Son olarak bazı kaynaklar Riyazü'l Cenne'nin bir kopyasının Kitaphane-i Merkezi İran'da mevcut olduğunu yazmışlarsa da kayıt veya koleksiyon numarası numarası paylaşmamışlardır.³⁶

8.3. Tarih-i Kürd

Müellifi meçhul bu eser, Bermekiler, İhşidiler, Dunbulîler, Perveriler, Emiranîler ve Pir Budanlar'ın tarihlerini konu edinmiştir. Gıyas Bey-i Dunbulî (ö.1704) dönemine kadar kronolojik olarak gelen eser, Kaçarların iktidara gelişiyle son bulmaktadır. Eserin dilinden Kaçarlar döneminin ortalarında kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Yazmanın ilk sayfası şu sözlerle başlamıştır: “*Acem Padişahları ile İslam'ın gelişinden sonraki dönemde hükümdar olmuş padişahların hülasa tarihini halifelerden Kaçarlara kadar beyan eder. İlk olarak Bermekiler ve Bermeki dönemi hadiseleri ile İhşidiler Devleti zikrolunur.*” Söz konusu yazmanın orijinal nüshası Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi nr. 3061'de mevcuttur. (Serdeşti, 1386: 115-118).

8.4. Muhammed b. Abdürrezzak Dunbulî'ye ait Tarih-i Denâbile

1848 yılında Muhammed b. Abdürrezzak Dunbulî tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin Abdürrezzak Beg-i Dunbulî'nin oğlu Bahaaddin Ağa-i Dunbulî olduğu iddia edilmişse de Riyahî'nin yerinde tespitleri sonucu bunun gerçek olmadığı anlaşılmıştır. İki nüshası bulunan eserin bir nüshası Tebriz Milli Kütüphanesi (Kitaphane-i Milli Tebriz/Nüşheha-yi Nahcivani Koleksiyonu) No: 1799 numarada kayıtlıdır (Bkz. Resim 7). Diğer nüshası ise Muhammed Rıza Parsa Özel Koleksiyonun'da mevcuttur. Bu koleksiyondaki yazma her biri 17 satırdan oluşan toplam 381 varaktır. 283 ve 288. varaklar Dunbulîlerin soy kütüğünden bahsetmektedir. 288 ve 347. varaklar ise aşağıda bilgisini vereceğimiz Tezkire-i Denâbile-yi İştihardî ile aynı sayılır. Bu bölüm Şerefname'nin altıncı bölümünün giriş kısmı ile başlayan bir bölümdür fakat İştihardî'ye ait bilgilerin tamamı verilmemiştir. 347. varaktan yazmanın sonuna kadar ki bölüm ise tasavvufi risalelerden müteşekkildir. Riyahî'ye göre; söz konusu nüshanın müellifi Nimetullahi tarikati mensubudur ve eserinde bu tarikatın öncülerinden Hüseyin Ali Şah ile Nur Ali Şah'ın söz ve buyruklarına da yer vermiştir. Dunbulîlerin kadim inancı olan Yezidiliğin kadim İran inançları esasına göre şekillenmiş bir inanç sistemi olduğunu, Dunbulîlerin atalarının da Yezidi ve Yezdanperest oldukları pek çok yerde belirtilmiştir. Müellif ayrıca bu kabilenin büyüklerinden pek çok kişiyi de kendi mensubu olduğu tarikata bağlı kişiler olarak göstermiştir. Ayrıca Dunbulîlerin soy kütüğünü vermiş ancak bunu yaparken araya nice keramet ve harikulade anlatı da eklemiştir (Riyahî, 1378: 115-116). Nüshanın kendisinde de görüleceği üzere yazma Kaçar dönemi tarih yazıcılığının pek çok özelliğini taşımaktadır. Bu minvalde eser; cifir, zayıçe, yıldız falı ve hayvan yıl ve yorumları ile astronomik şekillerle doludur.

8.5. Fakir İbni Hüseyinali Dunbulî'ye ait Tarih-i Denâbile

Bir nüshası, Tarih-i Keşşaf, Tarih-i Kürd, Siyeru'l Ekrad gibi yazmaların yer aldığı Bombay, Cama Oriental Institute'de yer alan bu yazmanın müellifi Nevvab Emir Muhammed Sadık Han-ı Dunbulî'nin (ö.1869) oğlu “Fakir” İbni Hüseyinali Dunbulî'dir. Eser, 1856 yılında kaleme alınmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz Tarih-i Keşşaf ve diğer Tarih-i Denâbelilerle benzer özellikler taşır. Riyahî; Fakir İbni Hüseyinali'nin Dunbulîlerden olduğunu Nasireddin Şah-ı Kaçar (1831-1896) döneminin ilk yıllarında yaşadığını, Zerdüştlüğe mütemayil bir Nimetullahi

düşünüyorum. Abdürrezzak Beg'e ait Riyazü'l Cenne adlı eser ya yoktur ya da bu eser ona nispet verilen Tarih-i Dunbulî adlı eserle karıştırılmaktadır, söz konusu eser varsa dahi nüshası bulununcaya kadar tarafımızca kayıp nüsha olarak değerlendirilecektir.

³⁶ Bkz. <http://donboli-salaranvatan.blogfa.com/page/149>

dervişi olduğunu belirtir. Ayrıca aile taassubundan kaynaklı Dunbulîleri Yazdanperest gösterip, Nimetullahi lanse etmeye çalıştığını, şeceresini de güçlü bir tarihi arka plana oturtmaya çalıştığını söyler. Ayrıca Abdürrezzak Beg-i Dunbulî'nin Hüseyinquli Ağa-yi Dunbulî adında bir torunundan bahseder. Buna göre Abdürrezzak Beg'in torunu olan ve 1844 ila 1848 yılları arasında Paris Saint-Cyr Üniversitesinde eğitim almış bu kişi, Cont Gobineau'nun (1816-1882) da onun hakkında dediği gibi Zerdüştlüğü ihya etmeye çalışan bir şair aynı zamanda kalem erbabı birisidir.³⁷ Riyahî'ye göre Tarih-i Denâbile adlı yukarıda tanıttığımız yazma ile benzeri yazmalar bu adamın görüşleri etrafında kaleme alınmış olup yine yukarıda söz ettiğimiz Manokçı Limci Haterya/Hateria'ya sunulmuştur (Riyahî, 1378: 116-117).

8.6. Hüseyin Han-ı Dunbulî'ye ait Tarihi-i Denâbile

Bu eser Muhammed Hasan Han-ı Dunbulî'nin oğlu Hüseyin Han-ı Dunbulî tarafından kaleme alınmıştır ve bir nüshası Tebrizli araştırmacı yazar Hacı Mirza Cafer Sultan İlkarayı'nın (ö.1988) özel arşivinde yer almaktadır (Riyahî, 1378: 117). Merhumun arşivi yasal varislerindedir.

8.7. Risale-i Mutemmin-el Etbâ

Nasıreddin Şah-ı Kaçar'ın (1831-1896) özel tabibi Mirza Zeynelabidin Han-ı Mutemmin-el Etbâ'nın emri ile 1886 yılında kaleme alınmıştır. Dunbulî Beylerinin tarihi ile dini ve etnik kimliklerine odaklanmıştır. Yazmanın ilk 20 sayfası manzumdur. Birinci varakın üstünde ise şu ibare kayıtlıdır: “Dunbulîlerin ecdad tarihini hâvi bu risale, Hoy'da sakin Dunbulîlerin amcazadelerinden saray hizmetkârı Zeynelabidin Bey'den alınmış ve Mirza Cevad Muallim tarafından istinsah edilmiştir.” Yazmanın bir kopyası Mutemmin-el Etbâ'nın torunlarından Zeynel Abidin Müttemmin'in (ö.2005) özel arşivinde bulunmaktadır (Riyahî, 1378: 119). Merhum Müttemmin ölmeden önce özel arşivini el yazmalarıyla birlikte İsfahan Şehir Kütüphanesine bağışlamıştır. Özel arşivindeki bütün el yazmalarının bu kütüphanenin “Saib Tebrizi Koleksiyonu” arasına alınacağı İsfahan Şehir Kütüphaneleri Başkanlığı tarafından duyurulmuştur.

8.8. Bahrü'l Ūlum-i Zünûzî

Hoy, Selmas, Çors ve civar bölgelerde kadılık yapmış, aslen İsfahanlı Şii bir din adamı olan Kadı Mirza Muhammed Hasan-ı Zünûzî-yi Fânî'nin (ö.1808) Hüseyinquli Han-ı Dunbulî'nin (ö.1798) tavsiyesi ile Farsça kaleme aldığı bir eserdir. Bir sefine/gemi, yedi bahir/deniz ve bir sahilden oluştuğu için esere bu ad verilmiştir. Edebiyat, tarih, kısas ve letaif gibi farklı konuları ihtiva eder. Eserin tarih kısmında Hoy ve Dunbulî Beylerinin tarihine de değinilmiştir. Bu eserde diğer Dunbulî kroniklerinden farklı olarak Hoy'un siyasi, ictimai ve kültürel yaşamına dair çok önemli bilgiler mevcuttur. Öyle ki bu alanda kaleme alınmış en kapsamlı ansiklopedik eserdir de denebilir. 1794 yılında yedi cilt şeklinde bitirilmiş olup Hüseyinquli Han-ı Dunbulî'ye (ö.1798) ithaf edilmiştir. Bir patronaj geleneği çerçevesinde kaleme alınmış bu eserin dibacesinde Hüseyinquli Han-ı metheden kısımlarda vardır. Eserin bir nüshası Tahran Meclis-i Şura-i İslami Kütüphanesi nr.2186 diğer nüshası da Tebriz Milli Kütüphanesi nr. 3556 numarada kayıtlıdır (Zünûzî, 1370: c. I: 12).

8.9. Riyazü'l Cenne-i Zünûzî

Mirza Muhammed Hasan-ı Zünûzî-yi Fânî'nin bir diğer eseridir. Bu eser yukarıda adı geçen Bahrü'l Ūlum adlı eserinin devamı niteliğinde olup Hüseyinquli Han-ı Dunbulî'nin

³⁷ Cont Gobineau, 1865 yılında kaleme aldığı Orta Asya'da Dinler ve Felsefe (Religions and Philosophy in Central Asia) adlı kitabının “Avrupalı Düşünceye Sahip Özgür Düşünürler” başlığı altındaki beşinci bölümünde Hüseyinkuli Ağa-i Dunbulî'den övgüyle ve genişçe söz etmiştir. Bkz. <http://donboli-salaranvatan.blogfa.com/page/167>

tavsiyesi üzerine kaleme alınmıştır ancak bitirilmeden Hüseyinquli Han hayatını kaybetmiştir. Müellif Hüseyinquli Han'ın ölümü üzerine bir süre yazımına ara verdiği eserini, Fethali Şah-ı Kaçar'ın (1797-1834) oğlu Naibüs-saltane Abbas Mirza'nın (ö.1833) Hoy'a gelmesinden kısa bir süre sonra bitirmiş ve Fethali Şah'a ithaf etmiştir. Eserin 1801 yılında bitirildiği düşünülmektedir. Arapça ve Farsça karışık bir dille yazılmış eser, bir mukaddime, sekiz ravzadan/bahçeden ve bir hatimeden oluşur. Eserin 6. Ravzası, İslam öncesi dönem İran şahlarından başlamak suretiyle, müellifin yaşadığı döneme kadar hükümdar olmuş şahların, bu cümleden Dunbulî beylerinin hayatını kapsamaktadır. Bir nüshası Meclis-i Şura-yi Milli nr: 2340 / 2190'da yer alan eserin farklı kütüphanelerde çeşitli el yazmaları da mevcuttur (bkz. resim 10 ve 11). Ulema, Hükema ve Urefanın hayatlarını ihtiva eden dördüncü kısım/dördüncü ravzası, 1370 /1991 yılında Ali Sadrayi Hoy-i ve Ali Refi tarafından geniş bir inceleme ve bazı kısımlarının Arapçadan Farsçaya çevirisiyle birlikte her bir cildi ortalama 600 sayfa olmak suretiyle beş ciltlik bir mecmua halinde Kum Mar'aşi Kütüphanesi tarafından yayınlanmıştır. Bu mecmua alfabetik sıraya göre hazırlanmıştır. Birinci cildindeki mukaddime kısmında, eserin patronaj geleneği çerçevesinde kaleme alındığı gözetilerek; Dunbuli Beylerinden Ahmed Han-ı Dunbulî (ö.1785), kardeşi Şehbaz Han-ı Dunbulî ile oğlu Caferkuli Han-ı Dunbulî ve Hüseyinquli Han-ı Dunbulî'nin (ö.1798) hayatları ve Beylik içerisindeki mücadeleleri anlatılmıştır. Eser yukarıda Bahrü'l Ülum kısmında da değindiğimiz gibi, ansiklopedik bir eser olup Kadı Zünûzî'nin yaşadığı dönemki gözlem ve tecrübelerini de ihtiva etmektedir. Dunbulîler başta olmak üzere Hoy ve civarındaki kültürel yaşama dahil de önemli bilgiler paylaşmıştır (Zünûzî, 1370: 1/ 15-47, 5/ 7-15). Eser pek çok tarih ve tezkire eserlerinde (Danışmendan-ı Azerbaycan örneğinde olduğu gibi) kaynak olarak kullanılmıştır.

8.10. Tarih-i Dunbulî

Kitaphâne-i Merkezi Danışgâh-ı Tehran nr. 3210/824'de yer alan bu yazma (bkz. resim 8) Zend ve Kaçarlar döneminin en önemli tarihçi, edib ve tezkirecilerinden Abdürrezzak Beg-i Dunbulî'ye (ö.1827) nispet verilmektedir. Aynı yazmanın bir başka nüshası da Ermenistan Matenadaran Antik El Yazmaları Müze Kütüphanesi Rus – Arap koleksiyonları nr. 7938'de mevcuttur (bkz. resim 9) ve aynı şekilde o da Abdürrezzak Beg'e nispet verilmektedir. Ancak söz konusu bu yazmalara verilen isimlendirme, sonraki dönemlerde verilmiş bir isimlendirmedir. Eserin gerçek adı bilinmemektedir ancak Abdürrezzak Beg-i Dunbulî'nin Tarih-i Dunbulî adıyla şöhret kazanmıştır. Eserin 161. vr.a ve 209. vr.b kısmında verilen bilgilerden, Nasîreddin Şah-ı Kaçar'ın (1848-1896) hakimiyet döneminin ilk yıllarında yani 1850'ler de yazıldığı anlaşılmaktadır. Abdürrezzak Beg-i Dunbulî ise eserin yazıldığı tarihten yaklaşık yirmi beş yıl önce vefat etmiştir, dolayısıyla ona ait olması mümkün değildir (Abe, 1392: 12). Muhtemelen söz konusu dönemde kendisine nispet verilmeye başlanmış bir eserdir. Ayrıca aynı eserin 154. vr.a sayfasında “*Der Tarih-i Aqa-i Abdürrezzak Beg-i Necefkuli Han-ı Beglerbegi*” diye bir ifade yer almaktadır ki bu da yazmanın ona ait olmadığını kuvvetlendiren bir diğer delildir. Ancak bu yazmanın da Dunbulî taifesinden bir isme ait olduğu anlaşılmaktadır. 175 vr.b sayfasında “*Amcazadelerimden Feth Ali Han-ı Seba (Meliküşşüâra)*” diye geçen ifadeden müellifin Dunbulîlerden olduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr yazma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Pişdadiyân hanedanlığının zikri ile başlayıp varak 34a'ya kadar İslam öncesi İran padişah ve pehlivanlarının zikri ile devam etmektedir. Varak 34a'dan varak 94b'e kadar Dunbulîlerinin inanç ve akidesi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Yezdaniyet düşüncesi, İşrakilik ve benzer felsefi düşünceler ile tasavvufi-heteredoks düşüncelere değinilmiştir. Varak 95a'dan itibaren ise ikinci bölüm başlamaktadır. Bu bölüm Dunbulîlerin nesep tarihine ayrılmış olup vara 185b'de Emir Aslan Han b. Emir Ahmed Han-ı Dunbulî'nin (ö.1829) zikri ile son bulmaktadır. Bu varaktan itibaren varak 210a'ya kadar Dunbulîlerle ilgili muhtelif rivayetler yer almaktadır. 1850'lerde yazılmış bu yazmanın kime ait olduğu bilinmezse de Ebu Hanife Dineveri'nin Ensabü'l Ekrad adlı eserinden ilk olarak söz eden eser olduğu, bununla sonraki tarihçiler için bir nokta-i atf kabul edildiği görülmektedir. Bu eserin layıkıyla incelenmesiyle; Ensabü'l Ekrad hakkında da başkaca ipuçları bulunabilir.

9. Beyliğin Tarihine Yer Vermiş Matbu Eserler

İran'daki pek çok tarihi kaynakta Dunbulîler tarihine özellikle de beyliğin Safeviler sonrası tarihine rastlamak mümkündür. Aşağıda tanıtacağımız eserler dışında Dunbulîlerden söz eden yahut Dunbulî tarihine dair önemli bilgiler ihtiva eden ve bu makalenin hazırlanması sırasında da bir kısmından yararlandığımız eserlerden bazıları şunlardır: Mira'tül-Buldân, Ferheng-i Cami' Tarih-i İran, Farsnâme-i Nasrî, Âlemâra-i Abbasî, Ruznâme-i Hatırat-ı Emin, Rüstemü-t Tevarih, Zülkarneyn, Desturü'l-İkab, Destur-i Şehriyâran, Hülasetü't- Tevarih, Hatırat-ı Mümtehinel-devle, Hayretnâme -Sefernâme-i İlçi-, Cevahirü'l-Ahbar, Cihanâra-i Abbasî, Cami' Ca'feri, Tarih-i Nû, Tarih-i Git-i Gûşa, Tarih-i Kaçar Hekayikü'l Ahbar, Bûstanü'l-Seyâhe, Esnad-ı Hanedan-ı Gaffarî vb. Ancak Dunbulî kronikleri arasında gösterilebilecek kadar konuya genişçe yer vermiş eserler ise aşağıdaki şu eserlerdir:

9.1. Asarü'l Şia el-İmamiye

Diğer adı Dâiretü'l Mearif-i İslamiye-i İmamiye olan dört ciltlik bu eserin özellikle IV. cildinin 205 ila 219. sayfaları arasında; “*Ümerayı Donâbile Der Hoy ve Azerbaycan*” başlığı altında Dunbulîlerle ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Söz konusu eserin ilgili cildinde başta Fatimi Devleti olmak üzere İslam coğrafyasında Zend Hanedanlığı döneminin sonuna kadar varlığını sürdürmüş özellikle Şii emirlik, beylik ve vezirliklerden genişçe bahsedilir. Bu eser, aynı zamanda Baba Merduh Ruhanî, M. Emin Zeki Beg, Emin Riyahî ve Mehdi Akasî gibi araştırmacılarında yararlandıkları kaynaklardan birisi olmuştur. Bu eserde Dunbulîlerin Şii ve İrani kimliği daha fazla ön plana çıkarılmıştır. Burada da Dunbulîlerin soyu İslam öncesi İran Şahlarından Enuşirvan'a kadar dayandırılmıştır. Dunbulîlere mensup kimi isimlerin (Muhammed b. Vehban-ı Dunbulî gibi) Hz. Ali'nin sadık dostlarından olduğu, Şiiler nezdinde özel bir yeri olan Kümeyl bin Ziyad'tan hadis rivayet ettiği, Emir İsa Dunbulî'nin ise Bektaşiliği benimsediği, Nadir Şah-ı Avşar'ın çağdaşlarından olan Emir Ahmed Dunbulî'nin (ö.1786) ise Sâmerrâ'daki Şiilerin kutsal yatırlarını tamir ettirdiği gibi spesifik bilgiler mevcuttur. Eserde ayrıca Emir Behlül Dunbulî'den (ö.1359?) Kelbali Han-ı Dunbulî'ye kadar beyliğin emirleri ile önemli kişilerinin hayatına dair bilgilerde verilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Abdürrezzak Beg-i Dunbulî'ye ait olduğu söylenen ve Dunbulî kroniklerinin en önemlilerinden kabul edilen Riyazü'l Cenne adlı eseri gördüğünü ve incelediği belirtmiş olan söz konusu eserin müellifi Cevahirkelam'dır ki kendinden sonraki tarihçilerde ondan sudur etmiş bu bilgiye dayanarak Abdürrezzak Beg'in Riyazü'l Cenne adlı bir eseri olduğunu iddia etmişlerdir ancak günümüze kadar söz konusu eser bulunabilmiş değildir. Asarü'l Şia el-İmamiye, Abdülaziz Cevahirkelam tarafından dört cilt olarak Arapça yazılmış, oğlu Ali Cevahirkelam tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Farsça nüshası ilk olarak Matbuâ-i Meclis tarafından 1927 yılında Tahran'da neşr olunmuştur (Cevahirkelam, 1307: 4/ 5-7).

9.2. Tarih-i Kaşan

Asıl adı Mir'atül Kasan olan eser, 1871 yılında Abdülkerim b. Muhammed İbrahim Kelanter-i Zerrabî (Süheyl-i Kaşanî) tarafından kaleme alınmıştır. Kum ile İsfahan arasında yer alan tarihi Kaşan şehrinin tarih, coğrafya, rical, kültür ve gündelik hayatına dair kendi döneminde kaleme alınmış yegâne eserdir. Bu eser uzun yıllar el yazması olarak durmuş ancak 1378/1999 yılında Allahyar Salih'in notlandırmaları ve İreç Efşar'ın tashihi ile Tahran'da tab olunmuştur. Eser yukarıda sözünü ettiğimiz Hint Zerdüştlerinden olan Manokçi Limci Haterya/Hatiya'nın Nasıreddin Şah'tan talebi sonrası Nasıreddin Şah'ın şehir valilerine gönderdiği “herkes kendi şehrinin kalem erbabını bulsun ve şehrin tarihini ona yazdırıp saraya göndersin” genelgesi sonrası Kaşan Hâkimi İhtişam'ul Mülûk lakaplı Celadeddin Mirza'nın emri ile Zerrabî tarafından kaleme alınmıştır. Toplamda 520 sayfa olan eser bir mukaddime ve

altı bölümden oluşur. Bu kitapta “Şecerenâme-yi Silsile-i İlliye-i Melikü’ş Şüera” başlığı altında, 320 ila 374. sayfaları arasında Dunbulîlerin tarihinden ve kollara ayrılan aile şecerelerinden genişçe söz edilmiştir. Ayrıca Kaşan’da mukim Kelhor ve diğer Kürt ailelerine de değinilmiş, bu ailelerden önemli kişi ve şahsiyetler hakkında da bilgi verilmiştir. Zerrabî, Dunbulî ailesinden ve Emir Gıyas Dunbulî’nin (ö.1704) torunlarından olan kendisi ile yine Dunbulîlerden olan ve Feth Ali Şah-ı Kaçar’ın yanında önemli mevkilere gelmiş, şair, ressam ve siyaset adamı Melik’uş Şüera lakabı ile ünlü amcazadesi Fethali Han-ı Seba’nın (1765-1848) ecdad tarihinden, eserinde genişçe bahsetmiştir. II. Şah Abbas’ın (ö.1666) ordusunda Sipehselar olan Emir Gıyas Dunbulî’ye kadar pek çok Dunbulî emirini yaşamları ile kronoljik olarak sıralamıştır. Hangi Dunbulî beyinin, hangi padişah veya devlet devrinde yaşadığını, o devletle nasıl bir ilişkisi olduğundan genişçe söz etmiştir. Dunbulî Beyliğinin, Safevilerin kuruluş döneminde Şeyh Cüned, Şeyh Haydar ve Şah İsmail ile geliştirdikleri ilişkilere dair çok önemli ayrıntılar mevcuttur. Eserin 328. sayfasında; “...ola ki müellif, kendisi de Dunbulîlerden ve Fethali Han-ı Seba’nın akrabalarından olduğu için ecadını sayarken aşırıya kaçmış denmesin diye sizlere burada en muteber tarih ve tezkireleri kaynak göstererek bu bilgileri paylaşacağım. Bu silsile-ye itiraz edecek kişilere en muteber kaynakları birer birer göstererek ecdadı[mı] sıralayacağım” diyerek bu hususta gelebilecek eleştirilere peşinen cevap vermiş ardından tıpkı Tarih-i Elfi’deki gibi Hz. Muhammed’in doğduğu sıradaki acem padişahı Enuşirvan-ı Adilden Emir Gıyas Dunbulîye kadar tahsili bir şecerename ortaya koymuştur. Yazarın ilgili bölümde kullandığı kaynak ve tezkirelerin bazıları şunlardır: Ateşkede-i Azer, Tarih-i İhşidîye, Tarih-i Adab-ı Mülük, Tarih-i Şeceri-ye Hülafa, Tarih-i Elfi, Tarih-i Kum, Tarih-i Şah İsmail-i Safevi, Âlemâra-î Abbasî, Şerefname, Cam-ı Cem, Cihannüma, Şehinşahname, Haft İklim, Mecmü’ut-Tevarih, Mefatih-i Meybudi ve Futuhât-ı Mekkiye. Emin Riyahî’nin ilgili bölüme dair “aslı astarı ve tarihi değeri yoktur” dediği (Riyahî, 1378: 119) eseri, uzun bir mukaddime ile ilk kez yayınlayan İran’ın en önemli tarihçilerinden İreç Efşar’ın eser hakkındaki değerlendirmesi ise şöyledir: “Kaçar dönemi tarih yazıcılığının tipik bir örneği olan bu eser, son derece muteber, titiz çalışılmış, Kaçar dönemi İran’ın sosyal ve siyasal tarihine de ışık tutan, kaynak mesabesindeki son derece önemli bir eserdir” (Zerrabî, 1379: 10). Eserin İngiltere ve İran’daki kopyaları dışında, el yazması bir kopyası da Tarih-i Kürd, Siyer’ul-Ekrad ve Tarih-i Keşşaf gibi eserlerle birlikte Bombay, Cama Oriental Institute no:196’da mevcuttur. Söz konusu eserin ilgili bölümüne dair Emin Riyahî’nin değerlendirmesi toptancı bir yaklaşım olsa da pek çok bilginin teyide muhtaç olduğu da bir gerçektir.

9.3. Tarih-i Meşâhîr-i Kürd

Asıl adı İsmail olan ve “Şiva” mahlasını kullanan Baba Merduh Ruhanî tarafından kaleme alınmış üç ciltlik bir eserdir. Eser uzun bir süre Merduh ailesinin elinde kaldıktan sonra ilk olarak 1988 yılında Tahran’da yayınlanmıştır. Eserin birinci cildi, İslam’ın ilk dönemlerinden XIII. yüzyılın sonlarına kadar yaşamış Kürt arif, âlim, edip ve şairlerin hayatı ve eserlerine ayrılmış ve alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. İkinci cild yine birinci cildin devamı niteliğinde olup XIV. yüzyılın sonları ve XV. yüzyılın başlarından, müellifin zamanına kadar geçen zaman dilimini kapsamaktadır. Eserin üçüncü cildi ise tarihteki Kürt hanedanlıklarına ve umerasına ihtisas kılınmıştır. Bu cildin 87 ila 98. sayfaları Dunbulî Beylerine ve Dunbulî Beyliği içinde etkin olmuş isimlere ayrılmıştır. Emir Şeyh Ahmed Han-ı Dunbulî’den (ö.1786) Emir Aslan Han-ı Dunbulî’ye (ö.1838) kadar toplam 29 önemli bey ve beylik mensubu şahsın hayatı ve eserleri verilmiştir. Baba Merduh’un bu bölümde yararlandığı kaynaklardan bazıları şunlardır: Danışmend-ı Azerbaycan, Asar’ül Şia el-İmamiye, Mecmü’el Fûseha, Bozorgan ve Sühenserāyan-ı Azerbaycan-ı Garbî, Şerh-i Hal-i Rical-i İran, Zeki Beg’in Kürd ve Kurdistan tarihi. Üç ciltlik eserin özellikle üçüncü cildi müellifin vefatından sonra oğlu Macid Merduh Ruhanî tarafından neşr olunmuştur (Ruhanî, 1382: 3/87-98).

9.4. Danışmendan-ı Azerbaycan

Muhammed Ali Terbiyet'in alfabetik sistem esasınca hazırladığı bir tezkiredir. İlk olarak 1935 yılında Tahran'da yayınlanmış eserde başta İran'ın Azerbaycan bölgesi olmak üzere civar bölgelerde yaşamış meşhur şair, yazar, ressam, müneccim, mimar, müzisyen, hattat, tarihçi, seyyah, dilci, mutasavvıf, filozof, tabip ve devlet adamlarının hayat ve eserleri ile ilgili değerli bilgilere yer verilmiştir. Terbiyet bu eserini hazırlarken neredeyse şark edebiyatındaki bütün tezkirelerden faydalanmış ve bilgilerin çoğunu olduğu şekilde nakletmiştir. Eser, kaynak yönüyle oldukça zengindir. Yazar kütüphaneci olması hasebiyle dünyanın birçok önemli kütüphanesini gezerek verdiği kaynakların pek çoğunu bizatihi incelemiştir. Bu da söz konusu tezkireye yansımıştır ve böylelikle başarılı bir eser ortaya çıkmıştır. Eserde 923'ü erkek 10'u kadın olmak üzere toplam 933 şair ve sanatkârdan bahsedilmiştir. Bu cümleden Dunbulî mensubu kadın şair "Hayran" da dâhil olmak üzere, Abdürrezak Beg-i Dunbulî, Mahmud Han-ı Dunbulî (Haver) gibi pek çok şair ve tarihçinin hayatı verilmiş, şiir örnekleri paylaşılmıştır. Dunbulî tarihi kroniklerini de incelemiş olan Terbiyet, bu kroniklere dayanarak Dunbulîler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Örneğin Şemseddin el-Hoy-i Dunbulî hakkında Tebakatu'l Etba eserine dayanarak verdiği Arapça ifade aynen şöyledir: "Hüve Sedr'ul İmam el-Âlim, el-Kamil Kadiyü'l Kudat Şemseddin Hüccetül-İslam, Seyyid-il Ulema ve Hükkam, Ebul Abbas Ahmed b. El-Halil b. S'ad b. Cafer b. İsa el-Bermeki..." Danışmendan-ı Azerbaycan tezkiresinde özellikle Dunbulîlerle ilgili verilen bilgilerde kullanılmış kaynaklardan bazıları ise şunlardır: Riyazü'l Cenne, Şerefname, Haft İklim, Nigaristan-i Dara, Silsiletü'n Nesebi Safeviye (Terbiyet, 1391: 288).

9.5. Me'âsarü'l Kûbera fit-Tarihü's-Sâmerrâ

Şeyh Zebiullah Mahallatî'nin Sâmerre şehrinin sosyal, siyasal, dini ve kültürel tarihini anlattığı eser, üç ciltlik Arapça yazılmış bir eserdir. Eserin birinci cildinin 324 ve 335. sayfalarını Dunbulîlere ayıran yazar, Samerra, Kerbela ve Necef gibi Şii dünyanın kutsal yarılarının bulunduğu merkezlere imaret ve hizmet götürmüş Dunbulî beyleri hakkında malumat vermeden önce Dunbulîlerin tarihine değinmiştir. Dunbulîlerin Şii-İrani-Bermeki kimliğine daha fazla vurgular yapan yazar, onların Şii-Arap dünyasındaki geçmişleri hakkında da kapsamlı bilgiler vermiştir. Hicri VI. Yüzyılın Şii muhaddislerden Ebu Muhammed b. Vehban el-Dunbulî'den başlamak suretiyle Şii dünyada iz bırakmış önemli Dunbulî âlimlerinin biyografilerini de paylaşmıştır. Nadir Şah ve Kerim Han'ı Zend'in çağdaşı olan Dunbulî Beyi Emir Ahmed Han-ı Dunbulî'nin Sâmerre şehrinde yaptırdığı ve halen bile "Makbere-i Denâbile" adıyla meşhur kutsal mekânlardan genişçe söz etmiştir. Bu eserin mükerrer baskıları olmuştur. Son olarak 1384/2005 yılında İran'ın Kum kentinde el-Mektebü'l Hayderiye tarafından üç cilt halinde basılmıştır (Mahallatî, 1384: 1/ 324-335).

9.6. Tezkire-i Denâbile-i İştihardî

Zendler ve Kaçarların ilk dönem tarih yazıcılarından birisi kabul edilen Mirza Abdülkerim b. Ali Rıza Şerif-i İştihardî'nin oğlu Muhammed Hasan İştihardî'nin kaleme aldığı bir eserdir. Muhammed Hasan İştihardî, Mahmud Han-ı Dunbulî'nin (ö.1842) İsfahan Beylerbeyi iken yanındaki muşilerindendir. Tezkire-i Denâbile, 1841 yılında yani Mahmud Han'ın ölümünden bir yıl önce onun yazdığı divana mukaddime olması için kaleme alınmış bir risaledir. Kimi rivayetler bu risalenin Mahmud Han tarafından kaleme alındığını, düzeltmesi için İştihardî'ye verdiğini belirtmişlerdir. Eser iki kısımdan oluşur birinci kısımda Dunbulî beylerinin nesebi ikinci kısımda ise Mahmud Han-ı Dunbulî'nin biyografisi ile şiirleri yer alır. Birinci bölümün dibacesi Şerefnâme'nin rivayeti ile başlar, devamında ise Âlemâre-i Abbasî'deki Dunbulîlerin hayat hikâyelerine yer verilmiştir. Eserde yer alan Dunbulî şeceranesinin, aile efradından kaldığı yahut muteber tarih kaynaklarına dayandığı düşünülmektedir (Riyahî, 1378: 113-114).

9.7. Tarih ve Coğrafya-i Dârüssaltana-i Tebriz

Diğer adı Tarih-i Tebriz olan eser, Feth Ali Şah-ı Kaçar'ın torunu Şehzade Nadir Mirza (1829-1885) tarafından kırk yıllık bir çalışmanın ürünü olarak 1885 yılında bitirilmiş bir eserdir. Eser, Kaçar Velihtı Muzaffereddin Mirza'ya (1896-1907) takdim edildiğinden Coğrafya-i Muzafferî olarak da bilinir ve ilk olarak 1905 yılında Lisanü'l Saltana Melikü'l Müverrihin tarafından taş baskı halinde eksik bölümleri ile basılmıştır. 1947'de ise ikinci kez Tahran'da eksiksiz taş baskı olarak basılmıştır (Çelüger - Hüseyini, 1392: 18-21). 1981 yılında Muhammed Muşiri tarafından notlandırılmak suretiyle taş baskıdan ofset baskıya aktarılmıştır. Mükerrer baskıları olan eser son olarak 1393/2014 yılında Gulamrıza Tabatabai Mevd tarafından geniş bir mukaddime ve ayrıntılı dipnotlarla Tebriz'de İntişarat-ı Aydın tarafından yeniden basılmıştır. Kaçarlar dönemi nesir örneklerinden birisi de olan eser, Tarih-i Beyhaki usulünce kaleme alınmıştır (Bahar, 1389: 396). Eserin isminden de anlaşılacağı üzere Tebriz ve Azerbaycan'ın iklim, coğrafya ve tarihine dair önemli bilgileri ihtiva eder ayrıca Azerbaycan'da iktidar olmuş ailelerin bu cümleden Dunbulîlerin tarihine de geniş yer verilmiştir. Sayfa 249'dan 277'ye kadar "Aşiret-i Dunbulî" adı altında Dunbulî Beyliğinin tarihine ve Azerbaycan'daki önemlerine dair nadir bilgiler vardır. Gerek Hoy gerekse Tebriz'de beylerbeyi unvanı ile iktidar olmuş Dunbulîlerden ve bu ailenin önemli simalarından da bahsedilmiştir. Ayrıca eserin son kısmında Tağıyan-ı Ekrad -Kürt İsyancıları- adıyla, ebced hesabıyla 1297/1878 madde tarihi düşülerek Şeyh Ubeydullah Nehri isyanından da genişçe söz edilmiştir (Nadir Mirza, 1360: 5-12).

9.8. Tecrübütü'l Ehrâr ve Tesliyetü'l Ebrâr

Tecrübütü'l Ehrâr ve Tesliyetü'l Ebrâr, Kaçarlar döneminin en önemli tarihçi, edip ve şairlerinden olan aynı zamanda Dunbulî ailesine mensup "Mef'tûn" mahlaslı Abdürrezzak Beg b. Necefkuli Han b. Şahbaz Han-ı Dunbulî (ö.1827) tarafından 1813 yılında yazımı bitirilmiş, dönemin şair, yazar ve âlimlerinin biyografilerini ve çalışmalarını içeren bir tezkiredir. Bu tarihi tezkire ilk olarak Hasan Qazi Tabatabai tarafından Londra, Tahran ve Tebriz nüshaları karşılaştırılmak suretiyle edisyon kritiği yapılmış, zengin bir önsöz ve açıklamalarla 1349/1970 yılında Tebriz'de Müesses-i Tarih ve Ferheng-i İran tarafından yayınlanmıştır. Abdürrezzak Beg-i Dunbulî Kerim Han-ı Zend döneminde Şiraz'daki zorunlu ikameti döneminde gerek kendisinin Şiraz'daki hayatı gerekse Fars eyaletindeki şair ve âlimlerin biyografileri ile Kerim Han-ı Zend ve Zend kabilesi hakkında malûmat içeren Hadâ'ikü'l Cinân adlı eserini kaleme almış, ardından aynı esere başka bölüm ve isimler de eklemek suretiyle zenginleştirmiş ve Feth Ali Şah-ı Kaçar döneminde bitirerek eserine Tecrübütü'l Ehrâr ve Tesliyetü'l Ebrâr adını vermiştir. Bu eser hicri on ikinci yüzyılın şaheserlerinden birisi kabul edilir. Eserin dili ve üslubu, Tarih-i Vassaf, Tarih-i Cihangüşa-i Cüveynî ve Gülistan tarzlarına yakındır (Bahar, 1389: 319-320). Abdürrezzak Beg-i Dunbulî bu eserde yaklaşık otuz ismin biyografisini paylaşmadan önce kendi ecdadının tarihine yoğunlaşmıştır. Hasan Qazi Tabatabai tarafından edisyon kritiği yapılmış kitabın kırk dördüncü sayfasında "Baz Nemuden-i Ahval-i Kabile ve Ecdad-ı Cami'-i İn Nüşa-i Bedi' Bünyâd"³⁸ başlığı altında Dunbulîlerin etnik ve dini kökenine değinmiş ve sayfa elli beşe kadar Arapça izahatta bulunmuştur. Aynı sayfanın devamında ise sayfa yüz yirmiye kadar kendisi ve bazı aile efradının Kerim Han tarafından Şiraz'a götürülmesiyle devam etmiştir. Dolayısıyla sayfa kırk dörtten sayfa yüz otuz yediye kadar Dunbulî tarihini ihtiva eder. Bu kısımda, Safeviler döneminden Kaçarlar döneminin ilk çeyreğine kadar müellifin de bizatihi şahit olduğu önemli bilgiler mevcuttur. Ancak bu eserde Abdürrezzak Beg, ecdadının etnik köken itibarı ile Kürt olduğunu dillendirirken Yezidiliğe hiçbir şekilde değinememekte daha ziyade Şii kimliklerini ön planda tutmaktadır. Örneğin yukarıda da adı geçen ve Hz. Ali'nin sadık dostlarından olup Şiiiler nezdinde özel bir yeri

³⁸ Aynı başlık Abdürrezzak Beg'e nispet verilen ve yukarıda adı geçen Tarih-i Dunbulî adlı yazmanın girişinde de mevcuttur. Dolayısıyla Tarih-i Dunbulî adlı yazmayı kaleme almış müellifin, Abdürrezzak Beg'e aidiyeti şüphe götürmez Tecrübütü'l Ehrâr ve Tesliyetü'l Ebrâr'ı görmüş olduğu hatta kısmen yararlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

bulunan Kümeyl bin Ziyad'tan hadis rivayet etmiş Muhammed b. Vehban-ı Dunbulî ile ilgili ilm-i rical kaynaklarından yaklaşık on sayfa bilgi vermektedir ki bu da müellifin çok yönlü kimliğine rağmen sadece Şii kimliğini önemseydiğini göstermektedir. Söz konusu eserin ilgili kısmında Abdurrezzak Beg, ecdad tarihini Safevilerden öteye götürmez. Dunbulî aşiretinin Şiileştiği II. Abbas döneminden başlamak suretiyle kronolojik olarak 1800'ün ilk çeyreğine kadar süregelen Dunbulî tarihine odaklanır (Dunbulî, 1349: 1-137).

9.9. Nigaristan-ı Dâra

Abdurrezzak Beg'e (Meftun) ait bu eserin tam adı Tezkire-i Nigaristan-ı Dâra'dır. Feth Ali Şah'ın oğlu Azerbaycan valisi ve saltanat nâibi Abbas Mirza'nın (ö. 1833) isteği üzerine kaleme alınmış bu eser, hicri XII ve XIII. yüzyıllarda yaşamış toplam iki yüz on iki şairin biyografilerini ihtiva eder. Yazımı 1825 yılında tamamlanmış eser, 1963 yılında Abdürresûl Hayyâmpûr tarafından Tebriz'de neşredilmiştir. Eser, her biri "Nigaristan" adıyla toplam beş bölümden oluşur. Fars Edebiyatı şiir üsluplarından olan "Bazgeşt üslubu" ve Bazgeşt mektebinin en önemli şairlerinin hayat hikâyeleri ve şiir örnekleri verilmiştir. Abdurrezzak Beg bu eserinde Dunbulî mensubu şairlere de yer vermiştir. Bu sebeple Dunbulî tarihi için de önemli bir kaynaktır. Örneğin Dunbulîlerin Kaşan kolundan olan Fethali Han-ı Seba'nın dört bin şiirine bu eserinde yer vermiştir.

9.10. Tarih-i Hoy-ı Riyahî

Kendisi de Hoylu olan ünlü tarihçi ve edebiyatçı Muhammed Emin Riyahî (1923-2009) tarafından 1993 yılında kaleme alınmıştır. Toplam altı yüz sayfalık büyük boy ve tek cilt halinde basılmış eserin yaklaşık yüz altmış sayfalık kısmı Dunbulîlere ayrılmıştır. Çünkü Riyahî'ye göre; "Hoy'un tarihi Dunbulîlerin tarihi ile iç içe geçmiştir ve bugün Hoy'da yaşayan pek çok kişi de bu kabilenin bakiyesidir" dolayısıyla Dunbulîlerin tarihini incelemeyi zorunlu görmüştür (Riyahî, 1378: 108). Dunbulîler tarihi ile ilgili yapılmış en bilimsel ve en nitelikli çalışmadır denebilir. Dunbulî Beyliğinden kalan sikkelerden, mescit, kale, pazar, köşk ve daha pek çok yapıya kadar nice görsel materyalde paylaşılmış olan Riyahî bu çalışmasında Dunbulî kronikleri hakkında da bilgi vermiştir. Hemen hemen her rivayeti ve Dunbulîlerle ilgili her bilgiyi sunmuştur ancak Riyahî bu incelemelerinde Dunbulîlerin tarihinin Safevilerden öncesine gittiğini kabul etse de Dunbulîleri Şiilik ve Safevilik kimliği içerisinde tutmaya azami gayret göstermiştir. Şii-Acem bakış açısını kitabın pek çok yerinde hissettirmektedir. Örneğin el yazması Dunbulî kroniklerindeki Safevi öncesi bilgilerin tamamını toptancı bir bakışla reddetmektedir. Haklı eleştirileri olsa da tarafsız bir yaklaşım söz konusudur. Dunbulîlerin dini ve etnik kökeni ile Dunbulî kronikleri hususunda doyurucu bilgiler sunmuştur. Ahmed Han-ı Dunbulî ve Hüseyinkuli Han-ı Dunbulî dönemine ayrı bir yer açmış, bu iki Dunbulî Beyinin Azerbaycan Umerası ile ilişkilerine ve dış politikalarına da geniş yer vermiştir. Söz konusu iki Dunbulî beyine ait bir takım el yazması dokümanları da paylaşmıştır. Dunbulîlerin desteği ile neşünema bulmuş ailelerden, âlimlerden ve şairlerden de söz etmiştir. Ayrıca kendi ailesinin de Ahmed Han-ı Dunbulî'nin desteğinden mahrum kalmadığını iftiharla beyan etmiştir. Özellikle Abdürrezak Beg-i Dunbulî ve çocuklarının ilmi çalışmalarını incelediği bölüm dikkate şayandır. İran ve Azerbaycan Cumhuriyetinin farklı bölgelerine göçmüş Dunbulî oymakları hakkında da malumat veren Riyahî'nin bu eseri aslında Osmanlı-İran sınırının stratejik bir bölgesinin tarihi, kültürel ve siyasi geçmişine ışık tutacak nitelikte bir çalışmadır. Zira bu eserde sadece Dunbulîler değil bölgedeki Osmanlı-İran münasebetleri, Ermeni olayları, Simko Ağa-i Şikak (ö.1930) ve Şeyh Ubeydullah Nihri (ö.1883) hareketine dair de önemli bilgiler bulmak mümkündür. Bu eserin 1993 ve sonrasında mükerrer baskıları olmuştur. Son olarak 1378/1999 yılında *Tarih-i Hoy, Seyr-i Tehevûlat-ı İctimai ve Ferhengi Şehrha-yi İran Der Tey-i Kûrun*, adıyla Tahrand'a İntişarat-ı Terh-i Nû tarafından basılmıştır (Riyahî, 1378: 11-20, 107- 273).

9.11. Tarih-i Hoy-ı Akasî

1350/1971 yılında Araştırmacı yazar Mehdi Akasî tarafından kaleme alınmış ve aynı yıl Tebriz’de Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi bünyesindeki Müessesesi-i Tarih ve Ferheng-i İran tarafından basılmıştır. Selçuklular dönemi öncesinden başlamak suretiyle Pehlevi Hanedanının iktidara gelişine kadar ki (1925) süreçte Hoy’un tarihine odaklanmıştır. Bu arada Revvadi ve Şeddadi gibi Kürt hanedanlıkların Hoy hâkimiyetine de geniş yer vermiştir. Tek cilt büyük boy, 617 sayfa olan kitabın 130 ila 225. sayfaları Dunbulî tarihine ayrılmıştır. Zira yazara göre Hoy’un yeni tarihi Dunbulî Beyliğinin Hoy’u merkez olarak karar kılmasından sonra başlamış ve bu şehrin tarihi, beyliğin tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Aqasi, 1350: 135). Akasî Riyahî’nin aksine Dunbulîlerin soyunun Bermekilere dayandığı hususunda tarihçiler arasında görüş birliği olduğunu ve bu hususta şüpheye yer olmadığını belirtir (Akasî, 1350: 140). Ayrıca Dunbulîlerin Şeyh Haydar Safevi dönemine kadar yarı bağımsız bir yapı şeklinde idare olduklarını söyler. Dunbulî Umerası dışında Hoy ve civarını Şah Abbas’ın iktidarıyla birlikte kendi hâkimiyeti altına almış, Gazi Beg-i Kürd ile kardeşi Koçî Beg’in siyasi hayatına da yer vermiş olan Akasî eserinde Osmanlı-İran sınır meselelerini, Osmanlı-İran, Dunbulîler ve diğer Kürt aşiretleri arasında sınır boyunca vuku bulan çatışmaları da genişçe ele almıştır. Ayrıca İsfahan, Kaşan ve Kum’daki Dunbulîlerin söz konusu şehirlerde yaptıkları imaretler hakkında da bilgi vermiştir. Akasî’ye göre Dımdım kalesine sığınarak Şah Abbas’a karşı direniş göstermiş Bradost Kürtleri de aslında Dunbulîlerin bir koludur (Akasî, 1350: 185). Akasî’nin bu eserindeki kaynakları Alemârâ-i Abbasî, Cihangüşa-i Nadirî, Tarih-i Alemârâ-i Nadirî, Revzetü’s-Sefa, Mecme’el-Tevarih vb. başat İran tarihi kaynakları olup Dunbulî kroniklerinden kesinlikle yararlanmamıştır. Bunun yerine Hoy’daki özel aile arşivlerinden yararlanarak Dunbulîlerle ilgili pek çok kıymetli bilgi ve doküman paylaşmıştır. Örneğin özel aile arşivlerinden elde ettiği bu dokümanlardan birisi “Hayret” adlı bir şairin Ahmed Han-ı Dunbulî ve kardeşlerinin, yeğenleri tarafından öldürülüşünü anlattığı kırk dokuz beyitlik uzun bir şiirdir ki bu şiiri başkaca kaynaklarda görmek mümkün değildir (Akasî, 1350: 203-209). Caferkuli Han-ı Dunbulî’nin beylik içerisindeki güç mücadelesine ve babası Ahmed Han-ı Dunbulî’nin intikamını için gösterdiği çabaya geniş yer vermiş Akasî Caferkuli Han-ı Dunbulî ve Şehzade Abbas Mirza-i Kaçar arasında baş gösteren ve beyliğin resmen bitişi ile sonuçlanan Muğancuk savaşı (1799) ile birlikte spesifik olarak Dunbulîler bahsine son vermiş ancak sonraki bölümlerde yeri geldikçe Dunbulîlerle ilgili başkaca bilgileri de paylaşmaya devam etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Dunbulîlerle ilgili telif edilmiş yazmalar başta olmak üzere; ekseriyeti Farsça olan klasik ve modern döneme ait pek çok tarihi kaynak referans gösterilerek sözkonusu beyliğin Kaçarlar dönemine kadar gelen tarihi ele alınmıştır. Beyliğin tarihine odaklanmış kroniklerin tarih yazımı kapsamında değerlendirilmesi yapılmış ve son olarak mezkûr beyliğin tarihini esas alan el yazması ve matbu eserler tanıtılmak suretiyle bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Bir kabile, aşiret yahut beylik hakkında bunca tarihi vesika ve dökümanın olması elbette o kabile ve beyliğin önemini göstermesi açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla bu öneme göre ve dahi yukarıda verilmiş bilgiler ışığında, Dunbulîlerle ilgili aşağıdaki şu çıkarımları maddeler halinde sıralamak mümkündür:

1- Dunbulî tarihine odaklanmış kaynakların tamamı, bu aşiretin ilk olarak Eyyübiler döneminde Sökmenabâd ve Hoy gibi stratejik bir coğrafyaya yerleştirildiklerini gösteriyor. Dolayısıyla bu durum “Eyyübiler devrinde varlık göstermiş çeşitli Kürt toplulukları bu hanedanlığın etrafında kenetlenerek, toplu bir bilinçle hareket etmişlerdir” diyen Boris James’in bu savını desteklemektedir. Ayrıca

bu durum mezkûr dönemde kahir ekseriyeti Yezidi inancına sahip olan Dunbulîlerin, Sünni Eyyübilerle olan ilişkisinin de irdelenmesini zorunlu kılmaktadır.

2- Gerek Dunbulî kronikleri gerekse muteber tarihi kaynaklar olsun, bu aşiretin evvela Yezidi sonrasında da Sunni olduğu hususunda hemfikirdir. Ancak Dunbulîlerin ne zamandan ve hangi tarihten itibaren Şiileşmeye başladığı hakkında ise farklı rivayetler söz konusudur. Dunbulî kronikleri bu durumun Şah İsmail'den önce Şeyh Haydar Safevi döneminde başladığını, I. Şah Abbas döneminde ise genel bir hal alarak devam ettiğini göstermektedir.

3- El yazması korniklerin tamamında Dunbulîlerin soyunun Bermekilere dayandırıldığı görülmektedir. Bu durumun da Anadolu'da kendisini Zaza-Lek-Dımlı olarak tanımlayan etnisitenin, birçoğu sözlü tarih şeklinde aktarılagelen savlarla paralellik gösterdiği söylenebilir.

4- Emin Riyahî ve Mehdi Akasî gibi kimi tarihçiler, makaleye konu kronikler üzerinde kapsamlı araştırma yapmadan beyliğin Safevilerden önceki tarihine kuşkuyla yaklaşmış ve bu husustaki bilgilerin ekseriyetini reddetmişlerdir. Dolayısıyla bu hususta bir boşluk olduğu görülmektedir. Bu sebeple kroniklerden bir ya da birkaçının bilimsel olarak incelenmesi zaruridir.

5- Beyliğin hicri IV. yüzyılın ortasından Safeviler dönemine kadar bölgede varlık göstererek kimi merkezleri yönettiğine dair bilgileri reddedenlerin, "Safeviler gibi büyük bir imparatorluk sınırı içerisinde yerel-idari yapı oluşturabilecek kadar köklü bir geçmişe sahip olması gerekip gerekmediği" sorusuna cevap vermesi gereklidir.

6- Kroniklerden yola çıkarak; Dunbulîlerin Kaçarlar dönemine kadar nispeten Kürt kimliğine sahip oldukları ancak Safevilerin son dönemlerinde bilhassa Kaçarların bölgede güçlenmesiyle birlikte hızla Azerileşmeye başladıkları görülmektedir.

7- Bahrü'l Ülum ve Riyazü'l Cenne-i Zünûzî hariç el yazması kroniklerin hiçbirinde Dunbulîlerin kültürel ve sosyal yaşamına dair bilgi yoktur. Yazma eserlerdeki tarihi bilgiler, aşağı yukarı benzer kanonlar etrafında gelişmiştir ve daha ziyade Dunbulî Beylerinin siyasi tarihi ile inanç kimliklerine odaklanılmıştır.

8- Gerek yazma gerekse matbu eserlerdeki bilgiler arasında bir tür metinlerarasılık ve doğrudan etkileşim olduğu görülmektedir.

9- Özellikle Ahmed Han, Necefkuli, Hüseyinkuli ve Caferkuli Han-ı Dunbulî'nin bölgenin siyasi tarihinde çok önemli rolleri olduğu görülmektedir. Bunların siyasi hayatlarının doğrudan irdelenmesi, bölge ve coğrafyamızın siyasi tarihi içinde zorunludur.

10- Dunbulîlerin İran ve Azerbeycan içlerine ayrıca Irak'ın güneyine kadar inen geniş bir etki alanı yarattıkları, keza İran ve Azerbaycan'da devlet kademelerinde önemli mevkilere geldikleri, başta tarih ve edebiyat olmak üzere ilim dünyasına sayısız isim kazandırdıkları, etkili oldukları bu bölgelerde köprü, han, hamam, mescit, hangah vb...birçok hizmette buldukları söylenebilir.

Son olarak bu makale ile Dunbulî tarihine bir kapı aralanmış ve bu konuya dair bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Dunbulî tarihi ile ilgili mezkûr temel eserlerden istifade edilmek suretiyle bilimsel çalışmalar yapılabilir. Umulur ki incelemeye tabi tuttuğumuz bu eserlerden mülhem yapılacak çalışmalarla, Osmanlı-İran sınırının stratejik bir noktasında varlık göstermiş ve uzun bir geçmişe sahip bu beyliğin tarihi, araştırmacı ve tarihçiler tarafından yeni bakış açılarıyla ele alınıp değerlendirilir.

KAYNAKÇA

ABDÎ, Shahoo (1396, Zimistan), “Nigahi Be-Tarih-i Meşâhîr-i Kürd”, *Mecelle-i Hâya*, S.19-20: 1-43

ABE, Nao Foumi (1392, Tabistan), “Rabite-i İzdivac Beyn-i Nühbegan-ı Mahalli ve Silsile-i Saltaneti, Mutalâa-i Movridi Hanedan-ı Necefkuli Han-ı Dunbulî, Tebriz Der Dovre-i Kaçar”, *Pejuhişha-i Ulumi Tarihi*, S. 7: 1-16

AKASÎ, Mehdi (1350), *Tarih-i Hoy*, Tebriz: Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani Tebriz, Müessese-i Tarih ve Ferheg-i İran

ALANOĞLU, Murat (2016). “Zazalar”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ek 2: S. 696-698. İstanbul: TDV Yayınları

AYDENİZ, Veysel (2012). *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, İstanbul: Nûbihar

AXWORTHY, Michael (2016). *İran, Aklın İmparatorluğu*, İstanbul: Say Yayınları

BAHAR, M. Taki, Melik’üş Şûera (1389). *Sebk Şinasi*, C.III, Tahran: Emir Kebir

BUKŞPAN, Aleksandr Semyonovic (2018). *Kurdên Azirbêcanê*, (werger ji Rusî: Têmûrê Xelîl), Diyarbakır: Weşanên Lis

BİDLİSÎ, Şerefhan (1377). *Şerefnâme, Tarih-i Mufassal-ı Kürdistan*, (th. V. Veliaminof-Zernof), Tahran: İntişarat-ı Esatir

- CEVAHİRKELAM, Abdülaziz (1307). *Asarü'l Şia el-İmamiye*, Tahran: Matbaa-ı Meclis
- ÇAĞLAYAN, Ercan (2017). "16. Yüzyılda Süveydi ve Hoy Zaza/Dumbeli Emirlikleri" *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, (ed. İbrahim Özcoşar-Shahab Vali), İstanbul: Kitapyayinevi
- ÇAĞLAYAN, Ercan (2016). *Zazalar, Tarih, Kültür, Kimlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- ÇELÜGER, Muhammed Ali. - HÜSEYNİ, Seccad (1392, Sonbahar). "Tarihniğâri-yi Nadir Mirza" *Peşuhişhayi Tarihi, Danişkede-i Edebiyat ve Ulum İnsani, Danişgah-ı İsfahan*, S. 44:18-40
- DEHHUDA, Ali Ekber (1382). *Luğatname-yi Dehhuda, Lovh-i Fişordeh*, Tahran: İntişarat-ı Danişgah-ı Tehran
- DUNBULÎ, Abdürrezzak (1850, [yz.]). *Tarih-i Dunbulî*, nr.3210/824, Tahran: Kitaphâne-i Merkezi Danişgâh-ı Tehran
- DUNBULÎ, Abdürrezzak (1351). *Ma'asâr Sultaniye*, Tahran: İbni Sina
- DUNBULÎ, Abdürrezzak (1349). *Tecrübet'ül Ehrâr ve Tesliyetü'l Ebrâr*, (tsh. Hasan Qazi Tabatabai), Tahran: Müesses-i Tarih ve Ferheng-i İran
- DUNBULÎ, Abdürrezzak (1342). *Nigaristan-ı Dâra*, (haz. Hayyampûr), Tebriz: b.y.
- DUNBULÎ, Muhammed b. Abdürrezzak (ts. [yz.]) *Tarih-i Denâbile*, Nahcivanî, nr.1799, Tebriz: Kitaphâne-i Merkezi-i Tebriz
- DEMİR, Ahmet (2019). *Ahlât Eyyûbileri Tarihi*, İstanbul: Nûbihar
- EL-HISNÎ, El-Hasan b. İbrahim el-Mûnşi (2019). *Tarih-i Hisn-ı Kaifâ*, (haz. Yusuf Baluken), İstanbul: Nûbihar
- EL-BÂBANÎ, Abdülkadir b. Rüstem (2019). *Siyeru'l-Ekrad, Bâban ve Erdelan Kürtleri Tarihi*, (haz. Veysel Başçı & Eral Ceylan), İstanbul: Peywend
- FERHAT MİRZA, Mu'temedü'l Devle (1366), *Sefername-i Ferhat Mirza*, (haz. İsmail Nevvab Sefa), Tahran: Zuvvar
- GÜLİSTANE, M. Emin (1344). *Mücm'e'ü't-Tevârih*, (tsh. Muhammed Taki Müderris Rezevî), Tahran: İntişarat-e Danişgah-e Tahran

HADANK, Karl (1994). *Zazalar ve Zaza Dili*, (çev. Erol Sever), Ankara: Zaza Kültürü Yayınları

HALİLÎ, Muhsin (1384, Tabistan) “İksir-i Müessir-i Nû; Berresiyi Mukayeseyi Müşkûle-î Hüviyet Der Tarihigari-yi Kaçar”, *Danışnâme-yi Hukuk ve Siyaset*, S.1/3: 19-50.

HINZ, Walther (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İıran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişı*, (çev. Tefvik Bıyıklıoğlu), Ankara: TTK Basımevi

HÜSEYİNİ FESÂİ (1367), Mirza Hasan. *Farsname-i Nasrî*, (haz. Mansur Restegâr Fesâi), Tahran: Emir Kebir, 1367/1988

İSMAİLOV, E. Elnur (2003). “Xanı Xoyskie: Materialı K. Rodoslovnoyi Biografiyam”, *Azerbaycan Tarixi Şecere Cemiyetininin Xeberleri: Dördüncü Buraxı-şılış*, Bakı, S. 35-58.

KANAVAT, Abdürrahim v. dđr. (1389, Behâr ü Tabistan). “Ağaz-ı Tarihigari-i Mahalli-i İıran”, *Mutalaat-ı İslami, Tarih ü Ferheng*, S. 84/42: 9-38

KUMÎ, Kaz-i Ahmed-i (1359). *Hülâsatü't-Tarih*, C.II, (haz. Dr. İhsan İşrakî), Tahran: İntişarat-ı Danişgah-ı Tehran

KURTULUŞ, Rıza (2013). “Dünbulî, Abdürrezzâk Big b. Necef Kulı Han”. *TDV İslam Ansiklopedisi, Ek-1*: S. 355-356. İstanbul: TDV Yayınları

KRAEMER, Joel L. (1375). *İhya-i Ferhengi Der Ahd-i Âl-i Bûye, İnsangerâyi Der Asr-ı Rönesans-ı İslamî*, (ter. Muhammed Said Henna-yi Kaşanî), Tahran: Merkez-i Neşri Danişgahi

LESCOT, Roger (1975). *Enquête Sur Les Yezidis De Syrie Et Du Djebel Sindjâr*, Liban: Librairie Du Liban, Beyrouth

LEZGİN, Roşan (2016). *Toplumsal Kürt Gruplardan Zazalar*, Diyarbakır: Roşna Yayınevi

MAHALLATÎ, Şeyh Zebîullah (1384). *Me'âsarü'l Kûbera fit-Tarihü's-Sâmerrâ*, C.I, Kum: el-Mektebü'l Hayderiye

MALMİSANIJ (1996). *Kırd, Kırmanc, Dımili veya Zaza Kürtleri*, İstanbul: Deng Yayınları

MATRAKÇI, Nasühü's-Silahi (2014). *Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, (haz. H. Gazi Yurdaydın), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

MEHEMMED ZİLLÎ, Evliyâ Çelebi b. Derviş (1999). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi 4. Kitap*, (haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

MİR CAFERİ, Hüseyin. - HADİYAN, Kuruş (1388, Payız). "Cayigâh ve Karkerd-i Hanedan-ı Dunbulî Der Tarih-i İran, Safevi-ye Ta Kaçar" *Pejuhişhayi Tarihi, İlmi-Pejuhişi, Danişkede-i Edebiyat ve Ulûm-i İnsani-i Danişgah İsfahan*, S. 3: 1-18

MİNORSKİY, Vladimir v.dğr (1383). *İran Der Zaman-ı Nadir Şah*, (trc. Reşid Yasemî, haz. Ali Asgar Abdullahî), Tahran: Dünya-i Kitap

MUHAMMEDÎ, Behnam Big (1392, Zemistan). "Nakş-ı Donbuliyan-ı Hoy Der Revabıt-i İran û Osmanî, Ez Teşkil Sefeviye Ta Evayil-i Kaçar" *Faslname-i Tarih-i Revabıt-i Hâricî*, S. 15/57: 1-17

MURADİRĀSTA, Ebulfazl (1396). "Tezkere-i Denâbile ve Cayigah-i Edebi ve Tarihi An der Mûtun-i Tarihi-i Dovre-i Kaçar", *Çarōmin Hemayış-i Milli Mûtun-Peşūhi-i Edebi, Niğahi Taze be-Mûtun-i Tarihi, 1396*, Tahran: Heste-i Mutalaat-ı Edebi ve Kitaphane-i C.İ.İ, 1396 Payız, S. 28-45

GÖKPINAR, Mustafa. - GELİŞ, Ali Can (2016). *Lek Kürtleri, Çukurova Lekvanikleri, Haymana Lek Şahbazanları, Bingöl Bermeki Lekleri, Tarihsel-Sosyal Bir İnceleme*, İstanbul: Do Yayınları

NADİR MİRZA, Şahzâde (1360). *Tarih ve Coğrafya-i Dârüssaltane-i Tebriz*, (haz. Muhammed Muşiri), Tahran: Çap-e Sengi ve Ofset

NEVAÎ, Abdülhüseyin (1344). *Kerim Han-ı Zend*, Tahran: İntişarat-ı Kitaphane-i İbn-i Sina

NİKİTİNE, Basil (1929). "Les Afsars d'Urumiye" *Journal Asiatique*, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner Rue Jacob, nr.13/6: S. 65-123

OMERKHALİ, Khanna (2014). *Kürdistan'da Dini Azınlıklar, Ana Akım Dışında Kalanlar*, (ter. İbrahim Bingöl), İstanbul: Avesta

REZMÂRA, Hüseyinali (1331). *Ferheng-i Coğrafya-i İnan C. IV*, Tahran: Daire-yi Coğrafya-yi Stad-ı Ertiş,

RİYAHÎ, Muhammed Emin (1378). *Tarih-i Hoy, Seyr-i Tehevülat-ı İctimai ve Ferhengi Şehrha-yi İnan Der Tey-i Kûrun*, Tahran: İntişarat-ı Terh-i Nû

RUHANÎ, Baba Merduh -Şiva- (1382). *Tarih-i Meşahir-i Kürd, Umera ve Hanedan-ha, C.III*, (th. M. Macid Merduh-i Ruhanî), Tahran: Suruş

SABRÎ PAŞA, Süleyman (2015). *Van Tarihi ve Kürtler*, (Eski Harfli Türkçeden çev. Süleyman Büyükkarcı), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık

SERDEŞTÎ, Nadir Kerimiyân (1386). *Tarih-i Hevremân, Ber Esas-i Gozâriş-i Tarih-i Hevremân-ı Molla Abdullah Hevramî -Şeyda-*, Tahran: Neşr-i İhsan

SARKİSYAN, G.H. (1975). *The Countries And Peoples Of The Near And Middle East VII Kurdology*, Yerevan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian.

SPULER, Bertold (1388). *Tarihniğâri Der İnan*, (çev. Yakup Ajend), Tahran: Neşr-i Gostere

ŞİRVANÎ, Zeynelabidin -Mest-i Alişah- (1395), *Bûstan el-Seyâhe*, (haz. Menije Mahmudî), Tahran: Hakikat

TARİHÎ KIZILBAŞAN (2016), (ter. ve not. Tufan Gündüz), İstanbul: Yeditepe

TERBİYET, Muhammed Ali (1391). *Danışmendân-ı Azerbaycan*, Tebriz: Bonyad-ı Kitapfuruş-i Tebriz

TAFAZZULÎ, Ahmed (1378). *Tarih-i Edebiyat-ı İnan Piş-ez İslam*, (haz. Jale Amuzgâr), Tahran: İntişarat-ı Sûhen

TEVFİK, Zûrar Sıddik (2007). *el-Kebâil ve Zi'amât el-Kabiletü'l Kürdiye fi Asr'il Vasit*, Erbil: Müesse-i Mükriyânî el-Behûs vel-neşr.

TEZKERETÜ'L MÜLÛK, *Sazmân-i İdari Hükümet-i Safevi* (1378), (haz. Muhammed Debirsiyakî), Tahran: Emir Kebir

TÜRKMEN, İskender Beg (1350). *Âlemârâ-i Abbasî*, İsfahan: Emir Kebir ve Te'yid

ZARRABÎ, Abdürrahim Kelanter (1379). *Tarih-i Kaşan*, (haz. İreç Efşar), Tahran: Emir Kebir, Çap-e Dijitali: Merkez-i Tahkikat-i Rayane-yi Kaime-yi İsfahan

ZEKÎ BEG, Muhammed Emin (2018). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, (çev. Şükrü Aslan v.dğr.) İstanbul: Nûbihar

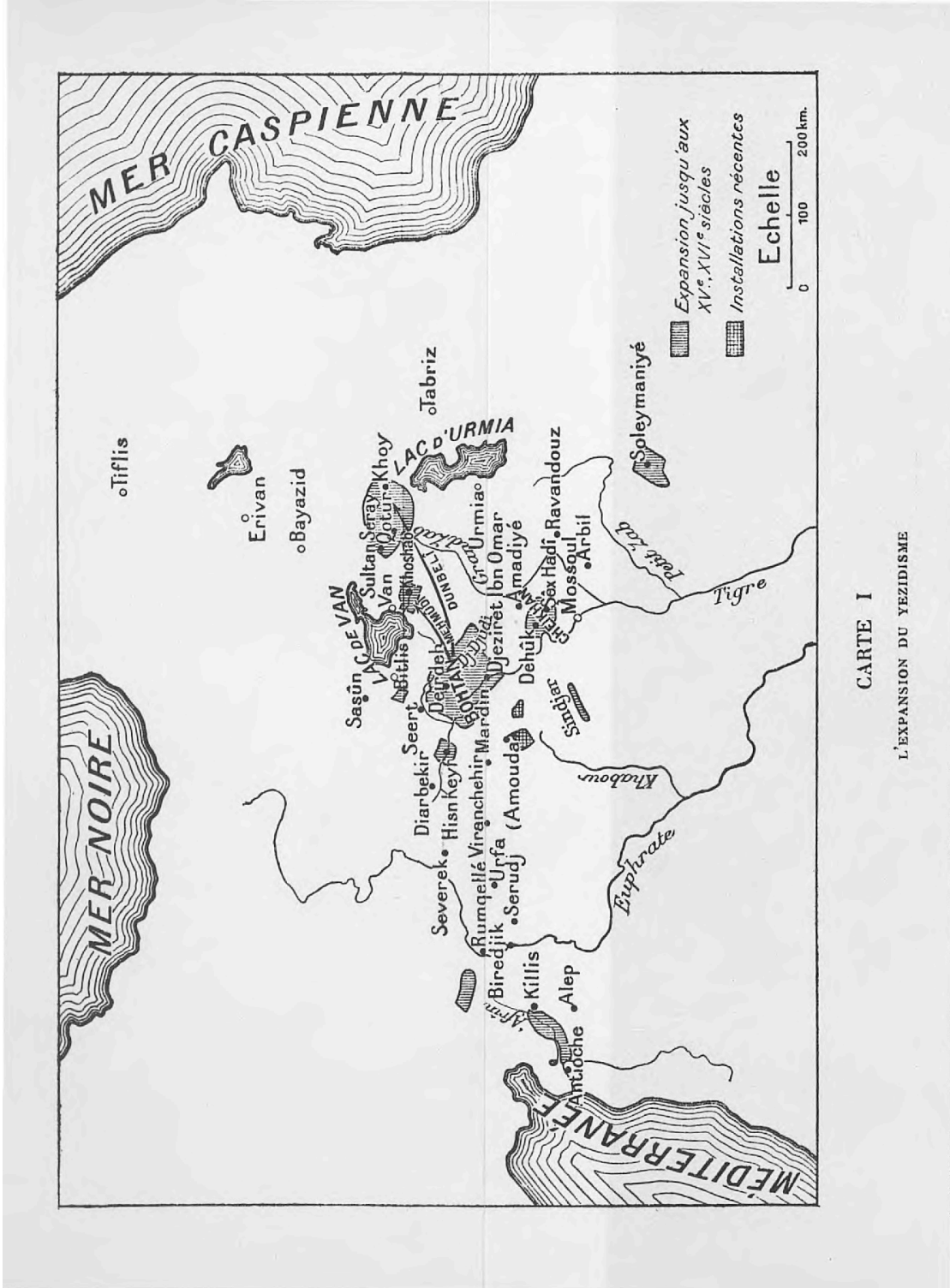
ZÜNÜZÎ-Yİ FÂNÎ, Mirza Muhammed Hasan b. Abdürresul (1370). *Riyazü'l Cenne*, (haz. Ali Sadrayi Hoy-i - Ali Refi'), Kum: Kitaphane-i Umumi Ayetullah Mar'aşî

İnternet Kaynakları:

<http://donboli-salaranvatan.blogfa.com> / Erişim Tarihi: 1.10.2019

<http://donbolicoin> / Erişim Tarihi: 10.10.2019

EKLER

Resim 1.

(Lescot, Roger (1975). Enquête Sur Les Yezidis De Syrie Et Du Djebel Sindjâr, Liban: Librairie Du Liban, Beyrouth, s. 130)

Resim 2.

Seyyid Cemalnejad Tabatabaî'nin "Neşriye-i Sikke-i Şahân-ı İslamî", Sayı: 5'te belirttiği üzere Safevilerin ilk dönemine ait olduğu düşünülen ve üzerinde darb/baskı tarihi olmayan, 14.8 gr. ağırlık ve 29 mg. genişlikteki bu bakır sikkenin ön yüzünde sol tarafa bakan Yezidiliğin başat imgesi bir tavus kuşu figürü arka yüzünde ise "Fülüs-Darb-ı Hoy" yazıldığı görülmektedir (<http://donbolicoin/> / Erişim Tarihi: 10.10.2019)

PLANCHE XIII

Début du document de Cemil aḡa.

Resim 3.

(Lescot, Roger (1975). *Enquête Sur Les Yezidis De Syrie Et Du Djebel Sindjâr*, Liban: Librairie Du Liban, Beyrouth, s. 227)

Resim 4.

Ahmed Han-ı Dunbulî'nin Darüssaltane Tebriz'de kestirdiği sikkelerden birisi.

(<http://donbolicoin> / Erişim Tarihi: 10.10.2019)

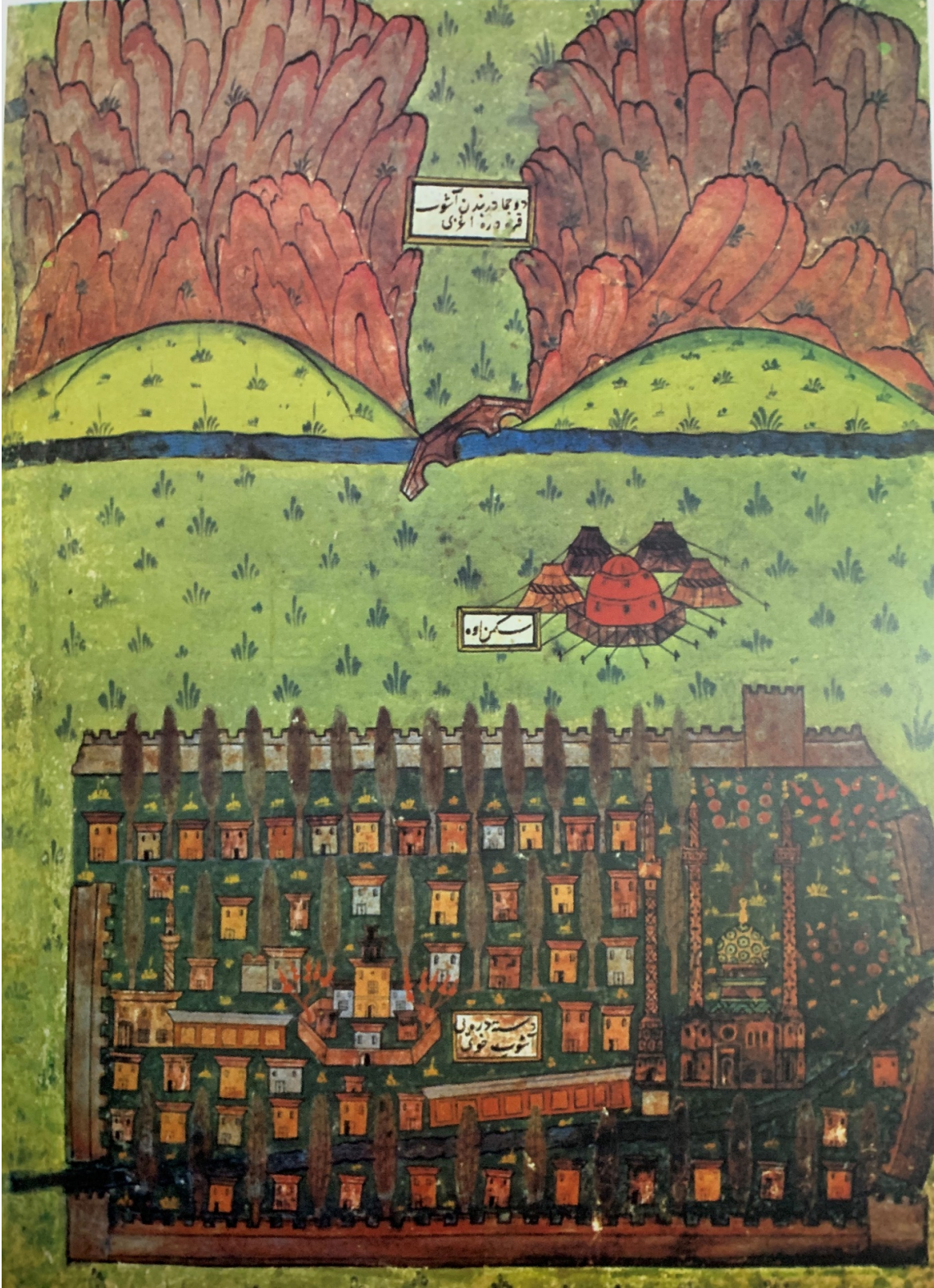
Resim 5.

Ahmed Han-ı Dunbulî döneminde Hoy'da Kerim Han-ı Zend adına kesilmiş gümüş sikke. Arka yüzünde Darb-ı Hoy yazan sikkenin ön yüzünde ise aşağıdaki şu Farsça beyit yazılıdır:

شد آفتاب و ماه و زر و سیم در جهان از سکه امام بحق صاحب الزمان

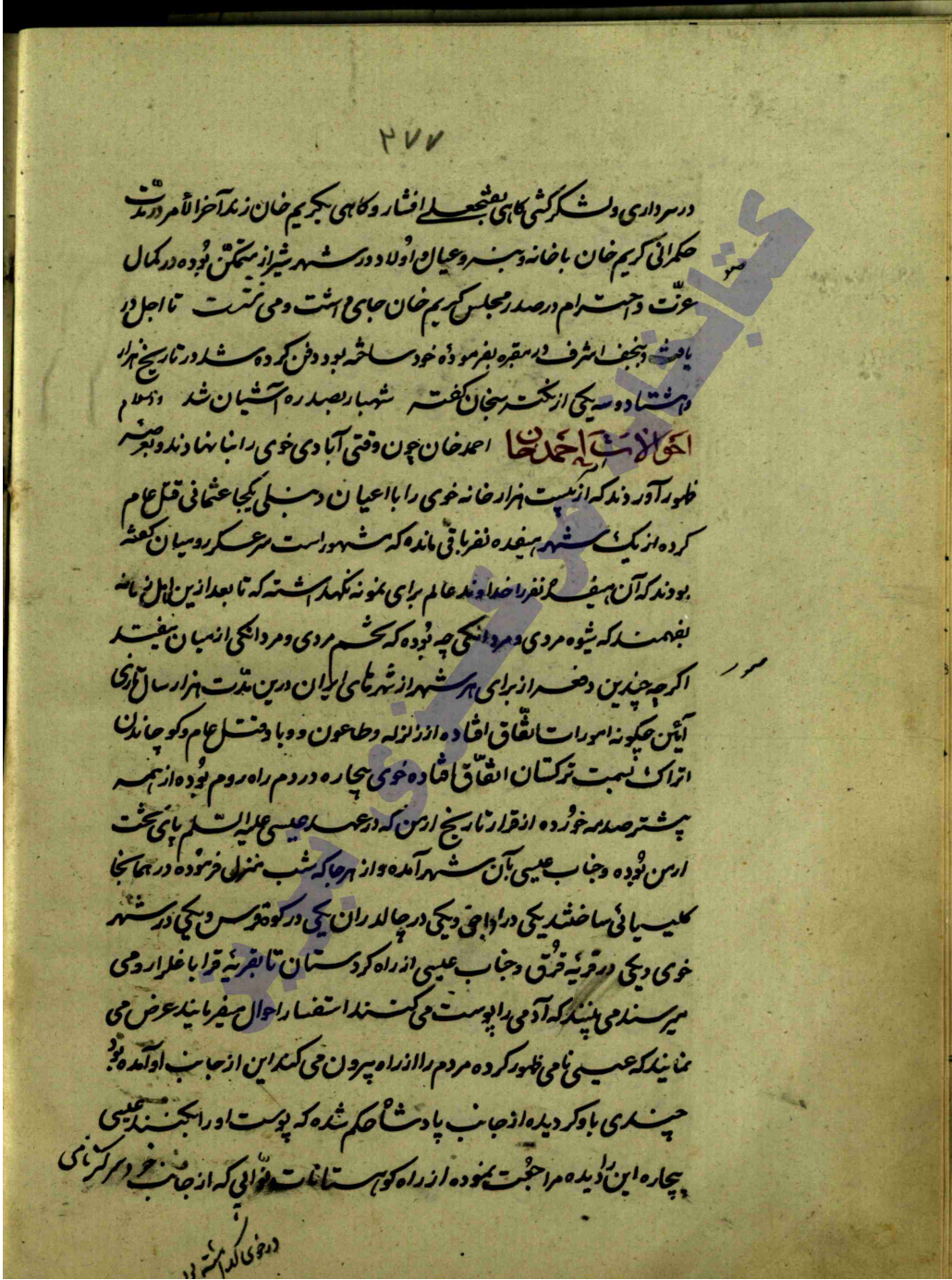
“Sahib Zaman İmam'ın hakkı için bu sikkıyla; dünyanın güneşi ve ayı, gümüş ve altın [d]oldu”.

(<http://donbolicoin> / Erişim Tarihi: 10.10.2019)

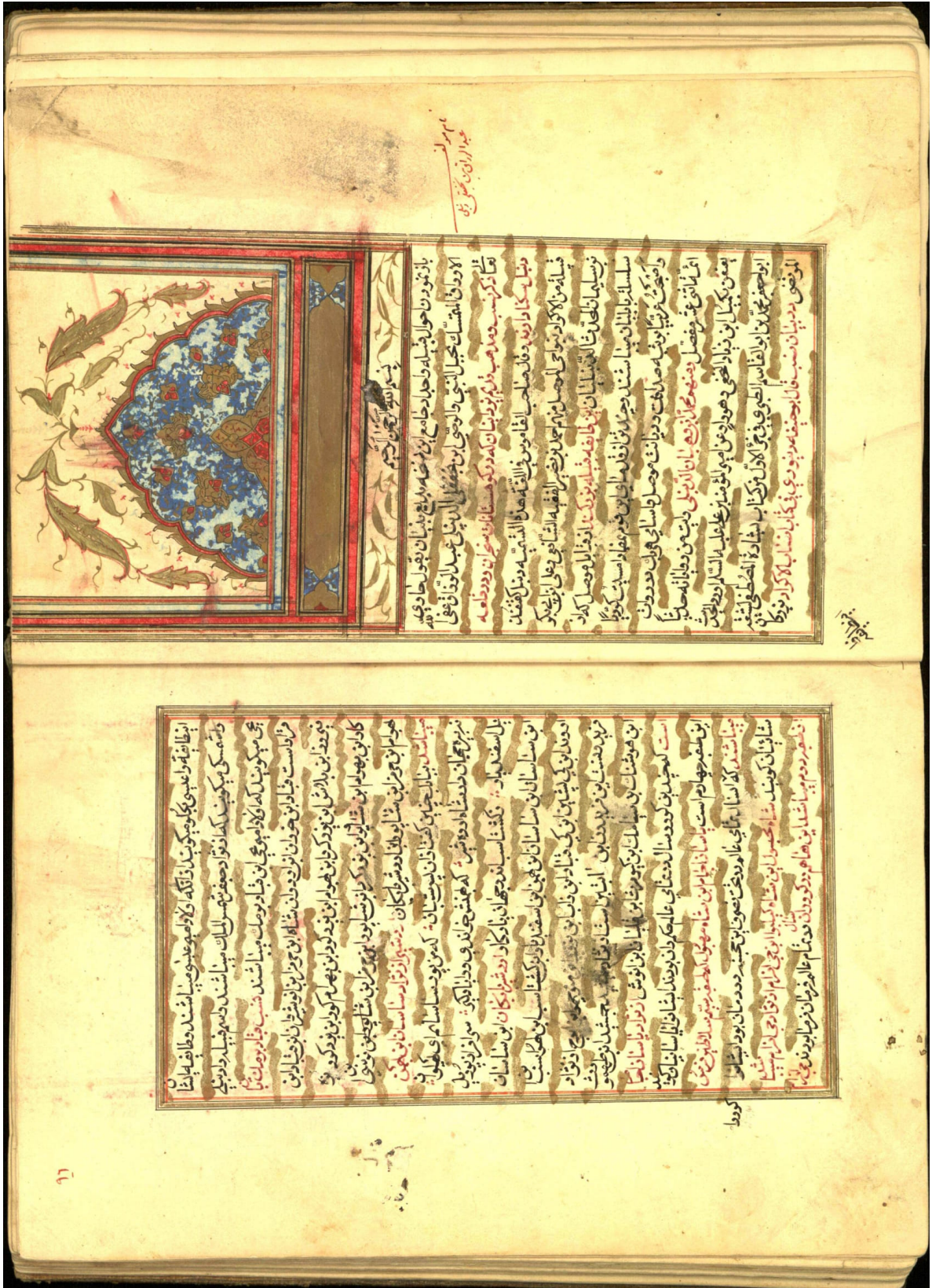
Resim 6.

(Metrakçı, Nasühü's-Silahi (2014). *Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, haz. H. Gazi Yurdaydın, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.26b)

Resim 7.

(Tebriz, Kitaphâne-i Milli-Merkezi-i Tebriz/Nüşeha-yi Nahcivani Koleksiyonu nr. 1799). Görülen varakta, Ahmed Han-ı Dunbulî ve Dunbulîlerden bazılarının Şiraz'daki zorunlu (rehine) ikametleriyle ilgili verilen malumatı havidir.

Resim 8.

(Tahran, Kitaphâne-i Merkezi Danişgâh-ı Tehran nr. 3210/824)

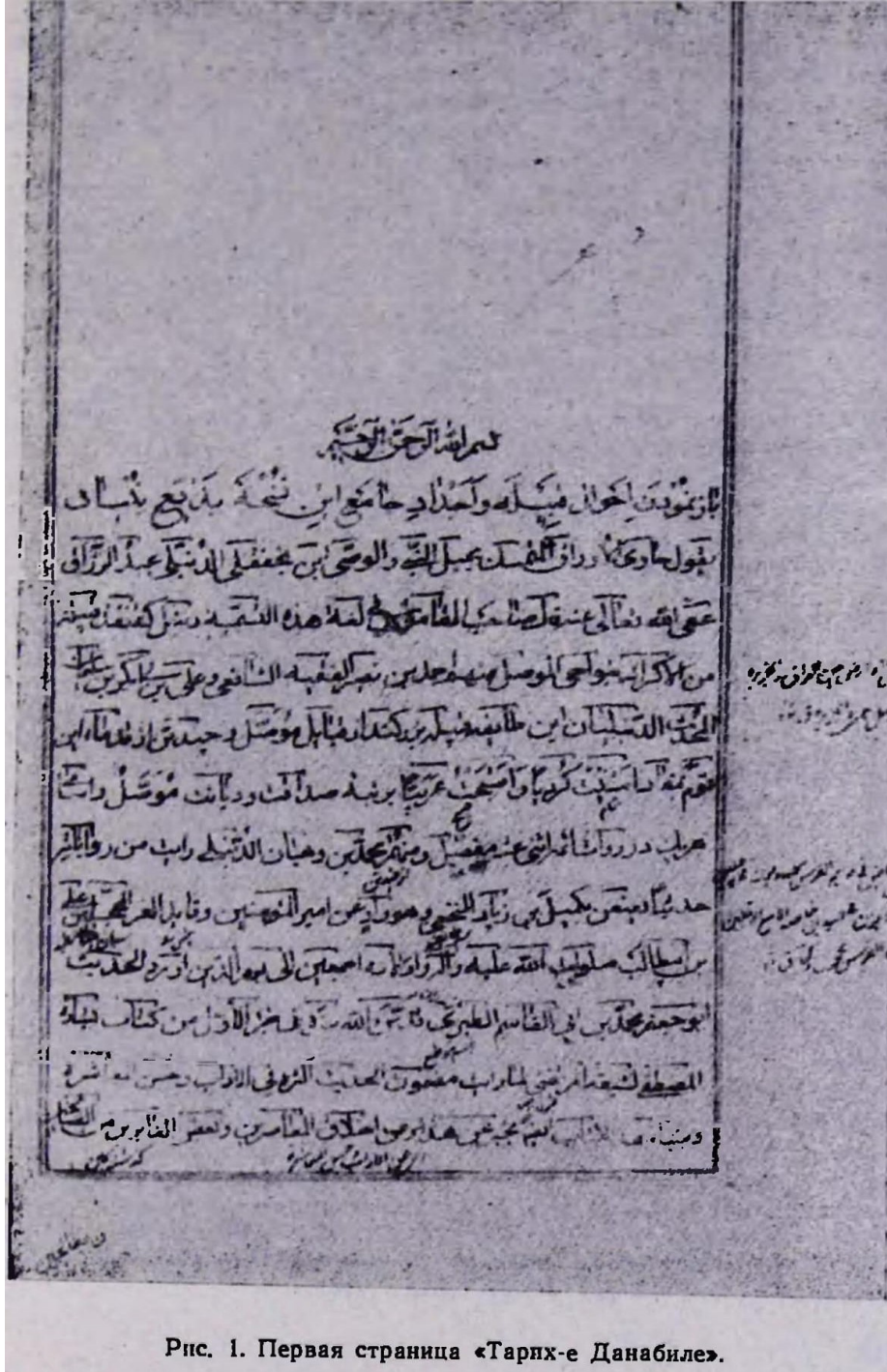
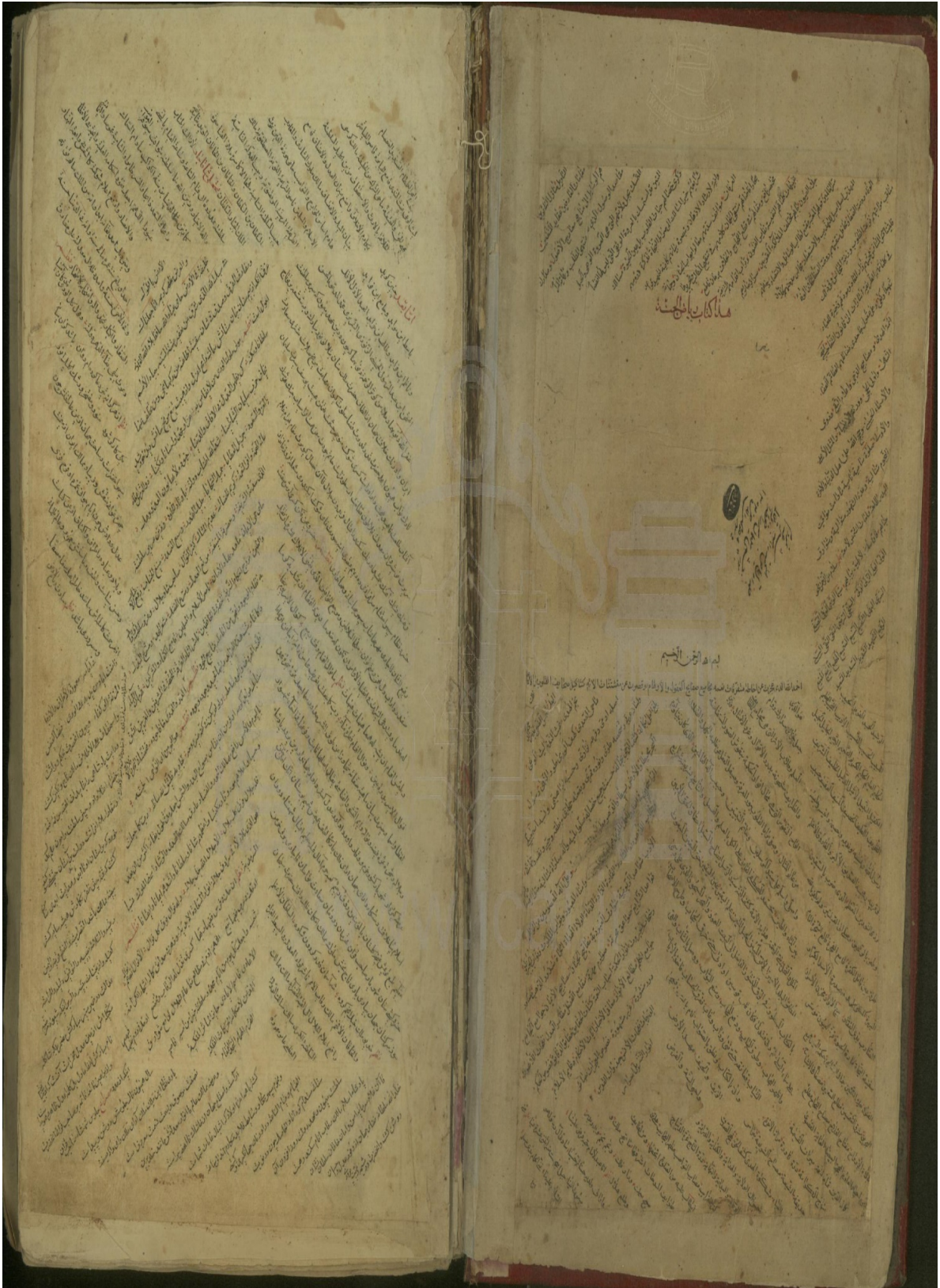

Рис. 1. Первая страница «Тарих-е Данабиле».

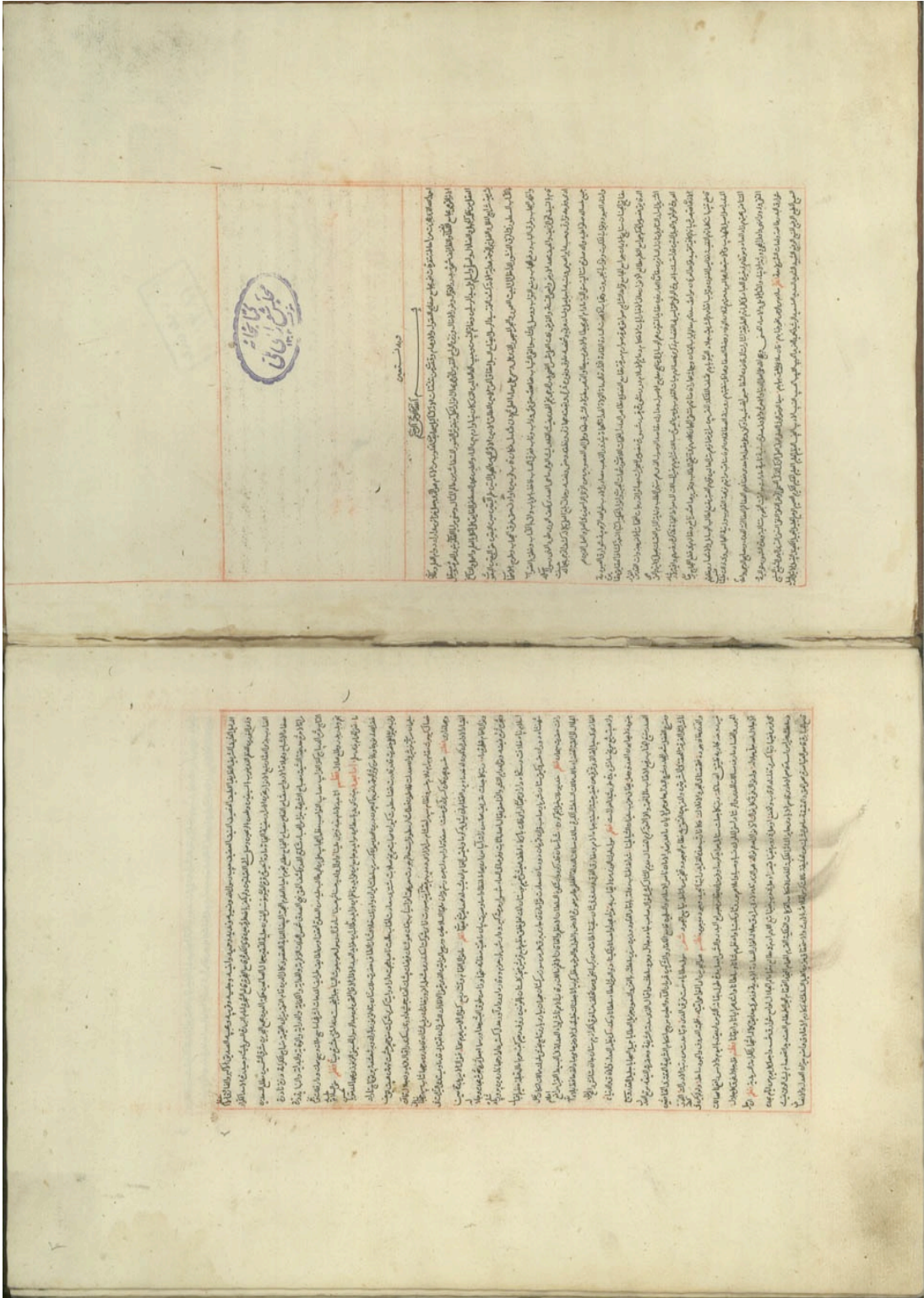
Resim 9.

(Sarkisyan, G.H. (1975). The Countries And Peoples Of The Near And Middle East VII
Kurdology, Yerevan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian, s. 213)

Resim 10.

(Tahran, Kitaphâne ve Muze-i Esnad-ı Meclis Şura-yi İslami nr. 1428/17997)

Resim 11.

(Tahran, Kitaphâne-i Meclis-i Şura-yi Milli nr. 2340 / 2190)